

Е II 3

**КИРИЛО—
МЕТОДИЕВСКА
ЕНЦИКЛОПЕДИЯ**
Том II

КИРИЛО-
МЕТОДИЕВСКА
ЕНЦИКЛОПЕДИЯ

ТОМ II

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЯ

В ТРИ ТОМА

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Димитър Ангелов, Велчо Велчев, Лиляна Грашева,
Петър Динеков (главен редактор), Екатерина Догра-
маджиева, Климентина Иванова, Стефан Кожуха-
ров, Дора Мирчева, Светлина Николова

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ЕПЗ ЛИТ.

ЧИТАЛНЯ

КИРИЛО— МЕТОДИЕВСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЯ

ТОМ II

И—О

Главен редактор

Петър Динеков

Редактори

Лиляна Грашева, Климентина Иванова,
Стефан Кожухаров, Светлина Николова

НАЛ
АВСТРО-УНГ.

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

СОФИЯ 1995

Енциклопедична редакция
Мария Елевтерова, Петрана Колева

Библиографска редакция
Ана Стойкова

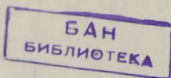
Подбор на илюстрациите
Димитринка Димитрова, Сергей Райчинов

Художник
Борис Драголов

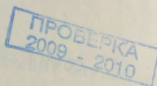
Технически редактор
Снежана Соколова

ЕП 3

Б 3801 / 96

ОУниверситетско издателство
„Св. Климент Охридски“
1995
ISBN 954-07-0463-4(т. II)
03

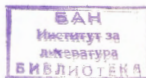

Редактирането на този том приключи през м. май 1990 г., въпреки че някои статии бяха написани значително по-рано. Обновяването на библиографията след тази дата е неравномерно — то бе съобразено с появата на отделни по-важни и достъпни за нас публикации и затова не засяга всички статии. Единични корекции са внесени и при биографичните сведения.

Благодарим на всички български и чуждестранни колеги, които ни помагаша с идеи, материали, справки.

Март 1992 г.

От редакторите

АВТОРСКИ КОЛЕКТИВ

Ангелов, Боню

Ангелов, Димитър

Ангелов, Петър

Банков, Трифон

Божилков, Иван

Буюклиев, Иван

Бърлиева, Славия

Бъчваров, Янко

Вакарелска, Донка

Ваклинов, Станчо

Ваклинова, Маргарита

Велчев, Велчо

Велчева, Боряна

Вълчанов, Славчо

Георгиев, Емил

Гергова, Иванка

Герджиков, Георги

Грашева, Лилияна

Гутуланова, Иванка

Даскалова, Ангелина

Дежнова, Мария

Джонов, Боян

Джурова, Аксиния

Дилевски, Николай

Димитров, Христо

Димитрова, Димитринка

Диневски, Петър

Добрев, Иван

Дограмджиева, Екатерина

Дуйчев, Иван

Занкова, Рая

Златанова, Румяна

Иванова, Климентина

Иванова, Найда

Икономова, Живка

Илиев, Илия

Илчев, Петър

Ионов, Михаил

Канева, Калина

Карабелова, Гинка

Кискинова, Маргарита

Кодов, Христо

Коев, Тотю

Кожухаров, Стефан

Коледаров, Петър

Константинова, Величка

Кочева, Емилия

Кръстанов, Трендафил

Куев, Куйо

Лашкова, Лили

Лингорска, Благоевста

Мавродинова, Лилияна

Меламед, Катя

Менкаджиева, Виктория

Мечев, Константин

Миладинова, Милка

Милтенова, Анисава

Минчев, Георги

Минчева, Ангелина

Мирчева, Бойка

Мирчева, Елка

Младенова, Маргарита

Мострова, Татяна

Начева, Мира

Нешева, Виолета

Николова, Бистра

Николова, Светлина

Павлов, Иван

Павлова, Сабина

Паскалева, Костадинка

Пенкова, Пиринка

Петканова, Донка

Петков, Георги

Пиперов, Боян

Попконстантинов, Казимир

Попов, Георги

Понтодоров, Радко

Райков, Божидар

Райкова, Мария

Райчинов, Сергей

Смядовска, Кармен

Смядовски, Стефан

Сотиров, Георги

Спасова, Златка

Станишева, Дина

Станчев, Красимир

Станчева, Магдалина

Стойкова, Ана

Стойков, Христо

Томова, Елена

Тончева, Елена

Тотев, Тотю

Трендафилков, Христо

Тъčkova-Занкова, Василка

Христова, Боряна

Христова, Искра

Цанкова-Петкова, Геновева

Цоневски, Илия

Чифлянов, Благой

Щерева, Ирина

СЪКРАЩЕНИЯ

авг. — август, августовски

акад. — академик

АН — Академия на науките

ап. — апостол

апр. — април, априлски

археол. — археологически

балк. — балкански

БАН — Българска академия на науките

БКД — Българско книжовно дружество

бр. — брой

бълг. — български

б-я — България

в. — вест, вестник

вж. — вижте

виз. — византийски

вин. пад. — винителен падеж

вм. — вместо

г. — година

ГИМ — Государственный исторический музей,

Москва

гл. — глава (от книга)

гр. — град

грц. — гръцки

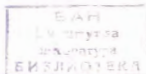
губ. — губерния

дат. пад. — дателен падеж

дв. ч. — двойствено число

д-во — дружество

действ. член — действителен член

дек. — декември, декемврийски
 дн. — днес, днешен
 доп. член — дописан член
 доц. — доцент
 д-р — доктор
 държ. — държавен
 евр. — еврейски
 европ. — европейски
 ед. ч. — единствено число
 ж.р. — женски род
 зам. — заместник
 зв. пад. — звателен падеж
 и др. — и други
 изд. — издание, издателство
 ил. — илюстрация
 имп. — император, императорски
 им. пад. — именителен падеж
 инст. — институт
 истор. — исторически
 км — километър
 кн. — книга
 л. — лист, лице (в граматиката)
 лат. — латински
 м — метър
 мест. пад. — местен падеж
 мин. несв. време — минало несвършено време
 мин. св. време — минало свършено време
 мм — милиметър
 мн. ч. — множествено число
 м.р. — мъжки род
 напр. — например
 НБКМ — Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“
 н.е. — новата ера
 неизв. — неизвестно (при датiranje)
 несв. вид — несвършен вид
 ноем. — ноември, ноемврийски
 н. с. — научен сътрудник
 н. ст. — нов стил
 о-в — остров
 ок. — около
 окт. — октомври, октомврийски
 ОРЯС — Отделение русского языка и словесности
 отд. — отдел
 п-в — полуостров
 пл. — планина
 посм. — посмъртно
 прабълг. — прабългарски
 предл. пад. — предложен падеж

прил. — приложение
 пр.н.е. — преди новата ера
 проф. — професор
 пс. — псалтир
 първобълг. — първобългарски
 р. — река
 респ. — респективно
 род. пад. — родителен падеж
 с. — страница, село
 сб. — сборник
 св. — свети
 св. вид — свършен вид
 с.г. — същата година
 сег. време — сегашно време
 септ. — септември, септемврийски
 сигн. — сигнатура
 сл. — следващ
 слав. — славянски
 см — сантиметър
 сп. — списание
 срв. — сравнете
 среднобълг. — среднобългарски
 ср.р. — среден род
 ст. — степен
 старобълг. — старобългарски
 ст. н. с. — старши научен сътрудник
 ст.ст. — стар стил
 сх. — схема
 т. — том, точка
 табл. — таблица
 твор. пад. — творителен падеж
 т.с. — тоест
 т.я. — така нататък
 т.нар. — така наречен
 унив. — университет
 фак. — факултет
 февр. — февруари, февруарски
 фотот. — фототино
 ха — хектар
 ч. — част, член (в документ)
 член-кор. — член-кореспондент
 чуждестр. член — чуждестранен член
 ян. — януари, януарски

*

Означенията на библейските източници са съкратени според съществуващата в българските издания практика (напр.: Мт 4:1—3).

СЪКРАЩЕНИЯ НА ПАМЕТНИЦИ

Асем. ев. — Асеманиево евангелие
 Ен. ап. — Енински апостол
 ЖК — Пространно житие на Кирил
 ЖМ — Пространно житие на Методий
 Зогр. ев. — Зографско евангелие
 ЗСЛ — Законъ судный людемъ

Клоц. сб. — Клоцов сборник
 Мар. ев. — Марининско евангелие
 Сав. кн. — Савина книга
 Син. евх. — Синайски ехнологий
 Син. пс. — Синайски псалтир
 Супр. сб. — Супрасълски сборник

СЪКРАЩЕНИЯ НА КНИГИ

БИБ	Българска историческа библиотека. София. 1928—1933.
ИБИ	Извори за българската история. София.
ККФ 1	Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. София, 1969.
ККФ 2	Константин-Кирил Философ. Доклади от симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му. София, 1971.
ККФ 3	Константин-Кирил Философ. Материали от научните конференции по случай 1150-годишнината от рождението му — Велико Търново, 10—11.XI.1977 г., и Рим, 12—13.XII.1977 г. София, 1981.
ККФ 4	Константин-Кирил Философ. Български и славянски първоучител. Сборник статии. София, 1983.
Кл. Охр.	Климент Охридски. Сборник статии по случай 1050 години от смъртта му. София, 1966.
ПТСО	Прибавления к изданию творений святых отцов в русском переводе. Москва, 1843—1891.
Хиляда и сто години	Хиляда и сто години славянска писменост. 863—1963. Сборник в чест на Кирил и Методий. София, 1963.
Cyrrilo-Methodiana	Cyrrilo-Methodiana. Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863—1963. Köln—Graz, 1964.
Magna Moravia	Magna Moravia. Sborník k 1100. výročí příchodu byzantské mise na Moravu. Praha, 1965 (Opera Universitatis Purkynianae Brunensis. Facultas philosophica, 102).
PG	J.P. Migne. Patrologiae cursus completus. Series graeca. Paris.
PL	J. P. Migne. Patrologiae cursus completus. Series latina. Paris.

ЦИТИРАНИ ПЕРИОДИЧНИ ИЗДАНИЯ*

	АБВ. София. 1979—
	Анали Филолошког факултета Београдског универзитета. Београд. 1962—
	Ангени. София. 1971—
АЕ	Археографический ежегодник. Москва. 1958—
	Археографски прилози. Београд. 1979—
	Археологические известия и заметки. Москва. 1893—1899.
	Археология. София. 1959—
	Архитектура. София. 1954—
	Балкански преглед. София. 1946—1949.
БалкЕ	Балканско езикознание. София. 1959—
	Беседы в Обществе любителей российской словесности. Москва. 1867—1871.
	Библиограф. Санкт-Петербург. 1884—1914.
	Библиографическая летопись. Петроград. 1914—1923.
	Библиографические записки. Москва. 1892.
	Библиотека. Приложение към Църковен вестник. София. 1901—1912.
	Библиотекар. Београд. 1948/1949—
	Библиотекар. София. 1955— (1954: Бюлетин на Държавната библиотека „В. Коларов“).
	Богословие. Београд. 1926—1940. 1957—
	Богословские труды. Москва. 1960—
БВ	Богословский вестник. Сергиев Посад. 1892—1916.
	Болгария. София. 1951—
	Болгарская русистика. София. 1974—
	Братски труд. Москва. 1860.
	Братство. Београд. 1887—1941.
	Българистика. София. 1986—
	Българска мисъл. София. 1925—1944.
	Българска музика. София. 1953— (1948/1949—1952: Музика).
БСб	Българска сбирка. Пловдив. 1893—1899. София. 1900—1915.
БЕ	Български език. София. 1951—
	Български език и литература. София. 1958—

* За периодичните издания, при които не са посочени място и години на издаване, не успяхме да установим тези данни.

- БПр
БПр
Български преглед. София. 1893—1900.
Български преглед. София. 1929—1933.
Български турист. София. 1902—1943.
Българско музикознание. София. 1971—
Былое. Санкт-Петербург. 1906—1907; 1917—1926.
Варшавские университетские известия. Варшава. 1870—1914.
Векове. София. 1972—
Вестник Академии наук СССР. Москва. 1931—
Вестник археологии и истории. Санкт-Петербург. 1885—1918.
Вестник древней истории. Москва. 1937—
Вестник Европы. Москва. 1802—1830; Санкт-Петербург. 1866—1918.
Вестник истории мировой культуры. Москва. 1957—
Вестник Ленинградского университета. Серия истории, языка и литературы. Ленинград. 1946—
ВМУ
Вестник Московского университета. Москва. 1946—
Вестник на жената. София. 1921/1922—1943/1944.
Вестник Русского западноевропейского патриаршего екзархата. Париж. 1947—1956. 1957—
ВВр
Весті Акадѣміі навук БССР. Серия грамадскіх навук. Мінск. 1956—
Византийский временник. Санкт-Петербург—Ленинград. 1894—1928. Н.с. 1947—
Византийское обозрение. Юрьев. 1915—1916.
Владимирские епархиальные ведомости. Владимир. 1865—1916.
Военно-исторический сборник. София. 1927—
ВИ
Вопросы истории. Москва. 1945—
Вопросы литературы. Москва. 1957—
Вопросы славянского языкознания. Москва. 1954—1963.
ВСЯ
Вопросы языкознания. Москва. 1952—
ВЯ
Воскресное чтение. Киев. 1837—1845, 1846 (1847—1870), 1871.
Време. Београд. 1921—1941.
Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских. Москва. 1849—1857.
ГАН
Газета А. Гатчука. Москва. 1875—1890.
Глас Српске академије наука (Пред: Глас Српске Краљевске академије). Београд. 1887—
ГСНД
Гласник на Институтот за национална историја. Скопје. 1957—
Гласник Скопског научног друштва. Скопје. 1925—1940.
Гласник Српског ученог друштва. Београд. 1865—1892 (от 1847: Гласник Друштва српске словесности).
Годишен зборник. Филозофски факултет на Универзитетот. Скопје. 1948—1974. 1975—
ГДА
Годишник на Българския библиографски институт. София. 1948—1963.
Годишник на Висшия институт за театрално изкуство. София. 1956—
Годишник на Висшия педагогически институт — Шумен. София. 1976—1978.
ГДУ
Годишник на Духовната академия. София. 1951—
ГДУ
Годишник на Народния археологически музей. София. 1920—1943.
ГДУ
Годишник на Софийския университет. София. 1905—
ГДУ
Годишник на Софийския университет. Богословски факултет. София. 1924—1950.
ГДУ
Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет. София. 1910—1951.
ГДУ
Годишник на Софийския университет. Философско-исторически факултет. София. 1954—1974.
ГДУ
Годишник на Софийския университет. Факултет по славянски филологии. София. 1966—
ГДУ
Годишник на Софийския университет. Филологически факултет. София. 1954—1965.
ГДУ
Годишник. Српска академија наука, Београд. 1941—1959 (1887—1940: Годишник. Српска Краљевска академија. 1960— Српска Академија наука и уметности).
ДАН СССР
Детски живот. Пловдив. 1930—1947.
Дневник. София. 1902—1944.
Доклады Академии наук СССР. Москва. 1922—1931. Н.с. 1933—
Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР. Москва. 1952—
Древности. Труды Московского археологического общества. Москва. 1865—1916.
Древности. Труды славянской комиссии Московского археологического общества. Москва. 1895—1911.

- ДК Духовна култура. София. 1920/1921—
Духовна пробуда. Пловдив. 1906—1910.
Духовный вестник. Харьков. 1858—1867.
Душеполезное чтение. Москва. 1860—1894.
Държавен вестник. София. 1879—1950. 1962—
Ежегодник православной церкви в Чехословакии. Прага.
Език и литература. София. 1946—
Живая старина. Санкт-Петербург. 1890/1891—1916.
ЖМНП Журнал Министерства народного просвещения. Санкт-Петербург. 1834—1905.
Н.с. 1906—1916.
За буквите. Кирило-Методиевски вестник. София. 1979—
Задружен труд. София. 1902—1906.
Записки Императорского Новороссийского университета. Одесса. 1867—1909.
Записки Императорского Одесского общества истории и древностей. Одесса.
1875—1894 (1844—1874 и 1895—1919: Записки Одесского общества истории
и древностей).
Записки Императорского русского географического общества. Санкт-Петербург.
1865—
Записки Императорского Харьковского университета. Харьков. 1874—1882.
1893—1916.
ЗНАН Записки Императорской академии наук. Санкт-Петербург. 1862—1916.
Записки Исторично-филологичного відділу Української академії наук. Київ.
1919—1933.
Записки Отдела рукописей. Государственная публичная библиотека СССР им.
В. И. Ленина. Москва. 1938—
Записки и труды Общества истории и древностей российских при Московском
университете. Москва. 1815—1826 (1827—1837: Труды... 1837—1844:
Русский исторический сборник).
Записки Українського наукового товариства в Києві. Київ. 1908—
Зборник за друштвене науке Матице Српске. Нови Сад. 1950—
Зборник за историју јужне Србије и суседњих области. Скопље. 1936—
Зборник за проучавање књижевности. Београд.
Зборник за славистику. Нови Сад. 1970—
Зборник за филологију и лингвистику. Нови Сад. 1957—1983.
Зборник заштите споменика културе. Београд. 1950—
Зборник историје књижевности Српске академије наука и уметности. Београд.
1960—
Зборник Матице Српске за филологију и лингвистику. Нови Сад. 1984/1985
(1957—1983; Зборник за филологију и лингвистику).
ЗОРВИ Зборник на Археолошкиот музеј во Скопје. Скопје. 1955/1956—
Зборник радова Византолошког института. Београд. 1952—
Зборник Филозофског факултета Универзитета у Београду. Београд. 1948
Звезда. Ленинград и др. 1924—
Земеделско знаме. София. 1944/1945—
Златорог. София. 1920—1944.
Зора. София. 1920—1944.
ИАН СССР огл Известия Академии наук Белорусской ССР. Минск. 1948—
ИАН СССР оля Известия Академии наук СССР. Отделение гуманитарных наук. Москва.
1928—1930.
ИАН СССР сля Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка. Москва.
1940—1963.
ИАН Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. Москва. 1964
ИАН Известия Императорского археологического общества. Санкт-Петербург.
1857—1884.
ИНАН Известия Императорской академии наук. Санкт-Петербург. 1836—1896.
ИНАН во РЯС Известия Императорской академии наук по Отделению русского языка и
словесности. Санкт-Петербург. 1852—1861.
Историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине.
Нежин. 1877—1916.
ИНАН Известия и ученые записки Казанского университета. Казань. 1865—1883. Вж.
УЗКУ.
История на Археологически институт. София. 1950—
История на Архивния институт. София. 1957—1959. Вж. ИНА БАН.
История на Българската патриаршия. Църковно-исторически и археологически
институт. Централния църковно-археологически музей. София. 1978—

- ИБАИ Известия на Българския археологически институт. София. 1921—1950.
- ИБАД Известия на Българското археологическо дружество. София. 1910—1920.
- ИБИД Известия на Българското географско дружество. София. 1933—
- Известия на Българското историческо дружество в София. София. 1944—1948. 1967—
- Известия на Варненското археологическо дружество. Варна. 1908—1964.
- Известия на Дружеството на филолозите-слависти в България. София. 1942.
- ИДБ „ВК“ Известия на Държавната библиотека „Васил Коларов“. София. 1953—1963. Вж. и ИНБ „КМ“.
- ИИБИ Известия на Държавните архиви. София. 1957—
- ИИБЛ Известия на Института за българска история. София. 1951—1957. Вж. и ИИИ.
- ИИБЕ Известия на Института за българска литература. София. 1952—1960. Вж. и ИИЛ.
- ИИИ Известия на Института за български език. София. 1952—
- Известия на Института за история. София. 1960—
- Известия на Института за музика. София. 1952—1972.
- Известия на Института за музикознание. София. 1973—
- ИИД Известия на Историческото дружество в София. София. 1905—1940. Вж. и ИБИД.
- ИНБ „КМ“ Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“. София. 1963—. Вж. и ИДБ „ВК“.
- Известия на Народния етнографски музей в София. София. 1921—1943.
- Известия на Народния музей — Бургас. Бургас. 1950—1965.
- Известия на Народния музей — Варна. Варна. 1965—
- Известия на Народния музей — Шумен. Варна. 1960—1973.
- ИНА БАН Известия на Научния архив на БАН. София. 1966—1968 (1957—1959: Известия на Архивния институт).
- ИССФУ Известия на Президиума на Народното събрание. София. 1950—1962.
- Известия на Семинара по славянска филология при Университета в София. София. 1905—1948.
- Известия Общества археологии, истории и этнографии при Казанском университете. Казань. 1878—1929.
- ИОРЯС Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. Санкт-Петербург—Петроград—Ленинград. 1896—1927.
- И по РЯС Известия по рускому языку и словесности. Ленинград. 1928—1930.
- ИРАИК Известия Русского археологического института в Константинополе. Одесса. 1896—1912.
- Известия Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества. Санкт-Петербург. 1883—1888; 1902—1904 (1889—1891: Славянские известия. 1892—1894: Славянское обозрение).
- Изкуство. София. 1951—
- Илюстрация светлина. София. 1897—1934 (1891—1896: Светлина).
- Иностранная литература. Москва. 1955—
- Информационный бюллетень Международной ассоциации по изучению и распространению славянских культур (МАИРСК). Москва—Прага. 1977—
- Исследования по рускому языку. Минск. 1965—
- История. Скопје. 1965—
- Исторически гласник. Београд. 1948—
- Исторически записи. Титоград. 1948—
- Исторически часопис. Београд. 1948—
- Исторически преглед. София. 1945—
- ИП История и обществознание. София. 1979— (1958—1968: История и география; 1969—1979: История и основи на комунизма).
- ЈФ Южнословенски филолог. Београд. 1913—
- Казанский библиофил. Казань. 1921—1923.
- Киевские университетские известия. Вж. Университетские известия. Императорский университет св. Владимира.
- Книжиди за прочит. София. 1889—
- Книжевна историја. Београд. 1968—
- Книжевност. Београд. 1946—
- Книжевност и језик у школи. Београд. 1954—
- Костромские епархиальные ведомости. Кострома. 1885—1916.
- Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР. Москва. 1951—1965.
- ЛБАН Летопис на Българската академия на науките. София. 1914—1947. Вж. и ЛБКД.
- ЛБКД Летопис на Българското книжовно дружество. София. 1901—1911. Вж. и ЛБАН.

- ЛМС Летопис Матице Српске. Нови Сад. 1825—
Летописи занятий Археографической комиссии. Санкт-Петербург. 1861—?
Лифону Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете. Одесса. 1890—1916.
- ЛЗ Литературен збор. Скопје. 1954—
Литературен фронт. София. 1944/1945—1990 (1990—: Литературен форум).
Литературна история. София. 1977—
Литературна мисъл. София. 1957—
Литературна газета. Москва. 1929—
Литовские епархиальные ведомости. Вильна. 1863—1916.
- МЈ Македонски архивист. Скопје. 1972—
Македонски јазик. Скопје. 1950—
Македонски преглед. София. 1924/1925—1942/1943.
МяП Минало. София. 1909—1919. 1942.
Минские епархиальные ведомости. Минск. 1869—1916.
Мир. София. 1894/1895—1944.
Мовознавство. Київ. 1934—1940. Н.с. 1941—
Молва. Москва. 1831—1835.
Москвитинин. Москва. 1841—1856.
Московские епархиальные ведомости. Москва. 1869—1879.
Московские церковные ведомости. Москва. 1880—
Московский листок. Москва. 1881—1916.
Московский телеграф. Москва. 1825—1834.
Музеи и памятники на культурата. София. 1956—
Музикални хоризонти. София. 1973—
Музикознание. София. 1977—
Народна армия. София. 1952/1953— (1944/1945—1951/1952: Народна войска).
Народна култура. София. 1957—1990 (1990—: Култура).
Народна младеж. София. 1947/1948—1991.
Наука и техника за младежта. София. 1948—1988.
Научен живот. София. 1959—
Научни састанак слависта у Вукове дане. Београд. 1971—
Научно-литературный сборник Галицко-русской матицы. Львов. 1865—?
Научные доклады Высшей школы. Филологические науки. Москва. 1958—
Наша култура. Варшава. 1935—?
Неман. Минск. 1952—
Новости Дня. Москва. 1883—1906.
Новый мир. Москва. 1925—
Общественные науки. Москва. 1976—
Отечествен фронт. София. 1944/1945—1990. (1990—: Отечествен вестник).
Отечество. София. 1975—
Палестинский сборник. Москва. 1954—
Периодическо списание на Българското книжовно дружество. Браила—София. 1870—1910.
Пламя. София. 1957—
Поглед. София. 1966—
Плиска, Мадара, Преслав. София. 1977—
Поалта кинигтичкална. Nijmegen. 1978—
Полско-български преглед. София. 1919—1935.
Посебна издања. Српска краљевска академија. Филозофски и филолошки списи. Београд. 1890—
Правна мисъл. София. 1957—
Православное обозрение. Москва. 1860—1891.
Православный собеседник. Казань. 1855—1916.
Прилози за книжевност, јазик, историју и фолклор. Београд. 1921—1939. 1954—
Проблеми на изкуството. София. 1968—
Проблеми на културата. София. 1978—
Прометей. София. 1937—1943.
Просвета. София. 1935/1936—1942/1943.
Работническо дело. София. 1927/1928—1990 (1990—: Дума).
Разкопки и проучувања. София. 1948—
Родина. София. 1938—1941.
Родна реч. София. 1957—
Родолубие. София. 1982— (1945—1981: Славянин).
Родопски преглед. София. 1930—1933.

- Русская беседа. Москва. 1856—1860.
 Русская литература. Ленинград. 1958—
 Русская речь. Москва. 1967—
 Русская старина. Санкт-Петербург. 1870—1918.
 Русский вестник. Москва. 1856—1906.
 Русский курьер. Москва. 1879—1891.
 Русский филологический вестник. Варшава. 1879—1917.
 Русский язык в школе. Москва. 1936—
 Саопштења завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Народне
 републике Србије. Београд. 1956—
 Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. София. 1889—
 Сборник Историко-филологического общества при Институте кн. Безбородко в
 Нежине. Нежин. 1896—1914.
 Сборник на БАН. София. 1913—1949.
 Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук.
 Санкт-Петербург—Петроград—Ленинград. 1872—1928.
 Сборник по русскому языку и словесности. Ленинград. 1928—1930.
 Сборник Русского археологического общества в королевстве Югославии.
 Белград. 1927—1940.
 Сердика. София. 1937—1952.
 СИБАЛ. Информационен бюлетин. София. 1977—
 Славяни. София. 1945—1981 (1982—; Родолюбие).
 Славянска филология. София. 1963—
 Славянская книга. 1925—1926.
 Славянская филология. Москва. 1951—
 Славянски глас. София. 1902—1940.
 Славянские известия. Санкт-Петербург. 1889—1891; 1904—1910; 1912—1916
 (1883—1888: Известия Санкт-Петербургского славянского благотворитель-
 ного общества. 1892—1894: Славянское обозрение. 1902—1904: Известия
 Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества).
 Славянское обозрение. Санкт-Петербург. 1892—1894. Вж. Славянские известия.
 Слов'янське мовознавство. Славянское языкознание. Киев. 1958—
 Сльъце. София. 1919—1921.
 Смена. Москва. 1924—
 Советская археология. Москва. 1957—
 Советское славяноведение. Москва. 1965—
 Современост. Скопје. 1951—
 Списание на БАН. София. 1911—
 Споменик. Српска краљевска академија. Београд. 1888—
 Сравнително литературознание. София. 1982—
 Српски књижевни гласник. Београд. 1901—1914; 1920—1941.
 Старинар. Београд. 1884—1895; 1906—1911; 1912—1939. Н.с. 1950—
 Старине Косова и Метохије. Приштина. 1961—
 Старобългарска литература. София. 1971—
 Стожер. София. 1946/1947.
 Струма. Невестино. 1980—
 Студентска борба. София. 1927—1943.
 Студентска трибуна. София. 1945/1946—
 Съдба. София. 1929—1949.
 Сыковиче. София. 1898—1899.
 Съпоставително езикознание. София. 1976—
 Трудове на Висшия педагогически институт „Братя Кирил и Методий“ във
 Велико Търново. София. 1964—
 Труды Библиотеки АН СССР. Москва и др. 1948—
 Труды Государственной публичной библиотеки имени М. Е. Салтыкова-Щедрина.
 Ленинград. 1957— (1953—1955: Сборник Государственной публичной
 библиотеки. . .).
 Труды Института языкознания АН СССР. Москва. 1952—
 Труды Историко-архивного института. Москва. 1939—
 Труды Исторического факультета Киевского государственного университета им.
 Т. Г. Шевченко. Киев. 1940—
 Труды Киевской духовной академии. Киев. 1860—1914.
 Труды Московского археологического общества. Вж. Древности. Труды
 Московского археологического общества.
 Труды Общества любителей российской словесности при Московском универси-
 тете. Москва. 1818—1825.

- ТОДРЛ Труды Отдела древнерусской литературы. Ленинград. 1934—
Труды славянской комиссии. Ленинград. 1930—
Україна. Київ. 1924—1930. 1932.
Українська мова в школі. Київ. 1951—
Университетские известия. Императорский университет св. Владимира. Киев.
1861—1919.
- УЗИКУ Ученые записки Высшей школы г. Одессы. Одесса. 1921/1922.
Ученые записки Императорского Казанского университета. Казань. 1834—1864;
1884—1916 (1865—1883: Известия и ученые записки Казанского универси-
тета; 1925—: Ученые записки Казанского государственного университета
им. В. И. Ульянова-Ленина).
Ученые записки Императорского Юрьевского университета. Юрьев. 1893—1917.
Ученые записки Института славяноведения АН СССР. Москва. 1949—
Ученые записки Карело-финского педагогического института. Петрозаводск.
1954—1955 (1956—: Ученые записки Карельского педагогического инсти-
тута).
Ученые записки Ленинградского государственного университета. Филологические
науки. Ленинград. 1939—
- УЗМГУ Ученые записки Московского государственного университета. Москва.
1880—1917. Н.с. 1933—
Ученые записки Научно-исследовательского института языка, литературы,
истории и экономики при Совете министров Чувашской АССР. Чебо-
ксары. 1941—
Ученые записки Саратовского университета. Саратов. 1910—1918; 1923—1935;
Н.с. 1936/1939—
Ученые записки Тартуского государственного университета. Тарту. 1946—
Училищен преглед. София. 1896—1949.
Учител. Пловдив. 1893/1894—1912/1914.
Филологические записки. Воронеж. 1860—1916.
Филологические науки. Вж. Научные доклады Высшей школы.
Филология. София. 1977—
Философска мисъл. София. 1945—
Философски преглед. София. 1929—
- ХЧ Христианское чтение. Санкт-Петербург. 1821—1916.
Художествена култура. София. 1910—1930.
ЦВ Церковные ведомости. Санкт-Петербург. 1888—1917.
Църковен вестник. София. 1900/1901—
Читалище. София. 1911/1912—
- ЧОИДР Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при
Московском университете. Москва. 1845/1846—1916.
- ЧМОЛДП Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. Киев. 1879. 1888—1894.
Чтения в Московском обществе любителей духовного просвещения. Санкт-
Петербург. 1863—1909. Сергиев Посад. 1910—1916.
Этимология. Москва. 1965—
- АВАВ Abhandlungen der königlichen Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philoso-
phisch-philologische und historische Klasse. München. 1835—1928. N.F. 1929—
- АВГВ Abhandlungen der königlichen Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften. Prag.
1785—1883/1884.
Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische
Klasse. Berlin. 1908—1944; 1945/1946—1949.
Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-
historische Klasse. Leipzig. 1849—1939/1942; 1950—
- ААВ Acta Academiae Velehradensis. Praga. 1905—1948.
Acta Apostolorum apocrypha. Lipsiae. 1891—
Acta Universitatis Carolinae. Praha. 1955—, Вж. и Slavica Pragensia.
Acta Universitatis Lodzensis. Folia linguistica. Łódź. 1981—
Acta Universitatis Lundensis. Lund. 1864—1904. N.s. 1905—
Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia polska. Toruń. 1957—
Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Olomouci. 1960—
Acta Universitatis Szegediensis Attila József nominatae. Dissertationes slavicae.
Szeged. 1972—
Aevum. Milano. 1927—
Allgemeines Literaturblatt.
Almanach České akademie pro vědy, slovesnost a umění. Praha. 1893—1913 (1891—:
Almanach České akademie věd a umění).
American Ecclesiastical Review. Philadelphia. 1889—

AB

Analecta Bollandiana. Bruxelles. 1882—
 Analele Universității din București. Filologie. București. 1964—
 Annales Academiae scientiarum Fennicae. Seria B. Humaniora. Helsinki. 1909—
 Annales Instituti Slavici. Wien—Köln—Graz.
 Annuaire. Ecole pratique des Hautes études. IVe section. Sciences historiques et
 philosophie. Paris. 1969—
 Annual of the British School at Athens. London. 1894/1895—
 Antemurale.

AnzSph

Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse.
 Wien. 1864—1945. (1946—: Anzeiger der Österreichischen Akademie der
 Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse).
 Anzeiger für slavische Philologie. Wiesbaden. 1966—
 Apoštolat sv. Cyrila a Metoděje. Olomouc.
 Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn. Wien. 1887—1897.
 Archiv für katholisches Kirchenrecht. Innsbruck. 1857—
 Archiv für Musikwissenschaft. Leipzig. 1921—1927. 1951—
 Archiv für österreichische Geschichte. Wien. 1865— (1848—1865: Archiv für Kunde
 österreichischer Geschichtsquellen).

ASPh

Archiv für slavische Philologie. Berlin. 1876—1929.
 Archiva. Revista di istorie, filologie și cultura. Iași. 1888 (?)—
 Archivio della società Romana di storia patria.
 Archivum Europae Centro-Orientalis. Budapest. 1935—1944.
 Arkiv za poviestnicu jugoslavensku. Zagreb. 1851—1875.
 Art Studies. Princeton etc. 1923—1931.
 Athenaeum. Warszawa. 1876—1901.
 Atti dell'Istituto Veneto di scienze. Lettere ed Arti. Venezia. 1840—
 Atti della Pontificia. Accademia romana di archeologia. Memorie. Roma. 1921—
 Balcania. Bucarest. 1938—
 Balkan and Asia Minor Studies.

BalkA

Balkan-Archiv. Leipzig. 1925—1928.
 Balkan Studies. Thessaloniki. 1960—
 Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung. Berlin. 1958—
 Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen
 und slavischen Sprachen. Berlin. 1856—1868.
 Bericht der Römisch-germanischen Kommission des archäologischen Instituts des
 Deutschen Reiches. Frankfurt/M. 1904/1905—
 Berichte der königlichen Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaftler.
 Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften.
 Philologisch-historische Klasse. Leipzig. 1849—1944; 1949/1950—
 Biuletyn slawistyczny. Warszawa—Łódź. 1976—
 Blahovest.
 Bogoslovni vestnik. Ljubljana. 1921/1922—
 Bogoslovska smotra. Zagreb. 1910—1914; 1924—1941; 1959—
 Bolletino del Centro di studi filologici e linguistici Siciliani. Palermo. 1953—
 Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata. Grottaferrata. 1929—1943. N.s. 1947—
 Bollettino dell'Istituto storico italiano per il Medioevo e Archivio muratoriano. Roma.
 1886—
 Bratislava. Časopis Učení společnosti Šafaříkovy.

BHR

BSLP

Bulgarian historical review. Sofia. 1973—
 Bulletin de la Société de linguistique de Paris. Paris. 1869—
 Bulletin linguistique. Bucarest. 1933—
 Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury. Praha. 1957—
 Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury. Praha. 1957—
 Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti. 1953—1959 (1959—: Bulletin Instituta za
 likovne umjetnosti).
 Bulletino di archeologia christiana. Roma. 1863—
 Byzantina. Thessaloniki. 1969—
 Byzantina-Metabyzantina. New York. 1946—
 Byzantine Studies. Pittsburg. 1974—
 Byzantinische Zeitschrift. Leipzig. 1892—
 Byzantinobulgarica. Sofia. 1962—
 Byzantinoslavica. Praha. 1929—
 Byzantion. Bruxelles. 1924—
 Cahiers de l'Institut du Moyen âge grec et latin. Copenhagen.
 Čas. Ljubljana. 1907—

BZ

Bbg

Bsl

ČMM
ČCM

Časopis Matice moravské. Brno. 1869—
Časopis Musea Království Českého. Praha. 1827—1917.
Časopis pro moderní filologii. Praha. 1911—
Časopis Vlasteneckého museijního spolku Olomouckého. Olomouc. 1884—1926.
Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino. Ljubljana. 1918—1931.
Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor. 1906—1940.
Catholic Historical Review for the Study of the Church History of the United States.
Washington. 1915—1921. N.s. 1921—

ČČF

Čech.
Cercetări de lingvistică. Cluj. 1956—
Cerkovnyj vestnik. Organ Pravoslavnoj cerkvi v Pol'se. Warszawa. 1954—
Česká literatura. Praha. 1953—
Československá rusistika. Praha. 1956—
Československý časopis historický. Praha. 1953—
Český časopis filologický. Praha. 1942/1943—1945.
Český časopis historický. Praha. 1895—
Český jih.
Český lid. Praha. 1891—
Chicago Studies. Mundelein. 1962—
Chiron. München.
Chrześcijanin w świecie. Warszawa.
Církevné listy. Bratislava.
Classica et Mediaevalia. Copenhagen. 1938—
Collectanea theologica. Przegląd Teologiczny. Lwów. 1920—
Cyrillomethodianum. Thessalonique. 1971—
Das östliche Christentum. N.F. Würzburg. 1948—
Dějiny a současnost.
Dela Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede.
Ljubljana. 1950—

DAWW

Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse. Wien. 1850—
Der österreichische Geschichtsforscher. Wien. 1838—1842.
Deutsche Literaturzeitung. Berlin. 1880—
Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters. Köln—Wien. 1945—
Diakonia. New York. 1966—

WSI

Die slawischen Sprachen. Salzburg. 1982—
Die Welt der Slaven. Wiesbaden. 1956—
Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb. 1882—1945.
Dom in svet. Ljubljana. 1888—
Duchovný pastýř. Bratislava (?).
Dumbarton Oaks Papers. Cambridge, Mass. 1941—
Echo duchovného prűdienta dneška. Ontario, Can.
Échos d'Orient. Paris. 1897—1940/1942.
Élet és Tudomány. Budapest. 1946—
Emerita.

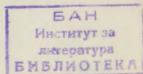
EB

Ephemerides Theologicae Lovanienses.

EH

Études balkaniques. Sofia. 1964—
Études historiques. Sofia. 1960—
Études slaves et roumaines. Budapest. 1948—
Europa Orientalis.
Fialky.
Finska Vetenskaps-Societétens Förhandlingar.
Folia Historica Bohemica.
Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster. 1967—
Godišnjak Balkanološkog instituta. Sarajevo. 1957—
Göttingische gelehrte Anzeigen. Göttingen. 1824—1944; 1953—
Hamburger Beiträge zur Musikwissenschaft. Hamburg.
Harvard Slavic Studies. Cambridge, Mass.
Harvard Ukrainian Studies. Cambridge, Mass. 1977—
Historica. Praha. 1959—
Historica Slovaca. Bratislava. 1940/1941—
Historické štúdie. Bratislava. 1955—
Historický časopis. Bratislava. 1953—

- Historijski zbornik. Zagreb. 1948—
 Historische Zeitschrift. München. 1859—1944; 1949—
 Hlasy z Rima. Časopis slovenských katolíkov. Rim. 1951—
 Hlídka. Brno. 1884—1938 (?)
 Hlídka archeologická. Praha. 1928—
 Indogermanische Forschungen. Strassburg. 1892—1944; 1949—
 Indogermanisches Jahrbuch. Strassburg. 1913—1942; 1948—
 International Journal of Slavic Linguistics and Poetics. 'S-Gravenhage. 1959—
 Internationale Monatsschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik. Berlin. 1912—
 (1907—1911: Internationale Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik).
 Irénikon. Chevetoigne. 1926—
 Istra. Pula. 1963—
 Jahrbuch der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. München. 1843—1909; 1912—
 Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik. Wien. 1969— (1951—1968: Jahrbuch der
 österreichischen byzantinischen Gesellschaft).
 Jahrbücher der Literatur. Wien. 1818—1849.
 Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Breslau. 1936—1941. N.F. München. 1953—
 Jahresberichte des Instituts für rumänische Sprache. Leipzig.
 Jazykovédné aktuality. Praha.
 Jezik in slovstvo. Ljubljana. 1955/1956—
 Język polski. Kraków. 1916—
 Journal de la Société Finno-Ougrienne. Helsinki. 1889—
 Jugoslovenski istorijski časopis. Ljubljana. 1935—
 Kirche im Osten. Stuttgart. 1958—
 Klio. Leipzig. 1901—1943.
 Književnik. Zagreb. 1864—1866.
 Krajanské noviny. Vídeň.
 Kratylos. Wiesbaden.
 Květy. Praha. 1878—1911.
 Kyrios. Berlin. 1936—1943 (1911—1914. N.F. 1931—1935: Zeitschrift für osteuropäi-
 sche Geschichte).
 Language. Journal of the Linguistic Society of America. Baltimore. 1925—
 Láthatár.
 Le musée. Louvain, Londres. 1882—
 Les études balkaniques tchécoslovaques. Praha. 1966—1974.
 Les études philosophiques. Paris. 1926—
 Letopis Matice slovenske. Ljubljana. 1864—1907 (?)
 Letopis Slovenske akademije znanosti in umjetnosti. Ljubljana. 1938/1942—
 Lingua Posnaniensis. Poznań. 1949—
 LS Linguistica slovaca. Bratislava. 1939—
 LF Linguistique balkanique. Sofia. 1959—
 Listy filologicke. Praha. 1874—
 Literatura na świecie. Warszawa. 1971—
 Liturgiegeschichtliche Forschungen. Münster. 1918—1927 (1928—: Liturgiege-
 schichtliche Quellen und Forschungen).
 Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb. 1867/1877—
 Ljubljanski zvon. Ljubljana. 1881—
 Lud slowiański. Kraków. 1929—1938.
 Macedonian Review. Skopje. 1971—
 Macedonian Studies. New Delhi. 1983—
 Magyar Könyvszemle. Budapest. 1876—
 Magyar Nyelv. Budapest. 1905—
 Mannheimer Berichte. Mannheim. 1966—
 Marginalien. Berlin. 1948—
 Materiale și cercetări lingvistice. București. 1953—
 Medioevo e Umanesimo.
 Mélanges d'archéologie et d'histoire. École Française de Rome. Paris. 1881—
 Mémoires. Académie Royale de Belgique. Classe des lettres. Bruxelles. 1906—
 Mémoires de la Société de linguistique de Paris. Paris. 1868—1935.
 Messager de l'Exarchat du Patriarche Russe en Europe Occidentale. Paris. 1931—
 Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien. 1871—1942; 1947—
 Mitteilungen der K.K. Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der
 Baudenkmale. Wien. 1856—1874 (N.F. 1875—1910: Mitteilungen der K.K.
 Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen
 Denkmale. 3.F. 1910—1918: Mitteilungen der K.K. Zentralkommission für
 Denkmalpflege).

- Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstituts in Österreich. Wien. 1981—
 Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Graz etc. 1880—
 Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs.
 Monatsberichte der K. Preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Berlin.
 1856—1881.
 Monde latin et monde slave. Paris. 1893—1894.
 Most. Cleveland, Ohio. 1954—
 Musica antiqua.
 Musik des Ostens. Kassel. 1947—
 Naboženská revue. Praha. 1929—
 Národní biblioteka.
 Naš Domov.
 Naša knjiga. Zagreb. 1982—
 Naše doba. Praha. 1894—
 Naše starine. Godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih
 rjetkosti N.R. Bosne i Hercegovine. Sarajevo. 1953—
 Naše věda. Praha. 1920—
 Nasza przeszłość. Kraków. 1946—
 Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. Hannover,
 Leipzig, Berlin. 1876—1935.
 Neue österreichische Bibliographie.
 Nyelvtudományi Közlemények. Budapest. 1862—
 Obzor. Sofia. 1967—1982.
 Obzor. Zagreb. 1871—1941.
 Onoma. Bulletin d'information et de bibliographie. Louvain. 1950—
 Opera Universitatis Purkynianae Brunensis. Facultas philosophica. Brno. 1923—
 Orientalia christiana periodica. Roma. 1935—
 Oriente christiano. Palermo. 1961—
 Österreich. Zeitschrift für Geschichte. Wien. 1917—1919.
 Österreichische Rundschau. Wien. 1904—1920.
 Österreich-Ungarische Revue. Wien. 1886—1910.
 Österreichische Osthelte.
 Östkirchliche Studien. Würzburg. 1952—
 Osvěta. Praha. 1871—1919.
 Oxford Slavonic Papers. Oxford. 1968—
 Palaeobulgarica. Sofia. 1977—
 Památky archeologické. Praha. 1855—1948; 1953—
 Pamiętnik literacki. Warszawa. 1902—1938; 1946—
 Pamiętnik słowiński. Kraków. 1949—
 Philologus. Wiesbaden. 1846—1896; 1944—
 Poradnik językowy. Warszawa. 1901—
 Prace filologiczne. Warszawa. 1855—1937.
 Prace językoznawcze. Wrocław. 1954—
 Prager Rundschau. Prag. 1931—1938.
 Právník. Praha. 1861—
 Příspěvky ke starší literatuře na Moravě.
 Proceedings of the British Academy. London. 1903/1904—
 Przegląd pedagogiczny. Warszawa. 1882—1938; 1970—1975.
 Przegląd zachodni. Poznań. 1945—
 Rad Jugoslavske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb. 1867—1945. N.s. 1948—
 Radovi Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zadru. Razdio lingvističko-filološki.
 Zadar. 1966—
 Radovi Instituta Jugoslavske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru. Zagreb.
 1954—
 Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine. Odjeljenje istoriko-filoloških nauka.
 Sarajevo. 1953—
 Radovi Staroslovenskog instituta. Zagreb. 1952—
 Radovi Zavoda za slavensku filologiju. Zagreb. 1977—
 Razprave. Filozofsko-filološko-historični razred Akademije znanosti in umjetnosti.
 Ljubljana. 1930—1949 (1950—: Razprave. Slovenska akademija znanosti in
 umjetnosti. Razred za filološke in literarne vede).
 Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani. Ljubljana.
 1923—1940.
 Revista de istorie și teorie literară. București. 1952—

- REB
RES
RESEE
- Revue des études byzantines. Paris. 1943—
Revue des études slaves. Paris. 1921—
Revue des études sud-est européennes. București. 1963—
Revue de l'Orient chrétien. Paris. 1896—1946.
Revue des questions historiques. Paris. 1866—1939.
Revue roumaine de linguistique. București. 1955—
Rheinisches Museum für Philologie. Frankfurt/M. 1827—1829. N.F. 1833—1839. 3.F. 1842—1943/1944; 1949/1950—
- RSlav
- Ricerche slavistiche. Roma. 1952—
Riječ. Split. 1919—?
Rivista di archeologia christiana. Roma. 1924—
Rivista di studi bizantini neoellenici. N.s. 1954—
Ročenka Slovanského ústavu. Praha. 1928—
Rocznik slawistyczny. Kraków. 1908—
Romanoslavica. București. 1958—1972; 1980—
Rozprawy Československé akademie věd. Praha. 1891—
Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału filologicznego Akademii umiejętności. Kraków. 1874—1891 (1892—1909; 1910—1919; Rozprawy Akademii umiejętności. Wydział filologiczny. 1918—; Rozprawy Wydziału filologicznego Akademii umiejętności w Krakowie).
Rozprawy Komisji językowej. Wrocław. 1959—
Ruch Teologiczny. Lwów. 1929—1931.
Russian Linguistics.
Saeculum. Freiburg i. Br. 1950—
- SFFUKB
- Sborník Filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě. Bratislava. 1922—1932.
Sborník historický ČSAV. Praha. 1953—
Sborník Matice moravské. Brno. 1914—
Sborník Matice slovenskej pre jazykozpyt, národopis, dejepis a literárnu históriu. Turčianský sv. Martin. 1922—
- SPFFBU
- Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university. Brno. 1952—
Sborník věd právních a státních. Praha. 1900/1901—
Schriften der Balkan-Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Linguistische Abteilung. Wien. 1903—
Schriften der K. Gelehrten Gesellschaft. Geisteswissenschaftliche Klasse.
Silesia antiqua. Wrocław. 1959—
- SAWW
- Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse. Wien. 1848—
- SBA
- Sitzungsberichte der K. Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-philologische und historische Klasse. München. 1871—1897. N.F. 1898—
Sitzungsberichte der K. Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften. Prag.
Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Philologisch-historische Klasse. Berlin. 1856—1938; 1948—
Slavia. Praha. 1922/1923—
Slavia antiqua. Poznań. 1948—
Slavia occidentalis. Poznań. 1921—
Slavia orientalis. Warszawa. 1952—
- SEEJ
- Slavic and East European Journal. Bloomington, Ill. 1957—
Slavic Review. University of Illinois, Champaign. 1941—
Slavica. Debrecen. 1961—
Slavica Helvetica.
Slavica Hierosolymitana. Jerusalem. 1977—
- SPr
- Slavica Pragensia. Praha. 1954—
Slavica Slovaca. Bratislava. 1966—
Slavische Rundschau. Berlin. 1929—
- SR
- Slavistična revija. Ljubljana. 1948—
Slovak Studies. Rome. 1961—
Slovakia. New York. 1938—?
Slovan. Ljubljana. 1885—
Slovenska matica. Ljubljana (?). 1889—
Slovenski jezik. Ljubljana. 1958—
Slovesná věda. Praha. 1947—
Slovo. Zagreb. 1952—
- SaS
- Slovo a slovesnost. Praha. 1937—
Speculum. Cambridge, Mass. 1926—

- Spisy Knihovny hlavního města Prahy.
 Spisy Slovenskej Akadémie vied a umení, Bratislava. 1941—
 Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii umiejętności. Kraków. 1890—
 Sprawozdania z posiedzeń Komisji naukowych P.A.N. Kraków. 1957—
 Sprawozdania z prac naukowych Wydziału nauk społecznych. Warszawa. 1958—
 Staats- und Sozialwissenschaftliche Forschungen. Leipzig. 1878—1916.
 Starine. Zagreb. 1869—
 Štěpnice.
 Strahovská knihovna. Praha. 1966—
 Studia medievali.
 Studia Balkanica. Sofia. 1970—
 Studia balkanica bohemoslavica. Brno.
 Studia historico-philologica Serdicensia. Sofia. 1938—1940.
 Studia Rossica Poznaniensia. Poznań. 1970—
 Studia Slavica. Academia Scientiarum Hungaricae. Budapest. 1955—
 Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. Warszawa. 1955—
 Studia źródłoznawcze. Warszawa. 1957—
 Studie Československé akademie věd. Praha. 1953—
 Studie o rukopisech.
 Studies in Slavic and General Linguistics. Amsterdam. 1981—
 Studii de limba literară și filologie. București. 1971—
 Studii și cercetări lingvistice. București. 1950—
 Studii și cercetări științifice. Filologie. București.
 St. Vladimir's Theological Quarterly. Crestwood, Tuckahoe, New York. N.S. 1957—
 (1953: St. Vladimir's Seminary Quarterly).
 Subsidia Hagiographica. Bruxelles. 1886—
 Südost-Forschungen. München etc. 1940— (1936—1939: Südostdeutsche Forschungen.
 Leipzig—München).
 Světozor. Praha. 1867—1898.
 Századok. Budapest. 1867—
 Szent István-Emlékkönyv.
 The Russian Review. New York. 1941—
 The Slavonic and East European Review. London. 1922—
 Thracia.
 Travaux du Cercle linguistique de Prague.
 Travaux linguistiques de Prague. Praha. 1964—
 Travaux et Mémoires. Ecole Française d'Athènes. Paris. 1929—
 Umění a řemesla.
 Ungarische Jahrbücher.
 Věda a život. Praha. 1935—
 Vědecká ročenka právnické fakulty Masarykovy university. Brno. 1922—
 Verhandelingen der Koninklijke akademie van wetenschappen. Afdeling letterkunde.
 Amsterdam. 1858—1891. F. 2. 1892—
 Veröffentlichungen des Osteuropa-Instituts München. München. 1953—
 Věstník České akademie věd a umění. Praha. 1892—
 Věstník Československého musea. Praha. 1928—
 Vjesnik bibliotekara hrvatske. Zagreb. 1950—
 Vjesnik Djakovačke biskupije. Djakovo. 1948—
 Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku. Sarajevo. 1878— (1878—1919:
 Bulletino di archeologia e storia dalmata).
 Vlastvědný věstník Moravský. Brno. 1949—
 Wiener Archiv für Geschichte des Slaventums und Osteuropas. Graz—Köln. 1955—
 Wiener slavistischer Almanach. Wien. 1975—
 Wiener slavistisches Jahrbuch. Wien. 1950—
 Wies. Łódź. 1944—
 Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald. Greifswald.
 1952—
 World.
 Yleinen kirjallisuuden historia.
 Zagrebački katolički list. Zagreb. 1849—1879.
 Zbornik Histojskog instituta Jugoslavenske akademije. Zagreb. 1954—
 Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft. Leipzig. 1846/1847—1921;
 N.F. 1922—
 Zeitschrift für katholische Theologie. Innsbruck. 1876—
 Zeitschrift für Kirchenrecht. Berlin. 1861—1915/1916.
 Zeitschrift für Musikwissenschaft. Leipzig. 1918/1919—1934/1935 (1935/1936—; Archiv
 für Musikforschung).

StS
SFS

SCL

WSJ

- Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche.
Giessen. 1900–1942; 1949–
- Zeitschrift für Ostforschung, Marburg/Lahn. 1952–
- Zeitschrift für österreichische Volkskunde. Wien. 1895–1944 (N.F. 1947–; Österreichische Zeitschrift für Volkskunde).
- Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft, Berlin. 1947–
- Zeitschrift für slavische Philologie. Leipzig. 1924–1944. 1947– (1950– Heidelberg).
- Zeitschrift für Slawistik, Berlin. 1956–
- Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte. Berlin. 1886. N.F. 1887–1910.
- Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiet der indogermanischen Sprachen. Berlin. 1852–1943; 1948–
- Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historycznoliterackie. Kraków. 1955–
- Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace językoznawcze. Kraków. 1956–
- Zeszyty naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki humanistyczno-społeczne. Łódź. 1955–
- Zeszyty naukowe Wydziału humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Slawistyka. Gdańsk. 1978–
- Zeszyty naukowe Wydziału humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Filologia rosyjska. Gdańsk. 1971–
- Zeszyty naukowe Wyższej szkoły pedagogicznej w Katowicach. Prace językoznawcze. Katowice. 1959–1966 (1966–; Prace językoznawcze).
- Zgodovinski časopis. Ljubljana. 1947–
- Zlatá Praha. Praha. 1884–1929.
- Z polskich studiów slawistycznych. Warszawa. 1958–
- Zprávy Jednoty klasických filologů. Praha.
- Zprávy Krajského vlastivědného střediska v Olomouci. Olomouc.
- Zprávy Slezského studijního ústavu v Opavě. Opava.
- Życie i myśl. Warszawa. 1950–
- Życie literackie. Kraków etc. 1951–
- Αναλέκτα Βλατάδων.
- Βυζαντιακά.
- Ἐκκλησία. Ἀθήναι. 1923–
- Ἐκκλή.
- Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν. Ἀθήναι. 1927–
- Ἐπετηρίς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀρχείου.
- Νέα Σιών.

Св. Кирил и св. Методий. Икона от Княжевския манастир в София, 1978 г.

И — двете старобългарски азбуки имат по повече от един знак за фонемата *и* (срв. и отбелязването на звука *о*); в глаголицата те са 3, като към тях може да се добави и знакът *ижица*. Два от тези знакове са почти идентични по конструкция, имат едно и също название — *иже* (относително местоимение 'който') или *и* (съединителен съюз 'и') и еднаква числена стойност — 10, откъдето идва названието десетирично *и* (в северносемитското писмо знакът, наречен йод, от който е произлязло грц. начертание *ι* (йота), също е на десето място). При транслитериране на глаголическия текст с кирилица десетиричното *и* се предава с *и* или *ι*, *ī*.

Глаголическото десетирично *и* е изградено от хоризонтална двойка петлици, поставени в горната част на буквеното поле. Формата им изразява специфичния за всеки глаголически ръкопис графичен стил; тя може да бъде близка до окръжност, елипса, леко ъгловата, дори и четириъгълна. Петлиците са съединени в най-високите си точки (сх.) , понякога малко по-ниско (сх.) , напр. в Зогр. ев. и Асем. ев.). Разликата между двата варианта на глаголическото десетирично *и* се носи от долната част на знака: в единия случай тя е триъгълник, обърнат с върха нагоре (сх.) , в другия — фигурката е подобна, но с върха надолу (сх.) . Триъгълникът от първата разновидност (може да се нарече инициално, респ. поствокално десетирично *и*) е съединен с горната част чрез 2 къси лигатурни шрихчета; самият той може да бъде по-широк или по-тесен, а понякога е превърнат в трапец (сх.) , характерна особеност на Мар. ев.). Триъгълникът във втората разновидност (несинициално десетирично *и*) е образуван от 2 спускащи се надолу лигатурни чертици,

които могат да се срещнат ниско — в областта на долната редова линия (сх.) , или високо — на средната ос (сх.) ; двата вида свързване се явяват и при глаголическата фигура за *ц*. При високо скачване на чертиците от върха на триъгълничето излиза надолу още едно шрихче (сх.) , което понякога се спуска под реда (типично за Асем. ев.). Наличието на десетирично *и* в двата му варианта е особеност само на старинните глаголически ръкописи; хърватските текстове са запазили само функцията му като число, а някои от най-старите — и като единичен маюскул, т.е. като главна буква (докъм средата на XIV в.).

Съвсем друга е конструкцията на втория глаголически *и*-знак, който в глаголицата има числена стойност 20 и е на единайсетото място в азбучната последователност. Нарича се *иже*, някъде *ижи*; в кирилска транслитерация се предава с *и*. Това начертание също е изградено от 2 части — горна и долна. Горната е триъгълниче, насочено с върха си надолу (сх.) , а когато двете наклонени шрихчета не са се съединили (поради характерното за българ. глаголици вертикално сплескване на буквените начертания), между долните им краища има още една чертица (сх.) ; първият вид е типичен за Зогр. ев. и е чест в Син. евх., Клоц. сб. и друге; а вторият — за Асем. ев., Мар. ев. и др. Долната част на знака се състои от 2 обърнати една срещу друга дъговидни линии, които заедно образуват една повече или по-малко неправилна елипса. Понякога графичната линия е по-осезателно начупена и вместо елипса фигурата се доближава до ромб или триъгълник (срв.) и) в Син. евх., подобно и в първата главна част на Син. пс. и *Охридските листове*). Като цяло схемата на фигурата за това *и* е 180-градусово обръщане на глаголическия знак за *с* (срв. извънредно честото сакрално съкращение *ис* — *Исус*).

Употребата на двата вида *и*-знакове се регулира от правила, които не са напълно еднакви за всички старобългар. глаголически ръкописи. Най-общо може

и

да се каже, че и с числена стойност 20 се появява почти изключително след съгласна; подобно е и разпределението на знаковете за о (срв. и алограмите на тези знакове в кирилицата, също и на буквите за е, с, у и др. в кирилските текстове). За възможната мотивировка на глаголическите и-знакове вж. *Глаголица*.

В старобългар. кирилски паметници се употребяват 3 знака за и: и — с числена стойност 8 и с название иже, и і, і̇ — с числена стойност 10 и с название и или йота (двата последни знака се смятат за варианти на една и съща буква). В разпределението им се наблюдава голямо разнообразие; навсякъде обаче преобладава и. От двата варианта — і и і̇, кирилските паметници, особено среднобългарските, предпочитат і̇. За някои древни кирилски паметници (Супр. сб.) е характерна употребата на і, като знакът се открива главно в думата іѡ и в края на реда за икономия на място (срв. също разпределението на ѡ и ѡ̇). і̇ се среща рядко в Супр. сб. — главно в началото на чужди думи (напр. іѡнѣ) и след и (напр. іѡмѣнѣ). Знак і̇ познават и някои от най-старите кирилски епиграфски паметници — надписите върху керамични плочки от Преслав, оловният печат на Георги Синкел, Темничкият надпис и др. Особено честа е употребата на і̇ като елемент на букви за йотувани гласни (ѡ, ѡ̇, ѡ̇ѡ и др.) в старобългар. и среднобългар. паметници и като елемент на ѡ̇ (за разпределението на ѡ̇, ѡ̇ѡ и ѡ̇ѡ̇ вж. статията за ѡ̇). і̇ се открива в *Надписа на чъргубил Мостич, в Битолския надпис на Иван Владислав*, в Ен. ап. (в ок. 100 случая), в много от староруските ръкописи — в *Изборника от 1076*, в *Миней* от 1095 и другаде. Характерен паметник, в който е сравнително честа употребата на двата варианта — і и і̇ (с известно предпочитание на і̇ за акузативното третолично местоимение), е Сав. кн.

Общо взето, в употребата на і и і̇ в кирилските паметници се наблюдават (понякога смесено) 3 тенденции: употребата на і (и і̇) в началото на чужди думи и в

края на реда; употреба на і или і̇ в началото на чужди и домашни думи, в края на реда и след гласна (Сав. кн., Добромирово евангелие, старобългар. кирилски приписки на л. 119а и 93а в Асем. ев., Ен. ап. и др.); употреба (нередовна) на і̇ (рядко і) след съгласна (напр. в Ен. ап., Слѣпченския апостол, Григоровичевия паримейник, Болонския псалтир, Пирдопския апостол, Банишкото евангелие, Рилското б евангелие и другаде).

В среднобългар. ръкописи от последните десетилетия на XIII и началото на XIV в. употребата на і̇ след съгласна пред друга гласна (включително ѡ̇) става много честа и все по-последователна (срв. напр. отглаголни съществителни като житіѣ, житіа, житіѡ и др. — в Драгановия миней, Рилското б евангелие и другаде). За много ръкописи от XIV в. писането на і̇ в началото на чужди думи и на і̇ като постоянен знак за и̇ пред буква за гласна става правописна норма (Ватиканския препис на Манасиевата хроника, Иван Александровото евангелие, Томчовия псалтир, Рилския паренесис и др.). Това правописно правило се открива в съчиненията на писателите от Търновската книжовна школа, чрез преписите на които прониква в Русия. Характерно е за правописа на църковнослав. книжина и за ефимиевско-ресавския правописна българ. книги от XV—XVIII в. Правописът с і̇ пред гласна е характерен и за ранните новобългар. по език паметници от XVII и XVIII в. Под тяхно влияние и под влияние на църковнослав. книжина правилото за і̇ прониква и в правописа на някои от ранните българ. възрожденци.

Известни малки различия се наблюдават в начертанието на и. За ранните кирилски паметници, общо взето, е характерна водоравната и отвесната симетрия на буквата — с пресечна черта в средата, за късните паметници — несиметричното начертание с приближени отвесни линии и пресечна черта в горната част на буквата (срв. също начертанието на н, където този процес е сравнително по-бавен). Като хронологически белег тази особеност се прилага внимателно, тъй като тенденцията към

„повишаване“ на буквата има значение и при групирането на типовете ранна кирилица. В ръкописите с „народни почерци“ тенденцията е много по-слабо изразена в развоя на писмото, отколкото в калиграфската, официалната кирилица (срв. напр. Супр. сб., Погодиновия псалтир, Търновското евангелие, Норовския псалтир, от една страна, и *Листовете на Ундолски*, Битолските листове, втория почерк в Рилското б евангелие и др.). В някои ръкописи се открива особено начертание на н с широка водоравна черта, пресечена с точка (и-и) — напр. в Болонския псалтир, в Песнивеца на Иван Александър, в Иван Александровото евангелие, в Севастияновия сборник и другаде. Това калиграфскиманиерно написание има често пъти успоредница в и-а, и-я, ъ, ъ.

Съвременното начертание на и с наклонена пресечна черта се появява с отделни примери през XIII в. Един от ранните ръкописи, за които е характерно новото начертание, е Боровият синодик. В някои ръкописи от края на XIV и от XV в. това и вече става основно — напр. в Кремиковското евангелие от XV в.

Петър Илчев, Боряна Велчева

ИВАН ВЛАДИСЛАВОВ НАДПИС

— вж. *Битолски надпис на Иван Владислав*.

ИВАН РИЛСКИ (ок. 70-те г. на IX в. — 946) — един от най-ярките представители на монашеското движение в Б-я, зародило се веднага след официалното покръстване през 864. За неговото развитие има многобройни свидетелства: строежът на *монастири* от Плиска и Преслав до Охрид; приемането на монашески сан от видни представители на царския двор — княз *Борис I*, неговия брат *Докс*, *Тодор Доксов* и др.; монаси са голяма част от старобългарските книжовници през IX—X в. За широкото развитие на монашеството говори Презвитер *Козма* в *Беседа против богомилите*. Монашеското движение прониква и в народните среди, за което свидетелствува

Св. Иван Рилски. Икона от Рилския манастир, XIII в.

животът на И. Р. Много често заедно с него се прославят и други трима отшелници, основатели на манастири — Гаврил Лесновски, Йоаким Осоговски и Прохор Пшински. И. Р. излиза от народните низини; през вековете се превръща в символ и нравствена опора на българ. народ. Основаният от него *Рилски манастир* привлича поклонници от всички българ. краища.

Животът на И. Р. се възстановява трудно, въпреки че той е българ. светец, на когото са посветени най-голям брой писмени паметници. Действителните факти с течение на времето са се смесили с предания и легенди, широко разпространени както в книжовната традиция, така и в устното народно творчество; по този начин действителният образ се е слял с легендарния. Между изворите за И. Р. най-важно място заемат достигналите до нас над десет жития. Най-старото от тях е *Народното житие*, написано вероятно

през XI—XII в. Трябва да се предполага, че е съществувало и по-старо житие, съставено наскоро след смъртта на светеца. Народното житие (наричано още Безименно) е написано най-късно през XII в., защото в него не се говори за пренасянето на мощите на И. Р. в Унгария през 1183 и в Търново през 1195. То е стигнало до нас в шест по-късни преписа (от XV—XVIII в.), от което личи твърде широкото му разпространение; преписите са от Рила, с. Герман (Софийско), Самоков, Габрово и др. Най-старият е от Рилския манастир (№ 1/26). Анализът на преписите показва, че през XIV в. вече са съществували две версии на житието (налице са различия в местните наименования). Житието ще е било написано в Рилския манастир или в София, където са били пренесени мощите на светеца; в една от службите за него той е наречен *сфедческия светланник*, похваля *сфедческия*. Житието е възникнало в народна среда, за което говорят съдържанието и самобитната му форма. В него са използвани безспорно и някои писмени извори, но то е основано главно върху народни предания, изпълнено е с редица апокрифни елементи, разказано е просто и твърде наивно. Житието не отговаря на познатите виз. композиционни схеми, разказът за живота на И. Р. започва без всякакъв увод. За да придаде достоверност на творбата си, авторът често отбелязва, че и до днес личат следите от действията на И. Р. в Рила. Появата на житието през виз. робство свидетелства за стремежа да бъде изтъкнат един забележителен българин; светецът се прославя като народен закрилник, към него се отправят молитвите на автора. Образът на бълг. светец в настъпилите бедствия и страдания е изпълвал народа с вяра в бъдещето. По основното си настроение Народното житие се сродява със *Солунската легенда* и *Българския апокрифен летопис*.

Житието, написано от Георги Скилица, е един от най-старите извори за живота на И. Р. Неговият автор е грц. сановник и писател, управител на Сре-

дската област през втората половина на XII в. В Средец (дн. София) той идва преди 1173; неговият престой като управител не бил особено продължителен. Георги Скилица много скоро научава, че в града се намират мощите на бълг. светец. Интересът му към него може да се обясни с признанието му, че неговите чудотворни мощи го излекували от ревматични болки; още повече, че градът по негово време бил посетен от имп. Мануил I Комнин (1143—1180), чиято схваната ръка била излекувана по същия чудотворен начин. Георги Скилица написал житието по-късно (вероятно между 1166 и 1183), когато се завръща в Цариград; за пребиваването си в Средец той говори като за минало; някога го е сфедче, посланн бѣхъмъ въ самодръжца мѣнѣтъ. Житието било написано на гръцки, както добре се вижда от анализа на слав. текст; вече е съществувала традиция грц. книжовници и духовници да възславят бълг. светци на грц. език (архиепископите *Теофилакт Охридски*, *Димитър Хоматиан*). Грц. оригинал не е намерен, но житието става известно на

Проложно житие на св. Иван Рилски в Драгановия манастир, XIII в.

Проложно житие на св. Иван Рилски в Драгановия манастир, XIII в.

българи, живеещи може би във виз. столица, и е преведено на български; преводачът е срещнал трудности при предаване на грц. оригинал, което се вижда от много неясни места в бълг. текст. Житието е запазено в над 15 преписа. Вероятно Скилица не е имал под ръка бълг. житие на И. Р.; той е използвал главно устни разкази и предания и личните си наблюдения от Средец. Казаното за живота на светеца и за съдбата на мощите му преди пренасянето им в Средец има твърде общ характер; не се говори, че И. Р. е живял по времето на бълг. цар *Петър I* (927—970); не е посочена датата на смъртта на светеца. Дадени са обаче ценни сведения за църквите, в които са престояли мощите в София, за изцелението, което са давали, за отношението на населението към тях. Житието е построено по познатата виз. схема, с витиеват стил и много цитати от Писанието. В това отношение то се отличава коренно от Народното житие. Житието на Скилица е оказало известно влияние при съставянето на по-късните жития на рилския светец.

Съществуват няколко проложни жития на И. Р. Първото е запазено в девет преписа (от XIV—XVII в.). То разказва за живота на светеца до пренасянето на мощите му в Търново през 1195 включително; понеже завършва с молитва към бълг. цар, писано е най-късно до падането на Второто бълг. царство. Вероятно е от първата половина на XIII в. — от времето на подема на бълг. държава при Асеновци, когато е съставен и бълг. Пролог. Като основен извор е използвано житието на Скилица, като авторът го съкращава и преработва; налице е стремж да се внесе повече точност в изложението. В житието е изразено бълг. народностно съзнание, което говори, че е написано от българин. В някои по-късни преписи от края на XV в. е вмъкната добавка за турското нашествие и за връщането на мощите на светеца в Рилския манастир. Второто проложно житие е известно по един препис в Драгановия миней от XIII в. Напи-

сано е вероятно в края на XII или началото на XIII в., защото службата, в която е включено, има общи изрази със Средецката служба (съставена, когато мощите са били в Средец). За мощите на светеца в житието има вести, които другаде не се срещат (тялото на И. Р. било пренесено в Средец от пратеници на цар Петър; маджарският епископ, който не вървал в светеца, ослепял; в Търново за мощите бил съграден манастир на Трапезица). Вероятно житието възниква набързо след пренасянето на мощите в Търново; оттук и неточността на някои податки. От края на XII или началото на XIII в. е проложното житие, открито от Кл. *Иванова* в т. нар. Норов пролог от XIII в. За две по-късни проложни жития съобщават Б. *Райков* и Б. *Христова* съответно през 1970 и 1976.

Важно място сред писмените извори заема житието на И. Р., написано от Патриарх Евтимий в Търново. То е познато по над 10 преписа (XIV—XV в.) и представя една от най-забележителните творби на бълг. литература през XIV в. Евтимий е познавал дотогавашните жития на И. Р. и ги използва (Народното житие, житието на Скилица, Първото проложно житие). Той се отнася критично към своите извори — искал е да създаде нов тип житийна творба, която да отговаря на изискванията на тогавашния естетически канон. Още в увода той отбелязва, че се е постарал да опише живота на светеца „художествено, както подобава“ (по аплетъ, ако же ключимъ естъ), защото преди него житиеписците са разказвали „неумело и грубо“ (не хитѣе никакъ и грубо). Евтимий създава житие от Метафрастов тип и по виз. образци от XIV в., със засилване на аскетичните и мистичните елементи. Житието не съдържа нови подробности от живота на И. Р., но е построено в типичната за Евтимиевата школа житийна схема; в образа на светеца са включени чертите на съвременен на автора исихаст. До известна степен Евтимий ограничава чудотворния елемент. За постигане на по-голяма достоверност той вмъква послания и писма на цар Петър, И.Р., цар

ИВАН РИЛСКИ

Асен I (1187—1196), които обаче са фиктивни. Не може да не се приеме, че в своята художествена задача Евтимий се ръководи от стремежа да изобрази такива личности от миналото, които в тежкия момент, преживяван от бълг. държава, могат да бъдат морална подкрепа и надежда.

Житието на Евтимий е продължено през XV в. от Владислав Граматик с обширно описание на тържественото пренасяне на мощите на светеца от Търново в Рилския манастир през 1469. Описанието излиза от рамките на житийната форма и се превръща в повест, изключително ценна като литературна творба и истор. извор. Позната е в две редакции — първична (рилска), запазена в Рилския панегирик от 1479 (автограф на Владислав Граматик), и по-късна (белградска или софийска), която съдържа някои допълнителни сведения. Впрочем по въпроса за времевата последователност на двете редакции в науката не съществува единомислие. Известна е и трета преработка на повестта, за която е използвано житието на И. Р. от Димитър Кантакузин. Създадена три века след появата на съчинението на Владислав Граматик, тя свидетелства за това, че историята на мощите на И. Р. е играла значителна роля за поддържане на бълг. народностно съзнание векове наред.

Между 1469 и 1479 възниква житие с похвала на И. Р., написано от Димитър Кантакузин и произнесено от него на празника на светеца. Житието е преписано от Владислав Граматик и поместено в Рилския панегирик (1479). Димитър Кантакузин използва главно Георги Скилица и Патриарх Евтимий, но е разполагал и с други писмени извори и с някои предания. Той е по-самостоеен в описанието на турското владичество и пренасянето на мощите в Рила. Авторът търси обяснение на нещастията, сполетели балк. народи, в техните грешки, слабости и взаимни вражди, оплаква тежката им съдба, но я представя като божие наказание. Димитър Кантакузин е бил свързан с турската власт, което

Св. Иван Рилски. Икона от параклиса „Св. Лука“ до Рилския манастир, 1799 г.

личи от възхвалата на султан Мехмед II (1451—1481). Житието завършва с похвала на светеца. Авторът показва известна начетеност, но в риторичния му стил се забелязва твърде силно грц. влияние.

Запазено е житие на И. Р., написано в Рилския манастир от монаха Даниил. Времето на написването не може да се установи точно поради съществуването на двама книжовници с името Даниил през XVI и XVII в. Авторът се отклонява често от известните данни за рилския светец, вмъква разсъждения, изразява някои патриотични мисли. Очевидно житието е писано в по-късна епоха. През XVIII в. написва житие на И. Р. и книжовникът поп Пунчо от с. Мокреш, Ломско, като използва Първото проложно житие.

В началото на XIX в. се появява ново грц. житие на И. Р., обнародвано в книгата на Никодим Светогорец „Συναξαριστὴς τῶν ὁσδέκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ“ („Синаксар на дванадесетте месеца от годината“) — Венеция, 1819. Житието е

кратко и представя компилация от Първото проложно житие и житието на Патриарх Евтимий; преведено е от хиландарските братя Серафим и Йона. То не съдържа нови данни за светеца, но е указание за нарастващия култ към него.

В старата бълг. литература съществува удивително богат цикъл от песенно-поетически произведения за И. Р. Началото на този цикъл е поставено в Рилския манастир скоро след смъртта му, а неговото окончателно оформяне и кодифициране се осъществява през втората половина на XV в. от рилската химнографска школа. Органичното му развитие е свързано с развитието на култа към отшелника и на празничния цикъл за него. Най-ранната служба е възникнала в Рилския манастир и е посветена на празника Успение на И. Р. — 18 авг. Тя е известна в преписи от XIII в., които носят следи от допълнителна обработка след пренасянето на мощите в София. Пренасянето на мощите на И. Р. в Търново става повод за възникване на нов празник — на 19 окт., и на нова служба за него. В Търново през XIII в. възниква Търновска служба, запазена по най-ранен препис в Драгановия манастир. Известна е и втора редакция на тази служба, в която е включен канон за прослава на чудесата му в Унгария. Промяната на църковния устав през втората половина на XIV в. довежда до необходимостта от нова редакция на службата за 19 окт., съобразена с изискванията на Ерусалимския типик. В Търново през втората половина на XIV в. по времето на Патриарх Евтимий се появява първата триделна химнографска композиция за И. Р., известна по преписи от XV в. Нов тласък за развитието на цикъла дава връщането на мощите от Търново в Рилския манастир. Денят на пристигането на мощите в манастира — 1 юли, е определен за нов празник на отшелника. За този празник Димитър Кантакузин написва нова служба. Същевременно безименните химнописци от Рилския манастир, чието творчество от втората половина на XV в. се опре-

деля като рилска химнографска школа, пристъпват към цялостна художествена обработка на химнографския цикъл във връзка с празничния цикъл. Те усвояват търновската редакция на службата за 19 окт. с някои добавки, създават нова, пространна служба с триделна композиция за празника Успение. Към тези три еднакви по структура празнични служби (за Успението, пренасянето на мощите в Търново и връщането им в манастира) рилските химнописци добавят няколко канона, оформени композиционно като параклиси (молебни канони), използват и канони, възникнали по-рано, за да попълнят цикъла на параклисите според броя на гласовете в октоиха. Така се оформя своеобразен октоих от осем канона на осемте гласа, посветен на И. Р. Химнографският цикъл за И. Р. получава широко разпространение в слав. ръкописна традиция. На Балканите и на п-в Атон се преписват рилските редакции на службите му (предимно службата за 19 окт.), а в староруската ръкописна традиция се усвоява търновската редакция от XIV в., разпространява се в две редакции и късната Рилска служба.

Интересен писмен паметник е Заветът на И. Р., запазен по късни преписи от XIX в. Макар да има съмнения в неговата автентичност, смята се, че от стигналите до нас късни текстове може да се съди за схващанията на И. Р. за монашеския живот.

За личността и делото на рилския отшелник съществуват многобройни устни предания и легенди, разпределени в два цикъла: Рилски и Софийски, според локализацията на живота на светеца. Те съдържат богат материал и сочат, че неговият образ е навлязъл дълбоко в народното съзнание. Легендите и преданията могат да бъдат използвани като биографичен материал само след строг критичен анализ.

От многото подробности, които откриваме в изворите, не е лесно да установим действителния жизнен път на бъдещия светец. И. Р. е роден в

ИВАН РИЛСКИ

Св. Иван Рилски. Икона с житийни сцени от Иван Образописец в църквата "Успение Богородично" в Коприяница, 1838 г.

с. Скрино, Кюстендилско, разположено на десния бряг на р. Струма, недалече от с. Бобошево. Твърдението, че по рождението е свързан със Средецката област, се обяснява с обстоятелството, че в Средновековието Скрино е влизало в тази област. Оттук и преданията за рождението на светеца в околностите на Средец. Годината на раждане не е посочена в изворите, но понеже в житията на Скилица и Евтимий се съобщава, че в 946 светецът починал на 70 години, може да се предположи, че е роден към края на 70-те г. на IX в. Следователно той е живял в изключително важен период — в годините след покръстването, в периода на възход на бълг. държава и култура. По отношение на детството на светеца писмените и устните извори се раздвояват. Според житията той произхожда от български средно заможни — нито много богати, нито бедни (според Скилица: ни зѣло

богатн, ниже пакы до конца нишетоу страждаща, ни зѣло имаша тѣбѣваніе). Според преданията малкият Иван е бедно дете или сираче, което е принудено да стане говедарче. Още от детски години му се приписват чудотворни дела — с божия помощ преминава притеклата Струма върху горната си дрежа. След това идват епизодът с пещерата на планината Руен, откриването на усамотилото се момче от ловци (чисто фолклорен мотив), прогонването му от местните жители, уплашени от чудотворните му способности (смятали ги за дяволска работа); литването от бряста към Рила, на високата скала Орица над с. Рила, и т.н. Преданията се пренасят и в Софийско — за родно място на Иван се сочи с. Курило; пътуванията се свързват с р. Искър; обсегът им се разширява и стига до Етрополско.

Писмените извори рисуват по друг начин жизнения път на Иван. Те също се различават в редица подробности, но са единни в основните етапи от развитието и дейността на светеца. Под влияние на християнската проповед след смъртта на родителите си момъкът напуска бащиния дом (според Скилица бил на 25 години) и се отправя да се замонаши в един от близките манастири. Изворите не дават сведения, къде се е намирал този манастир. Отрекъл се от света, светецът се усамотява във „висока и пуста планина“. Тук започват изпитанията от разбойнически нападения. Отшелникът е принуден да бяга и да обикаля манастирите край Струма и Витоша. В онзи период на просветен напредък тези манастири са културни огнища. Търсейки все по-голямо усамотение, светецът се насочва към недостъпната Рила, където намира възможност да се отдаде на духовно съзерцание. Той минава от местност в местност и навлиза все по-дълбоко в планината: Голец, където се намира брат му; пещерата на един час над сегашния манастир, където живее с братовия си син Лука; Осеново (между пещерата и манастира); високата скала над пещерата. Според житието на Скилица той живее в хралупата на дърво и

отново се премества в пещерата, където прекарва дванадесет години заедно с учениците си; там и умира. Евтимий дава други сведения за И. Р. Народното житие съобщава още един интересен епизод, непотвърден от истор. данни: посещението на бълг. цар Петър I в Рила. Неуспял да се срещне със светеца поради непристъпността на планината, царят му изпраща писмо и злато в чаша. Светецът също написва писмо до царя, като задържа чашата, но връща златото. Евтимий повтаря този разказ с множество подробности. В достоверността на разказа можем да се съмняваме, но той е свидетелство за голямата слава, която рилският отшелник добива приживе и след смъртта си. Със своето благочестие той привлича не само пастирите, обикновените хора от селата, които лекува, наставлява и благославя, но и управляващите (ако се върва на житиписците — дори самия цар). Постепенно около него се образува монашеско братство, вероятно ръководено по правилата, изложени в Завета на светеца. Следователно още тогава е поставено началото на Рилския манастир.

Почитат към И. Р. намира израз и в съдбата на неговите мощи. През X в. те са пренесени в Средец; тук за тях е изградена отделна църква (в едно от проложните жития е наречена *прѣкръсна*). Предполага се, че тогава е било извършено канонизирането на И. Р. Най-ранното му споменаване като светец е в *Зографското евангелие* (края на X или първата половина на XI в.). В 1183 унгарският крал Бела III (1173—1196) завладява Средец, взема мощите и ги поставя в съборната църква на гр. Гран. Легендата разказва, че католишкият епископ отказал да почете мощите, поради което онемял. Уплашен, в 1187 кралят връща ковчега в Средец. В 1194 цар Асен I завладява града и за да утвърди своята царска власт (*бѣдѣшижъ ради чѣсти и зѣрѣдѣніе сѣмѣго цѣтѣа*), пренася мощите през 1195 в Търново; те са поставени в новопостроения в чест на светеца манастир на Трапезица. Тук

Св. Иван Рилски. Икона с житийни сцени от Ц. Захариев в църквата „Въведение Богородично“ в Чирпан, XIX в.

мощите остават до 1469, когато специална монашеска делегация със султанско разрешение пристига в Търново, за да ги върне във възстановения Рилски манастир. В чудесно написаната си творба Владислав Граматик разказва за тържественото пътуване на мощите и за вълнението на бълг. население, което ги посреща в села и градове.

Славата на светеца намира още един израз — създаването на Рилския манастир, който просъществува повече от десет века като религиозно и просветно средище и продължава да бъде светиня на бълг. национална култура. Неговата история в много отношения отразява съдбата на бълг. народ. Първоначално манастирът е построен под пощницата „Св. Лука“ над сегашната манастирска сграда. В началото на XIV в. е издигната нова манастирска сграда на сегашното място от севаст Хрелъо, с каменна

ИВАН РИЛСКИ

църква и висока кула. В 1378 цар Иван Шишман (1371—1393) издава специална грамота на манастира. След завладяването на бълг. земи от турците Рилският манастир претърпява сериозни щети, от нападения и грабежи е разорен. При султан Мехмед II манастирът е възобновен, мощите на светеца отново намират своето първо обиталище и през вековете на робството привличат хиляди поклонници от всички бълг. краища. В 1833 манастирът изгаря. Възстановен е със средства и дарения на бълг. народ.

Рилският манастир е не само място на религиозен култ, но и център, в който през Средновековието и Възраждането се извършва голяма книжовна, просветна, културна и обществено-политическа дейност. Тук работят писатели, учители, художници, композитори, строители, създава се богата библиотека от ръкописи. Тук се поддържа интересът към делото на Кирил и Методий — чрез преписване на произведения, свързани с живота и с култа им, чрез художествени изображения, чрез четуване на тяхната памет. В ръкописната сбирка се намират преписи на ЖК и на *Похвалното слово за Кирил и Методий* (в Панегирика на Владислав Граматик, 1479), на слова от *Климент Охридски*, *Рилските глаголически листове* и т. н. През XIV и XV в. сбирката се увеличава с преписи от съчинения на Търновската книжовна школа; тук през XV в. работят писателите Владислав Граматик, Димитър Кантакузин, Мардарий, Теофан и др. Манастирът е свързан с книжовни средища не само в страната, но и извън нея: п-в Света гора, Русия, Румъния и др. През целия период на Средновековието Рилският манастир е хранилище на традициите на старобълг. култура.

Големият брой книжовни произведения, посветени на светеца, интересът към мощите, създаването на манастир с голямо национално значение, необикновената популярност и трайното присъствие в народната памет чрез многобройни предания и легенди — всичко това хвърля светлина върху личността на И. Р. Рилският светец не е обикновен

отшелник. В неговия образ има нещо изключително, без да можем, разбира се, да установим какво в него иде от автентичното битие и какво е привнесено от времето, писмените творби и народната мълва. И. Р. живее преди всичко в епоха на духовен и просветен подем — IX и X в., най-тясно свързан с дейността на Кирил и Методий и техните ученици. Животът му отразява този подем по своеобразен начин — чрез участието в монашеското движение, чрез създаването на един от най-значителните монашески центрове в историята на бълг. общество. И. Р. не е книжовник, нямаме сведения да се е занимавал с писателска дейност. Неговото културно значение е другаде: той възплъщава в личния си живот духовните търсения и нравствените идеали на ранното развитие на християнството в бълг. земи. Тъкмо с нравствените си черти той е привличал вниманието и почитта на съвременниците и на покъсните поколения. Именно практическото осъществяване на нравствените идеали е действувало върху човешкото съзнание и поведение. Отдалечаването в недостъпната планина не е било отдалечаване от човека, от мисълта за човешкото битие; още по-малко би трябвало да се приеме като бягство от живота. То може да се тълкува като противопоставяне на една действителност, в която идеалите са в упадък (а такива моменти вече има при царуването на Симеон (893—927) и Петър I); у И. Р. безспорно има непримирение със злото, близко до своеобразен обществен протест. Оттук и особеното обаяние на личността му в продължение на векове. Дълбоко свързан с народа, със съдбата на бълг. държава, с културното наследство на бълг. народ, с неговия нравствен стоицизъм в моменти на бедствия, страдания и робство, образът на И. Р. надхвърля рамките на своето време и се превръща в надвременен, истор. национален символ. С тази си роля той се свързва с друг голям национален символ — делото на Кирил и Методий. Много интересно е съвместното отбелязване на тези три

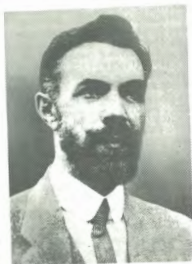
имена — Кирил, Методий и И. Р. в Григоровичевия триод (XII—XIII в.); похвалами да венчават са Курнага Философ, новонабраният множество приеда господен словенската излика са братия Меоднема, с нима же петъ еден възвнъ поустына рилскаж (Нека с похвали бѣде увенчан Кирил Философ, който заедно с брата си Методий доведе при Господа новонабраното множество на славянския народ, а с тях да бѣде възпяван и отецъ Иоан от Рилската пустыня).

Лит.: Неофит Рилец. Описание болгарского священного монастыря Рильского. С., 1879, 9+134 с.; Иванов Й. Северна Македония. С., 1906, с. 85—90; Ихчиев Д. Турски документи в Рилския манастир. С., 1907, 4 с. (отд. отд. от ПСп. 68, 1907—1908, с. 311—314); Иванов Й. Св. Иван Рилски и неговият манастир. С., 1917, 164 с. + 19 табл.; Златарски В. Георги Скилица и написаното от него житие на св. Ивана Рилски. — ИИД, 13, 1933, с. 49—80; Мутафчиев П. Поп Богомил и св. Иван Рилски. — Философски преглед, 6, 1934, 2, с. 97—112; Жития на св. Ивана Рилски. С. уводни бележки от Й. Иванов. — ГСУифф, 32, 1936, 13, 109 с.; Трифонов Ю. Бележки върху известията за св. Ивана Рилски. — МкП, 11, 1939, 3—4, с. 77—112; Киселков В. Сл. Свети Иван Рилски. Жития. С., 1940, 88 с.; Снегаров Ив. „Завет“ на Ивана Рилски. — ИИД, 16—18, 1940 [Сборник в памет на проф. Петър Никол], с. 462—475; Трифонов Ю. Софийската редакция на Владислав-Грамашиковия разказ за арияданите мощите на св. Иван Рилски от Търново в манастира. — СпБАН, 60, 1940, с. 67—94; Дылевский Н. Рильский монастырь в России в XVI и XVII веке. С., 1946, 175 с.; Киселков В. Сл. Владислав Граматик и неговата Рилска повест. С., 1947, с. 47—70; Гошев И. Заветът на св. Иван Рилски в светлината на старобългарското и на византийското литературно предание от IX—XIV век. — ГЛА, 4, 1954—1955, с. 429—508; Христов Хр., Г. Стойков, Кр. Миятев. Рилският манастир. История. Архитектура. Резби. Стенописи. С., 1957, 320 с.; Ангелов Б. Ст. Ново житие на Иван Рилски. — В: Ангелов Б. Ст. Из старата българска, руска и сръбска литература. 1. С., 1958, с. 69—97; Ангелов Б. Ст. Стари славянски текстове. Нова редакция на повестта за Иван Рилски. — ИИБЛ, 9, 1960, с. 247—255; Ангелов Б. Ст. Нови вести за книжното дело на Георги Скилица. 1. Неизвестни преписи на житието за Иван Рилски. — ЛМ, 12, 1968, 2, с. 113—118; Дылевский Н. Жития Иоанна Рильского русских древлехранилищ и их болгарские источники. — В: Литературные связи древних славян. М., 1968 (ТОДРЛ, 23), с. 276—292; Даничев Г. Владислав Граматик — книжовник и писател. С., 1969, с. 85—118; Камбурова-Радкова Р. Рилският манастир през Възраждането. С., 1972, 221 с.; Иванова-Константинова

Кл. Неизвестни служби на Иван Рилски и Михаил Воин. — ИИБЕ, 22, 1973, с. 211—236; Дылевский Н. Рильский монастырь в России-Украина в XVI—XVII веках. С., 1974, 126 с.; Ангелов Б. Ст. Старинна служба за Иван Рилски. — ЛМ, 19, 1975, 1, с. 115—118; Иванова Кл. Две неизвестни старобългарски жития. — Литературна история, 1, 1977, с. 59—61; Ангелов Б. Ст. Повествователни съчинения за Иван Рилски в старобългарската литература. — ЕЛ, 32, 1977, 1, с. 66—71; Фекелджиев Ив. Народни легенди за Иван Рилски. С., 1979, 180 с.; Даничев Г. Димитър Кантакузин. С., 1979, с. 67—71, 90—110; Кожухаров Ст. Служба за успение на Иван Рилски (новооткрита най-ранна редакция от XIII в.). — В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език (Сборник в памет на чл.-кор. Кирил Мирчев). С., 1979, с. 217—234; Христова Б. Ново стихно проложно житие на Иван Рилски. — ИИБ „КМ“, 16 (22), 1981, с. 311—319; Кожухаров Ст. Приносът на Димитър Кантакузин в развитието на химографския цикъл за Иван Рилски (Служба за 1.VII). — Старобългарска литература, 15, 1984, с. 74—105; Томова Е. Нови проложни стихове за Иван Рилски, Иларийон Мъгленски и Петка Търновска в руската ръкописна традиция. — Старобългарска литература, 18, 1985, с. 172—177.

Петър Диневков

ИВАНОВ, Йордан (Й. Ив. Николов) (25.XII.1870/6.I.1871—29.VII.1947)—бълг. литературен историк, археолог, историк и фолклорист, един от най-добрите познавачи на бълг. средновековна литература и култура. Роден в Кюстендил. През 1889 завършва Педагогическото училище в родния си град. През 1889—1892 следва слав. филология във Висшето училище в София (във втория му випуск). Негови учители са А. Теодоров-Балан, Л. Милетич, Б. Цонев, Ив. Д. Шишманов и др. През 1892—1894 специализира в Лозанския унив., където се запознава с езичите и литературите на романските народи, изучава лат. език и лат. палеография, усвоява основно френски език. До 1898 е гимназиален учител в Сливен по френски език и литература. От 1899 е лектор по френски език в Софийския унив.; подготвя голям брой учебници по френски език за ученици и студенти. През 1906—1908 става секретар на Българ. търговско агентство в Солун, което му дава възможност да пътува из Македония, да проучва нейната история, етнография,

Йордан Иванов

стари писмени паметници; изучава добре грц. език, посещава Света гора, където работи в манастирските книгохранилища. През 1909 е избран за частен хоноруван доцент при Катедрата по бълг. и слав. литература в Софийския унив., от 1911 е редовен доцент, през 1912 е избран за извънреден професор, през 1925 — за редовен професор. От 1909 е редовен член на БКД (от 1911 БАН). В Софийския унив. чете следните курсове: „Френски език“ (като лектор); „Извори и помагала за старата бълг. литература“; „Бълг. литература от IX до XVIII в.“; „Извори за делото на Кирил и Методий“; „Житие на Иван Рилски“; „Патриарх Евтимий и неговата школа“; „Истор. трудове в бълг. литература“; „Старобълг. разкази“; „Апокрифи“; „Богомилска литература“; „Кирил и Методий“; „Климент Охридски“; „Начало на литературата у слав. народи“; „Слав. палеография“; „Сръбска литература“; „Бълг. народна поезия“. През 1920—1923 и 1927—1930 е командирован като професор по бълг. език в Националното училище за живи източни езици в Париж. През 1917 заедно с група бълг. учени е изпратен в Швейцария за защита

на бълг. национална кауза. Той изнася доклади и публикува на френски език няколко важни, богато аргументирани трудове по бълг. национален въпрос: „Bulgares et Grecs devant l'opinion publique suisse“ (1918), „La région de Cavalla“ (1918), „Les Bulgares et leurs manifestations nationales. Documents historiques, ethnographiques et diplomatiques“ (1919) и др. През 1942 И. напуска Софийския унив. поради пределна възраст, но продължава научната си работа в БАН. Умира в София.

И. проявява твърде рано научните си интереси. През 1894 публикува сериозно изследване „Критични бележки по фонетиката на кюстендилския говор“. В ранните му публикации голямо място заемат проблемите на слав. съдба и култура: „Славянската взаимност в миналото и сегашното“ (1899), „Славянската взаимност в борбите и съборите“ (1899), „Пангерманизмът, панславизмът и югославянският съюз“ (1902). Той съставя учебници по слав. и обща литература: „История на славянските литератури“ (1896), „Всеобща история на литературата“ (заедно с Кл. Карагюлев и С. Барутчийски) (1900). Научните му интереси постепенно се насочват към старобълг. литература, история, етнография и фолклор. И. се подготвя всестранно; той познава старите езици, езиците на балк. народи, основните европ. езици; изучава палеографията; обикаля богати книгохранилища от Русия до Испания, за да търси слав. и виз. паметници; занимава се с археология и епиграфика. В тези широки рамки обнародва изследвания с голям научен принос. Някои от трудовете му имат комплексен характер — в тях се решават въпроси на историята, археологията, литературата, етнографията и фолклора. Такъв е първият му значителен труд „Северна Македония. Исторически издирвания“ (1906). Това е цялостна монография върху Кюстендилския край: засяга древната Пауталия, средновековния Велбъжд, Брегалнишката и Велбъждската епископия, съдбата на Кюстендил през епохата на османското

владичество, Кюстендил през Възраждането (особено развитието на учебното дело), надписите от Кюстендилско. Тази богата по съдържание книга е резултат от упорити самостоятелни изследвания, направени с голяма вещина и любов към родния край. Текстът е снабден с многобройни илюстрации на старини; някои от тях са от самия автор. Друг комплексен труд е книгата „Св. Иван Рилски и неговият манастир“ (1917) — обстойно изследване за живота и дейността на рилския светец, за историята на Рилския манастир и за значението му като книжовно и национално средище, за ръкописната сбирка на манастира, надписи и документи. И досега тази монография не е загубила научната си стойност.

В истор. си изследвания И. разглежда царуването на Самуил (997—1014), Асеновата крепост, Бачковския манастир, *Охридската архиепископия*, грц.-бълг. отношения преди църковната борба, историята на София, старинните църкви в Югозападна Б-я, старобългар. и виз. пръстени и др.

И. посвещава редица изследвания на теми из етнографията, диалектологията и фолклора: култа на Перун у южните славяни, северозападните македонски говори (Тетовско, Скопско, Кратовско), архаичните бълг. говори в Солунско, кюстендилския говор, областта на гр. Кавала, българите в Солунско; съставя етнографска карта на Южна Македония и др. Важно национално значение имат трудовете му „Българите в Македония“ (1915, 1917), „Les Bulgares devant le Congrès de la paix“ (1919), „La question macédonienne au point de vue historique, ethnographique et statistique“ (1920). И. е автор на един от най-ценните обобщителни трудове върху бълг. песенен фолклор — „Българските народни песни“ (излязъл посмъртно, 1959). В него са разгледани обстойно общи и по-частни въпроси, направена е цялостна характеристика на народните песни, проследена е историята на бълг. фолклористика, анализирана е народнопесенната поетика, издирено е истор. потекло

БЪЛГАРСКИ СТАРИНИ ИЗ МАКЕДОНИИ

СЪСТАВИЛ И ИЗДАЛ

ПРОФ. ДИМИТЪР ИВАНОВ

СТР. 124 ИЛИ 125

ПОДЪЕМ СЪДЪРЖАНИЕТО НА МАКЕДОНСКИ

ПЕЧАТ
ПРИКАЗНИ КНИЖНИ
1961

на героите на юнашкия и хайдушкия епос.

Основна насока в научната дейност на И. е изучаването на старобългар. литература и старобългар. ръкописно наследство. Това е главното съдържание на университетските му лекции — история на старата бълг. литература и палеография. През целия си живот той издирва, анализира и изследва литературни паметници — в това отношение дава блестящ пример за следване от по-късните бълг. литературни историци. И. се насочва към изследване на цялостни епохи и направления в развитието на бълг. литература. Такъв е случаят напр. с проучването на *богомилската книжнина* — като проява на голямо общество и идейно движение. Трудът му „Богомилски книги и легенди“ (1925) започва с обширна въстъпителна студия върху *богомилството*, след което И. преминава към основните произведения на богомилите; в отделна част са разгледани бълг. дуалистични народни легенди. Издание-

ИВАНОВ, Й.

то на текстовете е съчетано с историко-литературен анализ. Същото отношение към издаваните паметници се наблюдава и в основния труд на И. — „Български старини из Македония“ (1908, 1931). Добре подготвен палеограф, отличен познавач на старобългар., виз. и новогрц. език, И. пристъпва към издаването на текстове като към научно изследване — както в областта на археологията, текстологията и палеографията, така и на цялостното литературно-истор. значение на текста. Той разширява проблематиката, като обнародва и анализира не само ръкописи, но и надписи на камък, на стена, на фрески, икони и т.н., за да обхване цялото национално писмено наследство. Върху широка основа е поставено и изданието на „История славеноболгарская“ (1914). Изданието на текста се предхожда от обширен увод за живота на *Паисий Хилендарски* и за значението на неговия труд. Отделни глави са посветени на откриването и описанието на Зографския текст, на доказателствата, че се касае за първообраз на „История славеноболгарская“. Изданието на житията на Иван Рилски (1936) се придружава от встъпителна студия, в която те се анализират внимателно, разкриват се връзките и отношенията между тях, характеризират се като литературни паметници.

Делото на Кирил и Методий заема важно място в научната дейност на И. В продължение на повече от 30 г. той чете лекции за двамата слав. просветители. Особено интересен е неговият курс „Извори за делото на Кирил и Методий“, който е много полезно въведение в проблемите на кирилometодиевистиката — с богатството на данните, с обстойния анализ на писмените паметници, с библиографския преглед на научната литература. Делото на солунските братя и на техните ученици И. разглежда и в лекциите си за развитието на българ. литература през IX—X в.; дейността на Кирил и Методий е поставена в контекста на епохата, в рамките на цялостната история на българ. литература и култура.

И. насочва рано вниманието си към

издирване и обнародване на книжовни паметници, свързани с дейността на Кирил и Методий и на техните ученици. В тази насока неговите заслуги са много големи. В „Български старини из Македония“ (1931) той публикува: *Солунска легенда*, *Успение Кирилово*, *Проложено житие на Кирил и Методий*, *служби на Кирил и Методий* (Кириловата по Скопския и Драгановия миней, Методиевата по Драгановия миней), *Похвално слово за Кирил от Климент Охридски*, *Проглас към евангелието*. Това са произведения, които пряко засягат дейността на двамата братя. За основа на изданието на Солунската легенда И. взема Тиквешкия препис от XVI в., обнародван първоначално от Н. А. Начов в „Книжици за прочит“ (Солун, 1899, кн. 1); дават се различията от текста на И. Хаджиконстантинов-Джиданот и от ръкописа, намерен в с. Търново (Кривопаланско). Успение Кирилово се обнародва по Лвовския препис (за пръв път), а Проложното житие на Кирил и Методий — по Станиславовия пролог от 1330 (по сверен препис от ръкописа). Текстовете на службата за Кирил и службата за Методий са от XIII в. Похвалното слово за Кирил се печата успоредно по две версии — първична от XIII в. и вторична от XIV в. Прогласът към евангелието е обнародван по Хилендарския препис от XIII в. с различията от Печкото пергаментно четирие-евангелие от XIV в. и по препис от XIV в. в Хлудовата сбирка. В изданията си И. прави библиографски преглед, характеризира отделните преписи, разглежда спорните въпроси (напр. за времето на написването на Проглас към евангелието и за неговото авторство).

В „Български старини из Македония“ И. обнародва и произведения, свързани с преките ученици на Кирил и Методий: двете българ. *жития на Наум Охридски* (първото (най-старо) житие на Наум, открито от него през 1906 в Зографския манастир по препис от XV в., но възникнало в първата половина на X в.; второто житие на Наум по препис от XVI в.), *Краткото житие на Климент Охрид-*

ски от Димитър Хоматиан в паралелен бълг. и грц. текст; службата на Климент (по текст от XV в.); Похвално слово за Михаил и Гавриил от Климент Охридски (по преписа в Зографския сборник № 103); Сказание за буквите от *Черноризец Храбър* (по Хиландарския препис от XVI в. с разночетения от други четири преписа). Публикувани са и няколко произведения за *Иван Рилски*, *Дюканжовият списък* на българските архиепископи, в който са включени *Методий*, *Горазд* и *Климент*, грамоти и известия за Охридската архиепископия. В „Български старини из Македония“ са поместени грц. и кирилски надписи, свързани с бълг. история през IX—X в.: надпис на княз *Борис I* от с. Балши, Южна Албания, надписи от стълбовете на цар *Симеон* при Солун от 904, *Самуиловият надпис* от 993 и др.

И. е автор на статиите „Молитвен химн към св. Климент от неговите ученици“ (1936), „Нови вести за Кирила и Методия“ (1937) и „Сарацинска (арабска) мисия на Кирил Философ“ (1965, посм.). Той смята *Канона за Димитър Солунски* за общо дело на Кирил и Методий. Особено ценна е студията му за Сарацинската мисия, богато аргументирана с данни, извлечени от грц. и арабски извори; тя осветлява един от най-слабо проучените моменти от дейността на Константин-Кирил.

За големия интерес на И. към делото на Климент Охридски свидетелствуват и обиколката му през 1914 из Русия и Австро-Унгария заедно с проф. В. Н. Златарски за издирване на материали за бедежития бълг. просветител и книжовник по случай 1000-годишнината от неговата смърт.

Най-ранният период от историята на слав. просвета се засяга и в други трудове на И. В „Северна Македония“ (1906) обширно са разгледани въпросите за ранното покръстване на бълг. славяни през VII в. и за създаването на слав. писменост преди Кирил и Методий — въз основа на анализ на Солунската легенда, на грц. известие в архивите на Кастамонийския манастир в Света гора,

на Успение Кирилово, на Житието на тивериуполските мъченици и др. Днес не може да се приемят всички изводи на И., но желанието му да изясни един от най-сложните въпроси за началната история на слав. писменост е полезно в научно отношение. Ранният период на бълг. просвета и литература се засяга и в други съчинения на И. („Богомилски книги и легенди“, „Св. Иван Рилски и неговият манастир“).

Съч.: Критични бележки по фонетиката на Кюстендилския говор. — СбНУ, 10, 1894, с. 345—361; Славянската взаимност в миналото и сегашното. — БПр, 5, 1898—1899, 4, с. 99—122; 5, с. 54—66; Славянската взаимност в борбите и съборите. — БПр, 5, 1898—1899, 7, с. 56—72; Пангерманизмът, панславизмът и югославнизмът съюз. — Задружен труд, 1, 1902, 6, с. 493—517; 7, с. 591—608; Архиепископията и градът Първа Юстиниана. — Библиотека. Приложение на ЦВ, 4, 1903, 10—12, с. 110—139; Култът Перуна у южних славян. — ИОРЯС, 8, 1904, 4, с. 140—174; Северна Македония. Исторически издирвания. С образци и карти. С., 1906, 7+420 с.; Български старини из Македония. С., 1908, 5+311 с.; Цар Самуиловата столица в Преспа. Историко-археологически бележки. — ИБАД, 1, 1910, с. 55—80; Отчет за разкопките при Кадин-мост (Кюстендилско). — ИБАД, 1, 1910, с. 163—201; Гръцко-български отношения преди църковната борба. 1. Към въпроса за погръчването на българите. 2. Гръцки заемания из българската литература. С., 1911, 30 с.; Епархии в Охридската архиепископия през началото на XI в. — СпБАН, 1, 1911, с. 93—112; Асеновата крепост над Станимака и Бачковския манастир. Историко-археологически бележки. — ИБАД, 2, 1912, с. 191—229; Старински църкви в Югозападна България. — ИБАД, 3, 1912—1913, 1, с. 53—72; Carte ethnographique de la Macédoine du Sud représentant la répartition ethnique à la veille de la guerre des Balkans. Sofia, 1913, 4 p.; Notes explicatives sur la carte ethnographique de la Macédoine du Sud. Sofia, 1913, 8 p.; История славенобългарска собрана и нареждана Панисем Иеромонахом в' лето 1762. Стъкмил за печат по първообраза и увод Й. Иванов. С., 1914, 66+91 с.; Поменници на български царе и царици. — ИИД, 4, 1915, с. 219—229; Българите в Македония. Издирвания и документи за тяхното потекло, език и народност с етнографска карта и статистика. С., 1915, 107+238 с. (2 доп. изд. С., 1917, 7+381 с.); Доклад за научната обиколка в Русия през 1914 г. [Златарски В. Н., Й. Иванов]. — ЛБАН, 3, 1916, с. 99—108; Св. Иван Рилски и неговият манастир. С., 1917, 6+164 с.; Bulgares et Grecs devant l'opinion publique suisse. (A propos du meeting de protestation en faveur des Grecs, tenu à Genève le 17 mai 1918). Berne, 1918, 24 p.; La région de Cavalla. Berne, 1918, 80 p.; Les Bulgares et leurs manifestations nationales. Documents historiques,

ethnographiques et diplomatiques. Berne, 1919, 7+225 p.; Les Bulgares devant le Congrès de la paix. Documents historiques, ethnographiques et diplomatiques. Berne, 1919, 8+304 p.; La question macédonienne au point de vue historique, ethnographique et statistique. Paris, 1920, 7+292 p.; Кюстендилският Хисарлък и неговите старини. — ИБАД, 7, 1920, с. 66—122; Un parler bulgare archaïque. — RES, 2, 1922, 1—2, p. 86—103; Происходът на палиянките според два български ръкописа. — СпБАН, 24, 1922, с. 22—31; Българо-албанската етническа граница. — МкП, 1, 1925, 4, с. 36—48; Богомилски книги и легенди. С., 1925, 7+388 с. (фототипно изд. С., 1970); Ликът на св. княз Бориса във Верона. — ИБАД, 4, 1926—1927, с. 1—13; Български народни песни, записани преди 200 години. — Училищен преглед, 26, 1927, 1, с. 42—50; Средновековна София. София през турско време. — В: Юбилейна книга на град София 1878—1928. С., 1928, с. 31—45; Български старини из Македония (2 доп. изд.). С., 1931, 8+672 с. (фототипно изд. С., 1970); Проблемата за злото и за свободата на волята в старобългарската книжнина. — Философски преглед, 4, 1932, 1, с. 9—16; Български имена в Чинвадалското евангелие. — В: Сборник в чест на проф. Л. Милетич 1863—1933. С., 1933, с. 626—638; Българите в Солунско. Исторически бележки. — В: Сборник Солун. С., 1934, с. 133—148; Неизвестен труд на Софрония Врачански. — Мир, бр. 10288, 31 окт. 1934; Старобългарски разкази. Текстове, новобългарски превод и бележки. С., 1935, 6+322 с.; Жития на св. Ивана Рилски. С. уводни бележки. — ГСУифф, 32, 1935—1936, с. 1—109; Нови вести за Кирила и Методия. — Зора, бр. 5404, 3 юли 1937; Где се намира главата на св. Климент Охридски. — Зора, бр. 5842, 8 дек. 1938; Неизвестен ръкопис на Софрония Врачански. — Родина, 1, 1938, 1, с. 159—162; Родното място на отца Паисия се установява. — Зора, бр. 5591, 15 февр. 1938; Родът на отца Паисия. — Зора, бр. 5596, 20 февр. 1938; Облеклото у старите българи. — Родина, 3, 1941, 3, с. 5—12; Българското книжовно влияние в Русия при митрополит Киприан (1375—1406). — ИИБЛ, 6, 1956, с. 25—79; Български народни песни. С., 1959, 310 с.; Сарациска (арабска) мисия на Кирил Философ. — ИИЛ, 16, 1965, с. 91—104; Livres et légendes bogomiles. Trad. du bulgare M. Ribeyrol. Paris, 1975, 400 p. (Collection des littératures populaires de toutes les nations, 22); Избрани произведения. 1. Литература, история, фолклор. Съст. и ред. Б. Ст. Ангелов. С., 1982, 394 с.

Лит.: Цонев Б. Оценка за явилите се кандидати за вакантната катедра по българските и славянската литература (З. Йордан Иванов). — ГСУифф, 7, 1910—1911, с. 94—98; Beaujeu L. En la personne de Jordan Ivanov. — RES, 24, 1948, p. 309—313; Миятев Кр. Йордан Иванов. — ИАИ, 17, 1950, с. 191—192; Велева Д. Йордан Иванов (1872—1947). — ИНА БАН, 1, 1957, с. 130—131; Въгленов М. Йордан Иванов. По случай 10 години от смъртта му. — ЕЛ, 12, 1957, 6, с. 469—471; Динев П. Проф. Йордан Иванов — историк на българската литература. — ИИБЛ,

6, 1958, с. 5—19; Бернар Р. Проф. Йордан Иванов. — ИИБЛ, 6, 1958, с. 21—23; Русакиев С. Йордан Иванов. 1872—1947. — В: Иванов Й. Български народни песни. С., 1959, с. 3—6; Иванова Кл. Двадесет години от смъртта на проф. Йордан Иванов. — СпБАН, 12, 1967, 2, с. 63—66; Ангелов Д. Уводни думи. — В: Иванов Й. Богомилски книги и легенди. С., 1970, с. IX—XV; Райков Б. Акад. Йордан Иванов. По случай 100 г. от рождението му. — Библиотекар, 1971, 12, с. 14—16; Динев П. Проф. Йордан Иванов — един от първите. — Паметъ, 16, 1972, 1, с. 43—45; Дойкова О. Йордан Иванов. — ЛМ, 16, 1972, 2, с. 105—108; Грашева Л. Йордан Иванов. По случай 100 г. от рождението му (1872—1972). — Родна реч, 1972, 4, с. 62—66; Ангелов Б. Първообразът на „История славеноболгарская“. — Векове, 1, 1972, 4, с. 32—42; Ангелов Д. Научното дело на проф. Йордан Иванов като историк и археолог. — Векове, 1, 1972, 4, с. 43—49; Гечева Кр. Йордан Иванов. Биобиблиография. С., 1974, 110 с.; Динев П. Академик Йордан Иванов. — В: Гечева Кр. Йордан Иванов. Биобиблиография. С., 1974, с. 5—24; Ангелов Д. Б. Ангелов. Научното дело на акад. Йордан Иванов. — В: Иванов Й. Избрани произведения. 1. С., 1982, с. 7—22; Сефтерски Р. 120 години от рождението на акад. Й. Иванов. — Научен живот, 32, 1990, 5, с. 29.

Петър Динев

ИВАНОВА, Климентина Илиева (13.II.1940) — бълг. литературна историчка. Родена в София. Завършва средно образование в родния си град (1957) и бълг. филология в Софийския ун-в. (1962). Учителствува в гр. Варна (1963). Аспирантка по старобълг. литература в Инст. за литература при БАН (1963—1966). Специализира в Сектора по стара руска литература в Инст. за руска литература (Пушкинския дом) при АН на СССР в Ленинград (1968—1969). От 1969 е филолог-специалист в Секцията за бълг. литература до Освобождението. Кандидатската си дисертация на тема „Агиографската продукция на Търновската книжовна школа“ защитава през 1979. Н. с. (1980), ст.н.с. (1986) в Инст. за литература. Чете лекции по старобълг. литература в Софийския ун-в. (от 1985).

Научните интереси на И. са съсредоточени главно върху агиографски, текстологични и едичионни проблеми, свързани с цялостното развитие на

Климентина Иванова

българ. средновековна литература. Тя издирва и обнародва неизвестни произведения и нови преписи на старобългар. съчинения. Един от централните проблеми в научното ѝ творчество е проучването и аналитичното описание на сборки от слав. ръкописи и изясняването на важни терминологични въпроси, свързани с правописа, езика, произхода и редакциите на ръкописите. Авторка е на описание на ръкописите от сборката на М. Н. Погодин, на археографски бележки за *книгохранилищата* на слав. ръкописи в Югославия, за Цетинския манастир и др. На И. принадлежат приносни публикации за източниците на агиографските творби на търновските книжовници, за спецификата на виз.-българ. литературни връзки през XIV в., за житийно-панегиричното наследство на Патриарх Евтимий, за неговите ученици и последователи в балк. ръкописна традиция.

В областта на кирилometодиевистиката И. насочва вниманието си към издирване на нови преписи на творби за Кирил и Методий, на произведения от Климент Охридски, Константин Преславски, Йоан Екзарх и анонимни книжовници от Х в. Участва в издаването на събраните съчинения на Климент Охридски (заедно с Б. Ст. Ангелов, К. Куев и Хр. Кодов) с текстологична обработка и публикуване на предположително Климентовите слова от великопостния цикъл; издава пълния текст на

Слово за Сретение и Слово за Преображение от Йоан Екзарх по най-ранни преписи; издирва нови преписи от *Азбучната молитва* и на съчинението „За буквите“ от *Черноризец Храбър*. Приносен характер имат публикациите ѝ за два неизвестни акростиха с оригинален старобългар. произход и с глаголическа подредба на буквите. Изказва предположение, че един от вероятните източници на „За буквите“ е Слово срещу Юлиан от Григорий Богослов. И. изучава кирило-методиевските традиции в руската книжнина. Според нея съществува руски компилативен цикъл, който тя нарича „За началото на славянската писменост“; в цикъла влизат извлечения от ЖК. „За буквите“, руски истор. съчинения, *Азбучната молитва* и др. Сериозно постижение представляват изследванията на И. върху състава и типологията на най-древните хомилии и по-специално върху т.нар. триодни панегирици (златоструи, тържественици), преведени през Кирило-Методиевата епоха. И. реконструира с помощта на по-късни ръкописи предполагаемия състав на Златоструя, създаден в Симеоновия книжовен кръг, и на най-ранните панегирици; проучва в сравнителен план Михановичевия хомилияр, Златоуста на Ягич и др.; издирва ръкописи, сходни по тип с *Изборника от 1073*; търси теоретично обяснение за формирането на най-старите цикли от слова и източниците на техните преводи.

И. е авторка на библиография за Климент Охридски, на научнопопулярни книги и очерци за старобългар. писатели. Съставя и редактира т. 4 — „Житиеписни творби“ (С., 1986), от поредицата „Стара българска литература“, за който превежда преобладаващата част от текстовете.

Съч.: Климент Охридски. Библиография. 1878—1944. С., 1966, 59 с.; Климент Охридски в българската художествена литература. — Кл. Охр., с. 405—414; Пълен текст на Словото за Сретение от Йоан Екзарх. — ИИБЕ, 17, 1969, с. 105—147; Нови данни за разпространението на *Азбучната молитва* в средновековната руска книжнина. — ЕЛ, 24, 1970, 6, с. 63—80; Об одной рукописи XIII в. Погодинского собрания. —

ИВАНОВА-МАВРОДИНОВА, В.

ТОДРЛ. 25, 1970, с. 294—308; Два неизвестни акростици с глаголическа подреба на буквите в среднобългарски празничен минеи. — ККФ 2, с. 341—365; За началото на славянската писменост. Цикъл сведения в средновековната руска книжнина. — ЛМ, 15, 1971, 1, с. 105—113; Археографски бележки от хранилищата на Югославия. — ЕЛ, 26, 1972, 4, с. 51—57; Неизвестна редакция на Златоструя в сръбски извод от XIII век. — Сборник истории книжности Српске академије наука и уметности, 1976, 10, с. 89—107; Об уточнении времени написания некоторых славянских рукописей XIV—XV вв. — АЕ, 20, 1977, с. 148—152; Климент Охридски, Събрани съчинения. 2. С., 1977, с. 504—509, 546—560, 623—843; Цикл великопостных гомилий в Гомиларе Михановича. — ТОДРЛ, 32, 1977, с. 219—244; Николово наблюдение върху книжовното наследство на Климент Охридски. — Старобългарска литература, 3, 1978, с. 91—106; Словото за Преображение от Йоан Екзарх (Текстологични бележки). — Старобългарска литература, 4, 1978, с. 55—73; За Хилендарския препис на Екзархово слово в състава на Ягичевия Златоуст. — В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език. Сборник в памет на чл.-кор. Кирил Мирчев. С., 1979, с. 182—196; Православни-езикови проблеми при описването на южнославянските кирилски ръкописи. — В: Славянска палеография и дипломатика. 1. С., 1980, с. 102—110; Агиографско-хмилитични сборници с устойчив състав в южнославянските литератури. — Cyrillomethodianum, 5, 1981, p. 11—21; Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сборката на М. П. Погодин. С., 1981, 576 с.; Един вероятен източник на „За буквите“ от Черноризец Храбър. — В: Литературознание и фолклористика. В чест на 70-годишнината на акад. Петър Динеков. С., 1983, с. 82—88; Класификация, типология и каталогизация на някои типове сборници в балканската славянска традиция. — В: Славянска палеография и дипломатика. 2. С., 1985, с. 173—182; Значението на хилендарските ръкописи за изучаването на средновековната българска книжнина. — В: Кирило-Методиевски студии. 3. С., 1986, с. 154—162; Болгарская переводная литература X—XIV вв. в контексте „Slavia Orthodoxa“. — In: Studia slavica mediaevalia et humanistica Riccardo Picchio dicata. 2. Roma, 1986, p. 361—371; Angaben über Kyrril und Method in russischen Handschriften von der Sammlung von M. P. Pogodin. — Mitteilungen des bulgarischen Forschungsinstituts in Österreich, 9, 1987, 1, p. 45—58; Неизвестна редакция на триодния панегирис в състава на триода. — Старобългарска литература, 20, 1987, с. 20—39; Ръкописи И. И. Лаптева в собрания М. П. Погодина. — АЕ, 30, 1987, с. 188—191; По следите на един недостигнал до нас текст на Методиево приложно житие. — В: Кирило-Методиевски студии. 4. С., 1987, с. 69—75; Нововзводните патриаршески сборници и възлостъ за родята на Патриарх Евтимий в техния превод. — Старобългарска литература, 25—26, 1991, с. 124—134; Симеоновият сборник като литературен паметник.

— В: Симеонов сборник (по Светославия преще от 1073 г.). 1. Изследвания и текст. С., 1991, с. 18—33; Неизвестна служба за св. Кирил в състава на Празничен минеи от XVII в. — Palaeobulgarica, 16, 1992, 2, p. 16—32; 3, p. 37—40.

Лит.: Лихачов Д. С. За идните поколения. — Литературен фронт, бр. 21, 26 май 1973; Богдановић Д. — Археографски приноси, 4, 1982, с. 165—173 (реци); Лихачева О. П. Южнославянската книжност в ленинградском собрании. — Русская литература, 2, 1983, с. 232—234; Коцева Е. — ЛМ, 27, 1983, 1, с. 158—161 (реци); Лихачева О. П. — Palaeobulgarica, 7, 1983, 3, p. 111—113 (реци); Райков Б. Цепен археографски труд. — Старобългарска литература, 14, 1983, с. 123—124.

Анисава Милеткова

ИВАНОВА-МАВРОДИНОВА, Вера Йорданова (21.IV.8.V.1896—23.VII.1987) — бълг. археоложка, епиграфка, изкуствоведка. Родена в Сливен в семейството на изтъкнатия бълг. учен проф. И. Иванов. Завършва гимназия в София и слав. филология и етнография в Софийския унив. (1921). През 1923 постъпва на работа в Народния археол. музей в София (дн. Национален археол. музей). През 1926—1928 специализира в Ecole des Hautes Etudes при Сорбоната в Париж по виз. изкуство и история при Г. Мийе и Ш. Дил, по романско изкуство при А. Фосийон и по еретичните учения на Изтока при А. Байе. Уредничка (от 1928) на Ранносредновековния отдел в Археол. музей, ст.н.с. (от 1950 до 1966) в Археол. инст. към музея. Главна ръководителка на археол. разкопки в Преслав (1945—1966). Носителка на орден „Кирил и Методий“ I ст. (1986). Умира в София.

И.-М. работи дълги години и има научни приноси в областта на старобълг. изкуство — архитектура, стенописи, ръкописи, епиграфски материал. Филологическата ѝ подготовка е солидна основа за проучванията в различни области на истор. науки. Сравнително-истор. метод, който прилага, ѝ помага да направи верни изводи за редица явления от историята на материалната култура и изкуството. Нейната първа работа, представляваща свод на истор. и археол. данни за църковното строителство в

Вера Иванова-Мавродинова

бълг. земи — „Стари църкви и манастири в българските земи (IV—XII в.)“, не е изгубила своето значение и до днес. За нея И.-М. получава премията за наука от фонд „Берлинов“ (1933). През 30-те и началото на 40-те г. интересите на И.-М. са насочени главно към раннохристиянската и ранносредновековната базилика и старобългар. епиграфика. Плод на системната ѝ работа на терена на различни археол. обекти са обнародването на конкретен материал и написването на обобщаващи трудове (напр. „Ореховският манастир и неговите грамоти“, „Двете старинни църкви при с. Иваняне“, „Две старохристиянски базилики“, „Les anciennes basiliques de Bulgarie“, „La facade romaine d'une basilique paléochrétienne“ и др.), които допринасят за разкриването на цялостната картина на истор. и културния живот на Първото бълг. царство (681—1018).

От 1945 И.-М. се включва активно в системното проучване на археол. терен на Преслав; в продължение на две десетилетия нейното научно творчество почти изцяло е посветено на проучването на Преслав като политически, стопански и културен център в Б-я през X в. В публикациите ѝ не само се излагат

новите факти, но се подлагат на задълбочен анализ и пълна интерпретация проблемите, които се поставят от новите находки. И.-М. проучва и паметниците на старобългар. епиграфика, открити в Преслав. Широтата на научните интереси и съчетаването на конкретните изследвания със сериозна теоретична подготовка ѝ позволяват да се насочи и към атрибутирането и датироването на някои писмени паметници от X—XII в. Важен момент в работата ѝ е сравняването на ръкописното наследство с новооткритите каменни надписи. Нейните изводи се отличават с прецизност, яснота и разкриват широка осведоменост.

Последните публикации на И.-М. са посветени на най-ранните старобългар. писмени паметници — глаголически и кирилски. Тя насочва вниманието си върху източниците и традициите на ръкописната украса и връзките ѝ с източните грц. провинции, като в редица случаи предлага нови датировки. Специално внимание заслужава художествено-истор. проучване и издание на *Асеманевото евангелие*, осъществено съвместно с А. Джурова.

Съч.: Стари църкви и манастири в българските земи (IV—XII в.). — Годишник на Народния археологически музей, 4, 1922—1925, с. 429—583; Проучване на църквата в Гебе-Клис. — Годишник на Народния археологически музей, 5, 1926—1931, с. 229—232; Неиздадени църкви в Югозападна България. — Годишник на Народния археологически музей, 5, 1926—1931, с. 261—284; Следите от глаголица в Източна България: 1. Глаголически надпис в Преслав. 2. Кирилският надпис над с. Калугерица. — Bsl, 4, 1932, 2, р. 227—235; Старобългарски надпис от с. Теке Козлуджа. — ИБАИ, 7, 1932—1933, с. 319—321; Les anciennes basiliques de Bulgarie. — In: Actes du IVe congrès international des études byzantines. Sofia, 1934 (ИБАИ, 10, 1936), р. 211—215; Образ на цар Петра в две старинни икони. — ИБИД, 21, 1945, с. 99—116; Два надписа от Асеновци — Батшовският и Врачанският. — ИБАИ, 15, 1946, с. 114—145; Разкопки на Аврадака в Преслав. — РП, 3, 1949, с. 13—64; Базилика на Дели-Лушка в Преслав. — РП, 3, 1949, с. 65—72; Надписът на Мостич и Преславският епиграфски материал. — В: Надписът на чъргулия Мостич. С., 1955, с. 43—144; Велики Преслав. — В: Археологически открития в България. С., 1957, с. 161—195; Ктиторският образ в Иполитовия сборник на Историческия музей в Москва. — Археология, 1, 1959, 3—4, с. 13—23; Преслав. Водач на старините и музея. Варна, 1962,

ИВАНОВА-МИРЧЕВА, Д.

60 с. (2 изд. С., 1963, 112 с.; 3 изд. Варна, 1966, 92 с.; 4 доп. изд. С., 1974, 76 с.); Украсата на старобългарските глаголически ръкописи. — Изкуство, 15, 1965, 7, с. 10—16; Изкуство и култура Первого болгарского царства. С., 1967, 56 с. (също на френски и английски език); За украсата на ръкописите от Преславската книжовна школа. — В: Преслав. 1. С., 1968, с. 80—124; Културата и изкуството през време на Първата българска държава. — В: История на българското изобразително изкуство. 1. С., 1976, с. 63—153; Велики Преслав. Пътеводител. С., 1977, 52 с.; Украсата на старобългарските глаголически ръкописи [Иванова-Мавродинова В., Л. Мавродинова]. — В: Славянска палеография и дипломатика. 1. С., 1980, с. 190—202; Асеманиево евангелие. Старобългарски глаголически паметник от X век. Художествено-историческо проучване. С., 1981, 100 с. + 158 ил. [Иванова-Мавродинова В., А. Джурова]; За украсата на Супрасълския сборник [Иванова-Мавродинова В., Л. Мавродинова]. — В: Литературознание и фолклористика. В чест на 70-годишнината на академик Петър Динев. С., 1983, с. 165—174. Лит.: Ваклинов Ст. Вера Иванова-Мавродинова. — В: Преслав. 2. С., 1976, с. 7—11.

Аксиния Джурова

Дора Иванова-Мирчева

ИВАНОВА-МИРЧЕВА, Дора (Тодорка Маринова Мирчева) (18.I.1920) — бълг. езиковедка, специалистка по старобългар. език и история на бълг. език. Родена в Шумен. Завършва средно образование в София (1938) и слав. филология в Софийския унив. (1942). Гимназиална учителка в София и Търговище (до 1945). От 1946 работи в БАН като асистентка в Службата за бълг. речник, създадена през 1942 по инициатива на акад. Ст. Романски (от 1949 Институт за български език). Младши научен сътрудник (от 1950) в Секцията за лексикология и лексикография в Инст. за бълг. език. Научен сътрудник (от 1958), старши научен сътрудник (от 1963) в Секцията за история на бълг. език. Хоноруван доц. и проф. по история на бълг. език във Великотърновския унив. (1969—1976). Ръководителка на Секцията за история на бълг. език в Инст. за бълг. език при БАН (от 1976); директор на Инст. (1979—1989). Членкор. на БАН (1981). Член на Бълг. национален комитет на славистите, на редакционната колегия на сп. „Бълг. език“. Носителка на Кирило-Методие-

вската награда на БАН (1972). Орден „Кирил и Методий“ I ст. (1972).

Основните трудове на И.-М. са в областта на историята на бълг. език от Кирило-Методиевата епоха до Възраждането, на историята на съвременния бълг. книжовен език, бълг. лексикология и лексикография. В първите си публикации из областта на езиковата история — „За съдбата на един русизъм в българския език“ (1959), „Една неизследвана страна на руско-българските езикови връзки“ (1960), „Към историята на един архаизъм в българския език (взрѣхъ)“ (1961), разработва проблеми на истор. лексикология. И.-М. поставя важни въпроси, свързани с истор. граматика, в монографията си „Развитие на бъдеще време (futurum) в българския език от X до XVIII в.“ (1962). Въз основа на много широк материал тя разглежда лексикално-граматичните средства за изразяване на бъдеще време в цялостния развой на бълг. език. При проследяването на лексикално-синтактичните съчетания или на граматичните форми се спира на тяхната темпорална стойност, определя мястото им в граматичната система на езика и очертава отношението на бъдеще време в бълг. език към другите балк.

и слав. езици. Изводът, че образуването на формите за бъдеще време в бълг. език не е свързано с глаголният вид (свършен или несвършен), е от особено значение, тъй като разкрива спецификата на бълг. бъдеще време. Проблемите на футурума занимават авторката и в статиите „Футурните форми на страдателно-безличния и възвратно-средния залог в историческия развой на българския език“ (1962), „Имперфективният *praesens pro futuro* в старобългарския език“ (1963), „Сложните форми за бъдеще време в езика на Йоан Екзарх Български“ (1972).

И.-М. проявява траен интерес към проучването и издаването на старобългар. паметници. Приносът ѝ в изследването на старобългар. хомилиар е извънредно важен. В термина старобългар. хомилиар тляга нов смисъл. Според нея този термин трябва да се употребява не само като название на всеки отделен сборник от слова (каквото е напр. Михановичевият хомилиар), а и като означение на съвкупността от всички преводни и оригинални проповеди (слова, хомилии), които са възникнали през старобългар. период. Разширяването на значението на термина несъмнено води до разширяване на проблематиката, а също така и до установяване на специална методика за бъдещите изследвания.

Многобројни са проучванията на И.-М. върху езика на старата бълг. проповедническа литература: „Германов сборник — български писмен паметник от X в. в препис от 1359 година“ (1965); „За архаичността на Германовия сборник — старобългарски паметник от X в.“ (1966); „Климент Охридски и Йоан Екзарх като създатели на слова“ (1966); „За произхода на една анонимна хомилия в старата българска литература“ (1968); „Хомилиарът на Миханович“ (1969); „Среднобългарска преработка на похвалата на Йоан Екзарх за Йоан Богослов“ (1978). На тази проблематика са посветени и двата труда на И.-М. „Йоан Екзарх Български. Слова, т. I“ (1971) и „Хомилията на Епифаний за слизането в ада“ (1975, в съавторство с

Ж. Икономова). С първия се поставя начало на систематичното издаване на словата на един от най-интересните представители на старата бълг. литература и забележителен строител на старобългар. книжовен език (докато двете главни съчинения на Йоан Екзарх — Шестоднев и Небеса, са многократно изследвани и издавани, неговите слова са една от слабо проучените страни на творчеството му). И.-М. разглежда две хомилетични творби на Йоан Екзарх (Словото за Преображение и Словото похвала за Йоан Богослов) в бълг. препис от 1359. При обширната езикова характеристика успоредно с разкриването на особеностите на езика на Йоан Екзарх се правят по-големи обобщения, отнасящи се до езика на източнобългар. книжовен център. Като Екзархови и едновременно като източнобългар. говорни особености от X в. са разгледани глаголните форми с изпаднало окончание -тъ в сег. време 3 л. ед. ч., наличието на членоподобни конструкции и т.н. Задълбочено са анализирани лексикалните белези на словата. В богатата сбирка от интерпретирани думи са налице названия, които не са посочени досега в нито един речник. Сред тях заслужават специално внимание думите, които не се откриват в старобългар. паметници, или се откриват, но имат регионален, източнобългар. произход. Вторият труд („Хомилията на Епифаний за слизането в ада“) е важен преди всичко поради това, че се изследва и публикува нов старобългар. превод на една много разпространена и известна във виз. и слав. свят хомилия, смятана за дело на виз. писател от II в. Епифаний Кипърски. Авторката разглежда специално мястото на Епифаниевата хомилия в слав. литератури. Успоредно със старобългар. текст е отпечатан и грц. оригинал. Предложени са точни названия за различните редакции — източнобългар. и западнобългар. редакция. Откритият от И.-М. нов превод на хомилията е изследван с оглед на отношението му към по-стария. Посочени са типичните лексикални отлики

между двата превода. Направен е изводът, че новооткритият превод е също старобългар. по произход. Това личи от синтетичния строеж на фразата, от правилната употреба на падежите и от архаичните лексикални форми. Чрез изданието се разкрива богатството от лексикални, словообразователни и морфолого-синтактични средства на старобългар. език при превеждането от един и същ грц. оригинал.

И.-М. отделя внимание на езиково-правописната реформа на Евтимий Търновски, смятана досега само за консервативна в езиково отношение, като посочва положителните ѝ черти и връзката ѝ с кирило-методиевските традиции („Евтимий Търновски, писател-творец на литературния български език от късното Средновековие“, 1971). Тя разработва важни теоретични проблеми от историята на българ. език, като въпроса за непрекъснатостта в развитието на българ. книжовен език, който се сваща като неделима общност по цялата етническа и истор. говорна българ. територия, за периодизацията на историята на книжовния българ. език до Възраждането и т.н. („Проблеми на българския книжовен език до Възраждането“, 1972; „Кирило-Методиевските традиции в българския книжовен език през вековете“, 1978; „Към периодизацията на литературния български език от донационалната епоха“, 1978).

Основно значение имат изследванията на И.-М. „За така наречената среднобългарска редакция на старославянски“ (1965), „Старобългарски, старославянски и среднобългарска редакция на старославянски“ (1969), „Задачи на изучаването на църковнославянския език“ (1977), в които се подлагат на критика различните несполучливи наименования на старобългар. език — „старославянски“, „старочерковнославянски“, „старомакедонски“ и др. Тези изследвания внасят с нужната научна аргументация порядък в термините, засягащи различните по-късни редакции на старобългар. език, и

изясняват теоретически съдържанието на късното наименование църковнославянски език.

Съч.: Към въпроса за развой на причастните конструкции в българския език. — ИИБЕ, 2, 1952, с. 212—218; Преносимо значение на думата и преносимост на изречението. — ИИБЕ, 6, 1959, с. 3—37; За съдбата на един русизъм в българския език. — БЕ, 9, 1959, с. 534—538; Една неизследвана страна на руско-българските езикови връзки. — БЕ, 10, 1960, с. 130—147; Към историята на един архаизъм в българския език (обуреваем). — Slavia, 30, 1961, p. 423—431; Развой на бъдеще време (futurum) в българския език от X до XVIII в. С., 1962, 201 с.; Футурните форми на страдателно-безличия и възвратно-средния залог в историческия развой на българския език. — ИИБЕ, 8, 1962, с. 63—73; Имперфективният *praesens pro futuro* в старобългарски език. — В: Славистичен сборник С., 1963, с. 86—103; Стесняване на семантичната структура на думата като исторически процес. — ИИБЕ, 11, 1964, с. 151—160; „Германов сборник“ — български писмен паметник в прелес от 1359 година. — БЕ, 15, 1965, с. 308—325; За така наречената „среднобългарска редакция на старославянски“. — Rsl, 24, 1965, p. 35—48; Книжовно влияние върху Климент Охридски (Прокъл Константинополски). — БЕ, 16, 1966, с. 457—471; За архаичността на Германовия сборник — старобългарски писмен паметник от X в. — БЕ, 16, 1966, с. 495—501; Климент Охридски и Йоан Екзарх като създатели на епоха. — Кл. Охр., с. 243—265; За произхода на една анонимна хомилия в старата българска литература. — В: Славистичен сборник. С., 1968, с. 85—101; Хомилиарът на Михаилъ. — ИИБЕ, 16, 1968, с. 381—391; Непознат вариант от старобългарски превод на *Ματθίαιον τῶν ἀγίων καὶ ἐνδόξων τσαοαφάκων μαρτύρων τῶν ἐν Σεβαστείᾳ μαρτυροῦντων*. — ИИБЕ, 17, 1969, с. 51—103; Старобългарски, старославянски и среднобългарска редакция на старославянски. — ККФ 1, с. 45—62; Из старобългарския хомилиар (Новооткрити преводи). — ККФ 1, с. 309—314; Йоан Екзарх Български. Слова. 1. С., 1971, 202 с.; Евтимий Търновски, писател-творец на литературния български език от късното Средновековие. — В: Търновска книжовна школа 1371—1971. С., 1971, с. 197—210; Старобългарският хомилиар и изследванията на Кирило-Методиевия език. — ККФ 2, с. 109—120; Сложните форми за бъдеще време в езика на Йоан Екзарх Български. — ИИБЕ, 19, 1972, с. 657—666; Проблеми на книжовния български език до Възраждането. — БЕ, 22, 1972, с. 506—516; Хомилията на Епифаний за слизането в ада (Неизвестен старобългарски превод) [Иванова-Мирчева Д., Ж. Икономова]. С., 1975, 214 с.; Задачи на изучаването на църковнославянския език. — БЕ, 27, 1977, с. 447—455; К вопросу о характеристике болгарских переводческих школ от IX—X до XIV века. —

Palaeobulgarica, 1, 1977, 1, p. 37—48; Кирило-Методиевските традиции в литературния български език през вековете. — ЛМ, 22, 1978, 6, с. 80—90; Към периодизацията на литературния български език от донационалната епоха (IX—X до XVII в.). — СФ-С, 15, 1978, с. 287—300 (същото в: ККФ 3, с. 139—151); Среднобългарска преработка на Похвалата на Йоан Екзарх за Йоан Богослов. — Старобългарска литература, 4, 1978, с. 47—54; Развитие от синтетическото к аналитическому строю в литературный болгарский язык средних веков. — Palaeobulgarica, 3, 1979, 4, p. 3—13; Архаичен предис на слово № 21 от Супрасълския сборник. — В: Изследвания върху историята и диалектите на българския език. Сборник в памет на чл.-кор. Кирил Мирчев. С., 1979, с. 177—181; Познати ли са били на българите от Х в. думите *пъзлитъ/пзлитъ*? — В: В чест на акад. Владимир Георгиев. Езиковедски проучвания по случай 70 год. от рождението му. С., 1980, с. 433—438; Германовият сборник от 1359 г. като старобългарски паметник. — БЕ, 30, 1980, с. 193—200; Супрасълският сборник и старобългарските преводчески школи. — В: Проучвания върху Супрасълския сборник. С., 1980, с. 80—86; Църковнославянският език. — В: Първи международен конгрес по българистика. София, 23 май — 3 юни 1981. Доклади. Симпозиум Кирил-Методиевистика и старобългаристика. С., 1982, с. 303—320; Българският книжовен език от XIII—XIV в. — трети класически език в средновековна Европа. — БЕ, 52, 1982, с. 391—397; Старобългарските литературни центрове как „языковые школы“. — Palaeobulgarica, 6, 1982, 3, p. 119—128; Задачи на изучаването на руската редакция на старобългарския език. — СФ-С, 17, 1983, с. 77—83; Изследвания по истории болгарского языка в болгарской лингвистике до Второй мировой войны. — В: Советская болгаристика. Итоги и перспективы. Материалы конференции, посвященной 1300-летию Болгарского государства. М., 1983, с. 279—286; Старобългарски речник. Встъпителен том. [Уводна част]. С., 1984, с. 5—125; Из историята на българския книжовен език до Възраждането. — ГСУСФ, 74, 1985, 1, с. 105—111; Въпроси на българския книжовен език до Възраждането. IX—X до XVIII в. С., 1987, 357 с.; За думите-термини в старобългарски. — БЕ, 37, 1987, с. 18—22; Отново за терминологията и за още нещо. . . (по повод на две статии на Л. П. Жуковская и В. М. Живнов). — БЕ, 37, 1987, с. 179—189; Характерна особеност на лексиката на старобългарските паметници. — СФ-С, 19, 1988, с. 29—35; Лексиката на класическите старобългарски паметници — източник за определяне етническата принадлежност на Кирило-Методиевия език. — В: Втори международен конгрес по българистика. София, 1986. Доклади. 21. С., 1989, с. 5—12.

Лит.: Křížková Н. Д. Иванов-Мирчева. Развой на бъдеще време (futurum) в българския език от X до XVIII в. — Slavia, 33, 1964, p. 468—470; Велчева Б. Д. Иванов-Мирчева. Развой на бъдеще време (futurum) в българския език от X до XVIII в. — Rsl, 23, 1964, с. 155—162; Кочева Е.

Йоан Екзарх Български. Слова. Т. I. — БЕ, 22, 1972, с. 137—140; Духлева И. С. Памяток на първоучителите. — Жената днес, 1972, 12, с. 12; Bláhová Е. Дора Иванов-Мирчева. Йоан Екзарх Български. Слова. Т. I. — Slavia, 42, 1973, p. 292—296; Kostov К. Д. Иванов-Мирчева. Йоан Екзарх Български. Т. I. — ZS, 18, 1973, p. 619—623; Tandarić J. Д. Иванов-Мирчева, Ж. Икономова. Хомилитата на Епифаний за слиянето в ада. — Slovo, 25—26, 1976, p. 421—424; Шклифов Б. Професор Дора Иванов-Мирчева. — Славяни, 32, 1976, 1, с. 22; Тот И. Новые издания памятников болгарского языка. Д. Иванов-Мирчева, Ж. Икономова. Хомилитата на Епифаний за слиянето в ада. — StS, 22, 1976, с. 455—457; Станчева-Даскалова А. Новый вклад в области палеославистики. — Palaeobulgarica, 1, 1977, 1, p. 103—106; Bláhová Е. Д. Иванов-Мирчева, Ж. Икономова. Хомилитата на Епифаний за слиянето в ада. — Slavia, 46, 1977, p. 315—318; Кочева Е. Новотворител превод на Епифаниевата хомилия за слиянето в ада. — Старобългарска литература, 3, 1978, с. 131—133; Кочева Е. Дора Иванов-Мирчева. — В: Кирило-Методиевски страници. С., 1983, с. 253—254; Данаилова П. Дора Мирчева. Био-библиография. Велико Търново, 1990, 273 с.; Кочева Е. Чл.-кор. Дора Иванов-Мирчева — изтъкнат български учен. — БЕ, 40, 1990, с. 184—186.

Емилия Кочева

ИВАНЧЕВ, Светомир Тодоров (10.VII. 1920—5.II.1991) — бълг. езиковед, преводач. Роден в София. Завършва слав. филология в Софийския унив. (1947), където от 1952 е асистент по слав. езикознание. Специализира в Полша (1958—1959). Доц. (1963), проф. (1970). От 1974 е ръководител на Катедрата по слав. езикознание в Софийския унив. Главен редактор на сп. „Съпоставително езикознание“ от създаването му (1976), член на редакцията (от 1977) на сп. „Palaeobulgarica—Старобългаристика“, (първи зам. главен редактор (от 1977) на сп. „Български език“. Директор на Инст. за бълг. език при БАН (1976). Преподава бълг. и старобългар. език в Прага (1963—1964), Упсала (1963—1964) и Страсбург (1970—1973). Носител на орден „Кирил и Методий“ I ст. и на званието „Заслужил деятел на културата“. Умира в София.

И. е специалист в областта на слав. езикознание и българо-чешките езикови взаимоотношения. Разработва основни проблеми на слав. граматични и лексич-

Светомир Иванчев

кални системи — аспектология, анафоричен механизъм, терминология, словообразуване, прояви на междуетникова интерференция и др. Към отделни проблеми на старобългар. език се насочва с оглед на неговия генезис и развой, както и на процесите, обусловили типологичното своеобразие на съвременния българ. език. В научните си изследвания обръща специално внимание на отношението български — праславянски, при което застъпва тезата за ранното отделяне на българ. от праслав. език — от момента на обособяването на племенната и езикова общност на юг от Карпатите до п-в Целопонос, от устието на Дунав до Будапеща и на юг до Драч. Основание за това му дава „ускореното развитие на българския език между всички славянски езици и особено отделно от южнославянските езици“. Като признаци с доказателствена стойност посочва: 1) развитието на *tj, dj през фазата *čč, и по-нататък — през фазата *шч, жд (в унгарски заемки); 2) ранното загубване на епентетичното л в определени позиции; 3) ранната поява на кратката форма на притежателното местоимение. Като най-ранни самобитни признаци на старобългар. език, отличаващи го от съседния сърбохърватски език,

изтъква: 1) ранната загуба на квантитата и интонацията, за които в старобългар. паметници няма указания; 2) ранното широко произношение на ятовата гласна, споделяно само от полски език; 3) запазването до късно на носовите гласни (прави се паралел с полски); 4) запазването на противопоставянето на двете ерови гласни; 5) запазването на настъпилата в резултат от развитието на праслав. съчетания *ър, ъл, ър, ъл метатеза на ликвидните — *търт, тълт, търт, тълт — *трът, тлът, трът, тлът; 6) развитието на пълногласие в групата *черт — *черет; 7) запазването на групата *чр. Според И. в историята на слав. книжовни езици трябва задължително да се разграничават предписмен период (ранен — до формирането на държавата, и късен — до появата на писмените паметници) и писмен период, свързан изключително с наличието на паметници и развой на книжовна дейност. И. поддържа идеята за изграждането на история на българ. книжовен език въз основа на типологична съпоставка с другите слав. книжовни езици, в която върху по-широк социолингвистичен контекст ще могат да бъдат интерпретирани основните специфични процеси и развойни тенденции. Според него слав. език на българите е по-стар от държавата им и още от самото начало се е отличавал с ярко индивидуално своеобразие, каквото по това време не е било характерно за езика на никоя друга група слав. племена. В случая той има предвид най-характерния белег на стария българ. книжовен език — съчетанията шт, жд от *tj, dj, на които посвещава специално изследване. И. отново подчертава голямото значение на въпроса за посочените рефлексии като най-важен критерий за класификацията на слав. езици и като доказателство за ранното отделяне и обособяване на българ. език, за чиято прародина смята северните или североизточните склонове на Карпатите.

Отделни разработки на И. са посветени на възникването на категорията „определеност — неопределеност“ и механизмите на действие на отделните й средства в старобългар. език — показателните и относителните местоимения, определителния член, анафората. За неговите българистични изследвания като цяло са характерни някои оригинални, макар и дискусийни предложения и използването на широк общослав. лингвистичен фон при типизирането на отделните явления. И. пръв въвежда в Б-я метода на актуалното членение на изречението и го прилага върху материал от бълг. език. В славистиката името му се свързва с редица приноси из областта на слав. глаголен вид, на темпоралността и свързаните с тях дискусийни проблеми.

Съч.: Развитие на *g, *dj в шт и жд и етногенетичния процес на Балканите. — *Palaeobulgaria*, 5, 1981, 1, р. 27—47; Класически и екзотичен — българският език — по-стар от българската държава. — Съоставително езикознание, 6, 1981, 3—5, с. 5—9; Към въпроса за съчетанията ръръ, лъль в старобългарските текстове. — *Palaeobulgaria*, 6, 1982, 3, р. 103—107; За появата и функционирането на определителния член. — Съоставително езикознание, 8, 1983, 3, с. 63—66; Български и праславянски. — *СФ-С*, 17, 1983, с. 17—32.

Лит.: Иванчев, Светомир Тодоров. — В: Биографско-библиографски сборник. Издаден по случай VI международен славистичен конгрес в Прага. С., 1968, с. 133—136; Ivančev Svetomir Todorov. — In: *Slovník spisovatelů, Bulharsko*, Praha, 1978, р. 221; Караангова М. Професор Светомир Иванчев на шестдесет години. — *БЕ*, 30, 1980, с. 373—375; Лингорска Бл., Я. Бъчваров. Професор Светомир Иванчев на шестдесет години. — Съоставително езикознание, 5, 1980, 3, с. 74—78; Лингорска Бл., Я. Бъчваров. Библиография на трудовете на проф. Светомир Иванчев. — Съоставително езикознание, 5, 1980, 3, с. 78—88; Иванчев, Светомир. — В: *Енциклопедия „България“*, 3. С., 1982, с. 26; Uhlířová I. Svetomir Ivančev (10.7.1920—5.2.1991). — In: *Palaeoslovenica. Památce Josefa Kurze (1901—1972)*. Praha, 1991, р. 128.

Лили Лашкова

ИГНАТИЙ (Ἰγνάτιος) (798—877) — цариградски патриарх (847—858, 867—877). Син на виз. имп. Михаил I Рангаве (811—813). Още като юноша е скопен от имп. Лъв V Арменец

(813—820). Мирското му име е Никита. Става монах на 14 г. и се издига в църковната йерархия като привърженик на консервативната църковна партия. И. е противник на културната политика на своя предшественик патриарх *Методий I* (843—847) и особено на патриарх *Фотий* (858—867, 877—886). Като патриарх И. води догматична и праволинейна политика, без да се съобразява със светската власт. Той е в опозиция на висшата военна и на провинциалната аристокрация, на които се опира кесарят *Варда*, и влиза в остър конфликт с него. Свален е в полза на Фотий, но И. се ползува с популярност и привържениците му свикват събор (859) срещу новия патриарх. На официалния събор през 861 обаче 318 епископи узаконяват под натиска на светската власт патриаршеството на Фотий. И. изпраща послание до папа *Николай I* (858—867) с молба да разследва свалянето му, с което фактически признава върховната юрисдикция на Римската църква. През 863 в Рим е свикан събор, който взема решение в полза на И. и се опитва чрез него да постигне свои политически цели. След убийството на имп. *Михаил III* (842—867) и възцаряването на *Василий I* Македонянин (867—886) И. отново става патриарх. По време на второто си патриаршествуване той води по-гъвкава политика, въпреки че в своите действия продължава да се ръководи от омразата към Фотий и привържениците му. Отначало И. е в добри отношения с новия папа *Адриан II* (867—872), който също е настроен срещу Фотий; И. се опитва да постигне примирие с Рим, но без да отстъпва от политическите си позиции. Най-големият му дипломатически успех е победата в конфликта с Рим по въпроса за подчинението на Б-я на Византия. На извънредно заседание, свикано на 4 март 870 (след закриването на църковния събор през 869—870 в Цариград, на който присъствуват и представители на Римската църква), пратениците на Б-я начело с кавхан Петър искат официално да бъде решен въпросът за статута на Българ. църква.

ИГНАТИЙ

Естествено, решението е в полза на Византия. Така с неочаквана политическа ловкост И. извоюва подчинение на Б-я под юрисдикцията на Цариградската патриаршия. Той ръкополага и първия българ. църковен глава Йосиф. След тази голяма дипломатическа победа разрывът с Римската църква се задълбочава (вж. и *Българската църква през IX—X век*).

Изворите за живота и делото на Константин-Кирил и Методий не съдържат преки свидетелства за отношението на И. към слав. просветители. Като имат предвид антагонизма между партията на Фотий и И. и факта, че Константин е бил Фотиев ученик, някои автори предполагат, че след възкачването на И. на патриаршеския престол Константин е бил принуден да напусне Цариград и да се оттегли в манастир към Тясно море — т.е. Босфора (Фр. Дворник, 1933). По-подробно на този въпрос се спира Хр. Кодов (1971). Като привежда свидетелството на *Анастасий Библиотекар* за спора на патриарх Фотий с Константин и думите на Фотий: „Non studio quemquam laedendi talia, inquit, dicta proposui, sed probandi quid patriarcha Ignatius ageret, si suo tempore quaelibet haeresis per syllogismos philosophorum exorta patesceret, qui scilicet viros exterioris sapientiae repulisset“ („Аз правя това не от желание да навреда някому, а само да видя какво ще прави патриарх Игнатий, ако по негово време се разпространи някаква ерес, възникнала от силгозмите на философите, щом като той явно изгони хората със светската наука“), Кодов изказва хипотезата, че „Кирил именно е онзи мъж или един от онези мъже със „светска наука“, които са били изгонени от Игнатий. И това навярно е станало още в първите дни, т.е. някъде към средата на 847 г.“ (с. 58). Друго становище по въпроса за отношението на Константин-Кирил и Методий към И. изказва Фр. Гривец (1964, посм.). Според него слав. просветители са били привърженици на И., но не са се присъединили към противниците на Фотий, т.е. заемали са неутрална позиция спрямо двете партии.

Въпросът за отношението между И. и Константин-Кирил и Методий се поставя и във връзка с пребиваването на братята на Олимп. Според П. А. Лавров (1928) монасите в манастира Полихрон са привърженици на И. и отиването на Методий в манастира трябва да се тълкува като израз на несъгласието му с политиката на Фотий (вж. Климент Охридски. Събрани съчинения. 3. С., 1973, с. 206).

И. е канонизиран скоро след 887. Паметта му се празнува на 23 окт. Съществува едно обширно негово живописание, дело на Никита Пафлагон (издадено в PG, 105, col. 487—574). Според Хр. Лопарев (1911) основната цел на Никита Пафлагон е да порица патриарх Фотий и само като антилиза на порицанието е възникнала идеята за житието на И. В. Г. Василевски (1899) определя житието на И. като „пасквил срещу Фотий“. А. Паладопулос-Керамевс (1899) изказва съмнение в авторството на Никита Пафлагон и отнася написването на житието значително по-късно, но неговата хипотеза е отхвърлена аргументирано от Василевски и Лопарев. На И. е посветено и едно похвално слово от Михаил Синкел, което е запазено само във фрагмент (срв. Halkin, Fr. Bibliotheca Hagiographica graeca. 3. Bruxelles, 1957, 1, p. 262).

Лит.: Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ὁσίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως βίος ὑπο ἀπὸ τοῦ Συναγροῦν διὰ τοῦ Νικήτα τοῦ Παφλαγονίου. — PG, 105, col. 487—574; Византийские патриархи до Фотия. Сочинение Гергенретера. 1. — ЧЧ, 1868, 2, с. 243—330; Паладопулос-Керамевс А. Ψευδονικήτας δὲ Παφλαγῶν καὶ δι' αὐτοῦ βίος τοῦ πατριάρχου Ὁσίου. — ВВР, 6, 1899, с. 13—38; Васильевский В. В защиту подлинности жития патриарха Игнатия и принадлежности его современному автору Никите Пафлагону. — ВВР, 6, 1899, с. 39—56; Лебедев А. П. История разделения церкви в IX, X и XI веках. М., 1900, с. 1—233; Православная богословская энциклопедия. 5. Петроград, 1904, с. 785—787; Лопарев Хр. Византийские жития святых VIII—XI веков. 2. — ВВР, 18, 1911, с. 42—67; Лавров П. Кирило и Методий у давньослов'янському письменстві. Київ, 1928, с. 60; Moravcsik Gy. Die Namenliste der bulgarischen Gesandten am Konzil vom J. 869/70. — ИИД, 13, 1933, с. 8—23; Dvornik F. Les Légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance. Prague, 1933, p. 69—70; Dvornik Fr. The Photian

ИЗБОРНИК ОТ 1073

ръкописни книги се пише главно в края на реда за икономия на място вм. ѱ. Както в ранни, така и в късни кирилски ръкописи се открива като нередовно прокарана черта една характерна особеност — сравнително често над ч (порядко над ѱ) стоят 2 точки (напр. Мѡѡѡѡ, Сѡѡѡѡ и др.). Може би първоначално това писане е обличавало при четене буквата с и (і).

В начертанието на ч се наблюдава разнообразие още в най-ранните паметници. Разликите са в различната дължина на буквата по отношение на буквения ред, посоките и дебелината на линиите, формата на лявата част и др. — напр. в Сав. кн. дългата дясна линия на ч има ясно изразена посока наляво, докато в Супр. сб. линията на лявата част е извита, а дясната започва с кръгово движение и отразява тенденция към почти вертикално спускане надолу. Тези 2 най-общо определени типа на ч се откриват различно проявени в други ранни и по-късни кирилски паметници. Общо взето, с малоразмерност се характеризира повечето първият тип — буквата е сравнително къса и в някои ръкописи пресечната точка може да бъде над линията на реда (в Добромировото евангелие, Григоровичевия паримейник, главния почерк на Слѣпченския апостол, Драгиното евангелие и другаде).

Късни палеографски черти на ч характеризират някои писмени паметници главно след XII в.: 1) зъговата форма на лявата част на ч — буквата започва да прилича на ц (в Карпинското евангелие, Норовското евангелие, Радомировия псалтир, Погодинския триод и другаде); подобни написания се срещат често наред с „пресеченото у“ — ѱ; 2) извита дясна линия — у (също не се явява повсеместно). По всяка вероятност това начертание на И. е резултат от смесването на двата стари типа — ч и у.

И., написана като v, се среща рядко и предимно в заглавия.

Петър Илчев, Боряна Велчева

ИЗБОРНИК ОТ 1073, Светославов изборник — ръкопис от руски произход, препис от недостигнал до наши дни старобългар. сборник, преведен от грц. език по нареждане на цар Симеон (893—927). В науката този протограф на И. се определя като Симеонов сборник. И. е най-старият от преписите, които бележат традицията на разпространение на старобългар. текст сред източните славяни. Той е вторият по старинност датиран слав. ръкопис след *Остромировото евангелие*. Открит е през 1817 в библиотеката на манастира „Възкресение Христово“ (Воскресенски манастир) край Москва от П. М. Строев и К. Ф. Калайдович. От 1834 е в Московската синодална библиотека, от 1920 — в Държ. ист.-р. музей в Москва, където се пази под сигн. Син. 1043 (Син. 31-д). От кодекса са запазени 266 пергаментни листа с размери 33,6 × 24,8 см. Липсват няколко листа и цялата 18 кола. Писан е с нисък кирилски устав в две колони от двама преписвачи. Името на единия — дяк Йоан, е запазено в приписка на л. 263b-с. В нея е посочена годината 6581 (=1073). Ръкописът е изготвен за киевския велик княз Светослав II Ярославич (1073—1076).

Украсата на И. е богата: пет миниатюри на цяла страница, една орнаментирана заставка — рамка на похвалата на владетеля (при първия ѱ препис), две големи заставки в началото на всяка от двете части, четири орнаментирани концовки, инициали, от които са сложено орнаментирани само два — в началото на двете части. Тя е изпълнена в разкошен виз. стил. Има и графични, допълнително оцветени рисунки на дие от страниците в полето (зодиакалните знаци) и „корониса“ във вид на дългоопашат звяр в началото на Летописец вкратце. По-старинна по тип е украсата на втората част. Цялото оформление на И. има определени паралели с украсата на виз. паметници, не по-късни от средата на X в. Забелязва се интерес към декоративното начало и към цвятната гама, характерни за българ. художе-

ствена продукция до падането на Б-я под виз. власт. Портретът на владетелското семейство е рисуван под влияние на бълг. образец (Л. Мавродинова). Друго мнение изказва В. Д. Лихачова, която намира, че украсата на паметника е създадена под влияние на виз. образци от XI в. Според Ив. Добрев рисунките на знаците на зодиака имат някои особености, отразяващи бълг. действителност през X в.

Текстът на И. пази езиковата основа на своя бълг. протограф, а правописът на двамата преписвачи отразява в различна степен руски правописни черти. Характерна особеност е разделянето на текста на две части, оформени като самостоятелни цялости както чрез украсата, така и чрез отделното съдържание на втората част и със самостоятелната номерация на статиите. Причината за тази композиция не е напълно ясна, но най-вероятна изглежда хипотезата, че изводът на И. е бил двутомен кодекс (Р. Уйтман, Х. Лънт и др.).

Като литературен паметник старобългар. протограф на И. принадлежи към жанра на антологичните. Почти всички изследователи приемат, че той е преведен от грц. език по времето на цар Симеон. Изолирано остава мнението на Л. П. Жуковска, че преславският произход на протографа е „умозрителна хипотеза“ (1987, с. 55). Не е подкрепена с достатъчно основания и хипотезата на И. В. Львовичкин за превода на Изборника още във Велика Моравия от Методий (1985).

В науката са познати десет виз. сборника, сходни по текст и възходящи към един тип, който е архетип на Симеоновия сборник. Те са близки помежду си, но нито един от тях засега не е определен като грц. оригинал на старобългар. сборник. Най-ранните грц. преписи се датират от X в. (четири преписа). Счита се, че най-близко до Изборника са грц. ръкописи Codex Coislinianum № 120 от Парижката национална библиотека и № 423 от Ватиканската библиотека (Х. Лънт).

Заставка с образи на светци в Изборника от 1073 г.

Основен дял от съдържанието на Изборника съставя едно еротапокритическо (съставено от въпроси и отговори) съчинение, носещо в наслова си името на Анастасий Синаит. За личността на неговия автор съществуват две мнения. В по-старите изследвания се сочи монахът Анастасий, живял през втората половина на VI в., умрял скоро след 700. По-вероятно е обаче автор на съчинението да е Анастасий II Синаит, патриарх на Антиохия (599–609) (С. Саккос). Традицията се колебае в броя на отделните въпроси-отговори, от които е съставено съчинението. В PG са поместени 154 въпроса и отговора. Част от тях не биха могли да възникнат в тази епоха и несъмнено са дело на други писатели, но са присъединени към Анастасиевия корпус. Може да се приеме, че окончателното оформяне и редакти-

ране на съчинението е извършено през IX в., когато в него са включени и статии, отговарящи на потребностите на времето (напр. в защита на иконопочитанието). Целият материал е организиран с цел да служи за справочник, даващ в сбита форма богословски тълкувания върху най-разнообразни въпроси, които обикновеният християнин би могъл да си зададе по повод на прочетено в Писанието или при различни житейски проблеми. Отговорите, които дава Анастасий, са подкрепени с аргументи от библийските книги, от тълкуванията на отците на църквата, от съчиненията на известни анахорети и т.н. Обемът им е различен; различен е и броят на приведените цитати. В някои случаи Анастасий Синаит сам дава необходимото разяснение, в други използва извлечения от чужди произведения (до 30 параграфа в един въпрос). В И. Анастасиевите въпроси и отговори заемат 3/4 от целия текст. Те са представени в съкратена редакция (статии-отговори 1—48, 52—74, 142—149, 152—154). Вътрешното разделяне на въпроси и отговори не винаги следва грц. текст. Въпросите не са номерирани, всяка самостоятелна статия има свой номер. Съчинението на Анастасий Синаит е рамкирано от други произведения, които варират в различните преписи.

В началото на И. се намира *Похвалата за цар Симеон*, която тук е адресирана към княз Светослав. До л. 27 са поместени няколко статии по тринитарния въпрос и за истинската вяра и една статия за 6-те *вселенски събора*. Между двете части на И. са вмъкнати извлечения от словата на *Григорий Богослов*. След Анастасиевата творба са поместени два трактата — философски трактат от Теодор Райтски (223—2376) и „За фигурите“ от *Георги Хиросков* (2376—2406), статии за природата на Бога и на Св. Троица, включително и „Въпроси и отговори“ на Григорий Богослов и *Василий Велики*. Статии на л. 2476—2516 запознават с християн-

ската хронология, с изчислението на датите на най-важните събития от библийската история, с имената на месеците у различните народи. На л. 2516 са поместени Десетте божии заповеди, след тях — списък на каноничните книги от Стария и Новия завет, *индекс на забранените книги* (3536), имената на пророците и кратки сведения за 16-те пророци, за 12-те апостоли, за 70-те апостоли и накрая (след приписката на Йоан) — втори препис на Похвалата за цар Симеон, в която името на бълг. владетел също е заменено с името на княз Светослав, написано обаче върху изтрят текст. Има данни, че на изтритото място първоначално е било написано името на цар Симеон (Лъвовичкин, 1980). Като допълнение към състава на Изборника в И. е поместен Летописец вкратце от патриарх *Никифор I* (806—815).

Характерът на И. и неговата енциклопедична структура са маркирани още в наслова на целия паметник „Избрани неща от много отци, тълкувание на неясните места в Евангелието, в Апостола и в други книги, изложено накратко за запомняне и готов отговор“. Естествено, в случая не може да се говори за енциклопедия в съвременния смисъл на думата, а за енциклопедичен принцип в обема и разположението на материала. Съдържанието е разделено на 428 параграфа (статии). Въпросите най-общо са два типа. Първият тип представляват въпроси, възникващи при усвояване на етиката на християнството или отнасящи се до противоречия, които обикновеният човек открива между християнското учение и всекидневния живот, както и до смисъла на някои обреди. Тези теми се разгръщат в първите 23 въпроса-отговора и в някои от последните статии. („Кое е различие то на съвършения християнин?“; „Кои са истинските поклонници, които духом и наистина се покланят на Бога?“; „Ако

някой, след като съгреша, се покае и ако пак падне в грях, ще загуби ли усилията на това покаяние, особено ако след греха умре?"; „Ако някой престане да греша, достатъчно ли му е това за покаяние или не?"; „Добро ли е наистина да изповядваме нашите грехове на духовните мъже?"; „Колко са видовете на божие произволение или чрез скърби, или чрез грехове; как ще разберем наказанието — кое е от Бога или кое е от изкушенията на дявола?"; „Понеже Бог казва чрез пророк Аггей: „Мое е златото и среброто, ще дам на когото искам“, нима всеки забогатял човек от Бога забогатява?"; „Къде е по-полезно да се дава богатство — в църквата или на бедните?"; „След като апостолът е казал, че мирските власти са узаконени от Бога, нима прочее всеки владетел и цар или епископ от Бога е поставен?"; „Какво е съдба и пристойно ли е за християнина да вярва в съдбата?"; „Чи грехове се опрощават след смъртта чрез службите и молитвите и милостините, които се правят за умрелите?"; „Сетивен ли е раят или мислен, тленен ли е или нетленен?“ и т.н.).

Вторият тип въпроси-отговори разясняват отделни пасажи от библейските текстове, запознават любознателния читател с подробности, които липсват в текста, тълкуват неясните или противоречивите места в тях („Как Бог заповяда на Валаам да отиде при Валаак, а чрез ангела му забранява?"; „Защо Бог не забрани на Йефтай да принесе жертва дъщеря си, както [забрани] на Авраам?"; „Как застана дяволът пред Бога с ангелите?“ и т.н.). В редица случаи статите, съставляващи аргументацията на Анастасий Синаит, надхвърлят темата на въпросите и носят нови интересни знания. Така напр. в отговора на въпроса, що е ефуд, се помества и статията на Епифаний Кипърски за скъпоценните и полускъпоценните камъни и за техните лечебни свойства. Допълнителните статии към съчинението на Анастасий

Заставка от геометрично-растителен тип в Изборника от 1073 г.

Синаит имат подчертано познавателен, философски и отчасти светски характер.

Индексът на забранените книги (съдържащ 25 названия и приписван обикновено на Исидор) е най-старият индекс, влязъл в слав. литератури. Статията на виз. теолог и философ Теодор Райтски е пръв опит да се запознае, макар и непряко, слав. читател с теоретичното наследство на Аристотел, и то в превод на старобългар. език. Трактатът на Георги Хировоск е едно от малкото произведения в средновековните слав. литератури, посветено на проблемите на поетиката. Чрез превода на Изборника старобългар. читател научава многобройни (35) имена на виз. автори. Повечето от тях принадлежат към най-забележителните представители на патристиката — от най-ранния период на християнската апологетика до края на „светоотеческия“ ѝ период. Наред с имената на Василий Велики, Йоан Златоуст, Атанасий Александрийски, Григорий Богослов, Григорий Ниски и др., които старобългар. читател познава по много други преводи, в сборника са включени фрагменти от

творби на по-малко известни писатели: Климент Александрийски, Юстин Философ, Исидор Пелусиот, Теодорит Кирски, Епифаний Кипърски (с откъсите от „Анкорат“ и „Панарион“), Диадох Фотикийски, Олимпиодор, Максим Исповедник и др. Чрез текста на Изборника в слав. литератури влизат имена на автори, които православната църква счита за еретици и които по-късно изчезват от репертоара на книжнината — Ориген, Евсевий Памфил, Севир Антиохийски.

Съдържанието на Изборника определя интереса към него, проявен от преславските книжовници и от владетеля Симеон. Преводът на грц. първообраз е имал просветителска цел. „Изборникът не представлява систематическо изложение на вероучението или на християнската етика, но в общото си направление отразява характера на казуистичната богословска мисъл... Такова ръководство повече от всичко би било необходимо на славянските народи веднага след приемане на християнството...“ (Е. В. Барсов, 1877). В епохата, когато Изборникът се превежда в Б-я, статиите изпълняват важна идеологическа и обществена функция: това е време не на философски и догматични дискусии, а на преодоляване на езическия светоглед и на утвърждаване на християнски философски и етически възгледи.

Изборникът обогатява представите на старобългар. читател за света. На много места в тълкованията на отците на църквата и в другите разяснения се срещат истор. и географски сведения, споменават се имена на далечни народи, разказва се за митически герои, дават се естественонаучни знания. Макар и ограничени, астрономическите и астрологическите сведения запознават старобългар. читател с Птолемеовата система. Астрологическите предписания за знаците на зодиака са съпроводени с рисунки. Любопитството към въпросите на хронологията и календара е задоволено от ограничените по обем, но съдържащи

СИМЕОНОВ СБОРНИК

(по Светославовия препис
от 1073 г.)

ТОМ I

ИЗСЛЕДВАНИЯ И ТЕКСТ

Автори на изследванията:
БЯНКА МЕНЧЕВА, НИКОЛА ДИМИТРОВ, КЛИМЕНТИНА ИВАНОВА,
ЕЛЕНА КИРИЛОВА, КРИСТИНА, ЗЛАТКА МАВРОДИНОВА,
АНТИОНА МИНЧЕВА, РУМЕНА ПАРКОВА

Текст изготвил
РУМЕНА ПАРКОВА, ЦВЕТАНА РАЛЕВА, ЦЕНКА ДОНЕВА

Съставил и издал
НИКОЛА

Редуктор на текста
АНТИОНА МИНЧЕВА, РУМЕНА ПАРКОВА

Издание 1977
ИЗДАТЕЛСТВО
НА БЪЛГАРСКИЯ АКАДЕМИК НА НАУКИТЕ

много сведения статии (Л. М. Пентковски, 1987). Значението на Изборника се състои не само в неговото богато съдържание, но и в приноса, който преводът на толкова разнообразни статии дава за развитието на старобългар. литературен език и на старобългар. духовна култура.

Разпространението на старобългар. протограф на И. е значително, и то главно в старата руска литература. Не е запазен българ. препис. Засега са познати 25 преписа от Изборника; някои ръкописи съдържат само части от него. Похвалата за цар Симеон се намира само в още един препис (Кирило-Белозерският от края на XV в.); там е посочено името на българ. владетел. Несъстоятелна е хипотезата на Л. П. Жуковска, че Кирило-Белозерският препис на Похвалата е посветен на московския велик княз Симеон Горди (1340—1353) (1977, с. 8—10). В последно

време тя изказва и абсурдното предположение, че Похвалата е дело на грц. компилатор, а не на слав. преводач (1987, с. 49, бележка 9 под линия). В запазените пълни преписи има известни различия, които позволяват да се говори за три редакции в историята на текста на Изборника (А. М. Камчатнов, 1984). Сръбските преписи на Изборника изглеждат произходът от Света гора или са свързани със светогорската книжовна традиция.

Изд.: Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 года. СПб., 1880, 10+532 с. (фототипно изд. Wiesbaden, 1965); Изборник Святослава 1073 года. Факсимильное издание. М., 1983, 266 л.; Изборник Святослава 1073 года. Факсимильное издание. Научный аппарат факсимильного издания. М., 1983, 79 с.; Текст на Симеоновия сборник (по Светославия препис от 1073 г.). Текста подготвила Р. Павлова, Цв. Раева, Ц. Досева; съпоставка с гръцкия текст П. Янева. — В: Симеонов сборник (по Светославия препис от 1073 г.). 1. Исследования и текст. С., 1991, с. 191—726.

Лит.: Горский А. В., К. И. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. 2., 2. М., 1859, с. 365—405; Каринский Н. М. Образцы письма древнейшего периода истории русской книги. 68 фототипических снимков с древне-русских памятников преимущественно XI в. на 29 таблицах. Л., 1925, с. 6—8; Якобсон Р. О. Изучение „Слова о полку Игореве“ в Соединенных штатах Америки. — ТОДРП. 14, 1958, с. 102—121; Георгиев Е. Разцветът на българската литература в IX—X в. С., 1962, с. 279—289; Σακκας Σ. Περὶ Ἀνατολικῆς Συναγωγῆς Θεολογικῆς. 1964; Розов Н. Н. Старейший болгарский „Изборник“ и его русская рукописная традиция. — ИАН СССР слв. 28, 1969, 1, с. 75—78; Куев К. Симеоновият сборник и неговите потомци. — ГСУФФ. 67, 1974, с. 1—48; Лихачев Д. С. К вопросу о судьбе рукописи Изборника 1073 года в XIV в. — В: Русско-болгарские фольклорные и литературные связи. 1. Л., 1976, с. 42—45; Пейчев Б. Философският трактат в Симеоновия сборник. С., 1977, 140 с.; Изборник Святослава 1073 года. Сборник статей. М., 1977, 314 с.; Диневков П. Симеоновият (Светославият) Изборник от 1073 г. в развитието на българската литература. — Старобългарска литература, 5, 1979, с. 3—9; Ангелов Б. Ст. За три съчинения в Симеоновият сборник. — Старобългарска литература, 5, 1979, с. 10—37; Куев К. Археографски бележки за разпространението на Симеоновия (Светославият) сборник в старите славянски литератури. — Старобългарска литература, 5, 1979, с. 38—56; Иванова Кл. За Хиландарския препис на първия

Симеонов сборник. — Старобългарска литература, 5, 1979, с. 57—96; Добрев Ив. Редът на зодиакалните знаци в Изборника от 1073 г. — Старобългарска литература, 5, 1979, с. 101—106; Дуйчев Ив. Към изучаването на Изборника от 1073 г. — Старобългарска литература, 5, 1979, с. 115—122; Львовичкин И. В. Изборник Святослава и его славянский прототип. — Старобългарска литература, 8, 1980, с. 46—59; Ševčenko I. Remarks on the Diffusion of Byzantine Scientific and Pseudo-Scientific Literature among the Orthodox Slavs. — The Slavonic and East European Review, 59, 1981, p. 321—345; Лихачева В. Д. Художественное оформление Изборника Святослава 1073 г. — В: Изборник Святослава 1073 г. М., 1983, с. 68—74; Lunt H. On the Izbornik of 1073. — Harvard Ukrainian Studies, 7, 1983, p. 359—376; Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР XI—XIII вв. М., 1984, с. 36—40; Левочкин И. В. О естественнонаучном и философском содержании Изборника Святослава 1073 года. — В: Памятники науки и техники 1982—1983. М., 1984, с. 114—119; Левочкин И. В. Изборник Святослава (Симеона) в русской дореволюционной и советской науке (1817—1982). — Старобългарска литература, 16, 1984, с. 33—40; Камчатнов А. М. Текстологический анализ списков Изборника Святослава 1073 г. — В: Древнерусская литература. Источниковедение. Л., 1984, с. 5—17; Левочкин И. В. „Отеческие книги“ и Изборник Святослава 1073 года. — СС, 1985, 6, с. 76—80; Творогов О. В. Изборник 1073 г. — В: Словарь книжников и книжности Древней Руси. 1. XI—первая половина XIV в. Л., 1987, с. 194—196; Жуковская Л. П. Загадки записи Изборника Святослава 1073 года. — В: Древнерусский литературный язык в его отношении к старославянскому. М., 1987, с. 45—62; Владимирова Л. А. О некоторых языковых особенностях в Изборнике Святослава 1073 года. — В: Древнерусский литературный язык в его отношении к старославянскому. М., 1987, с. 62—67; Камчатнов А. М. Филологическая терминология Изборника Святослава 1073 года и ее перевод. — В: Древнерусский литературный язык в его отношении к старославянскому. М., 1987, с. 67—73; Пентковский А. М. Календарные понятия в Изборнике Святослава 1073 года и их наименования. — В: Древнерусский литературный язык в его отношении к старославянскому. М., 1987, с. 73—77; Михайла Т. Списки сборника царя Симеона в библиотеке Румьинской академии. — Palaeobulgaria, 11, 1987, 3, p. 3—20; Симеонов сборник (по Светославия препис от 1073 г.). 1. Исследования и текст. С., 1991, 726 с. + 29 ил. [Исследования: Велачева Б. Правильност на Светославия изборник от 1073 г. и неговите старобългарски успоредни, с. 130—147; Диневков П. Културно-историческото значение на Симеоновия сборник, с. 9—17; Иванова Кл. Симеоновият сборник като литературен паметник, с. 18—33; Коцева Е. Към палеографската характеристика на Изборника от 1073 г., с. 99—112; Куев К. Поява и разпространение на Симеоновия сборник, с. 34—98; Мавродиев Л. Украсата на Светославия изборник от 1073 г., с. 113—129; Минчева А. Старобългарският книжовен език в

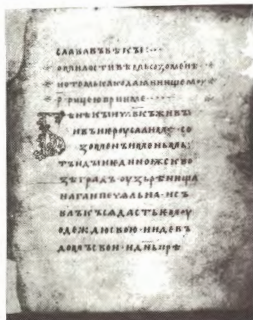
ИЗБОРНИК ОТ 1076

Симеоновия сборник по преписа от 1073 г., с. 162—181; Павлова Р. Източнославянски езикови особености в Изборника от 1073 г., с. 148—161; Христова В. Библиография, с. 182—189; Мусакова Е. Редът на зодиакалните знаци в Симеоновия сборник (Светославен препис от 1073 г.) — опит за реконструкция. — *Palaeobulgarica*, 16, 1992, 2, p. 123—132.

Климентина Иванова

ИЗБОРНИК ОТ 1076, Сборник на княз Светослав — ръкопис от руски произход, третият по старинност датиран слав. ръкопис след *Остромировото евангелие* и *Изборника от 1073*. Принадлежал е на княз М. М. Шчербатов, с чиято сбирка е купен за Ермитажа (1891); през 1852 постъпва с колекцията на Ермитажа в Държ. публична библиотека в Петербург (дн. Държ. публична библиотека „М. Е. Салтиков-Шчедрин“), където се пази и сега под ситн. Ерм.20. Кодексът е пергаментен, съдържа 277 л. (16 × 12 см). Форматът му е малка четвъртинка. Писан е с уставно писмо от двама преписвачи, преподвързан е през XV в. Текстът е запазен лошо и на много места едва се разчита. Името на единия от преписвачите — Йоан, се чете на л. 275б—276. Според приписката книгата е писана при Светослав Ярославич, велик княз на руската земя от 1073. Тъй като името Йоан се среща и в приписката към Изборника от 1073, някои изследователи считат, че става дума за един и същ книжовник, работил при двора на княз Светослав (О. В. Творогов, 1987). Издателите на И. 1076 (1965) обаче са на мнение, че дяк Йоан не е идентичен с „грешния Йоан“ от Изборника 1073 (с. 30—31).

Размерите на И. 1076 и неговото оформление свидетелствуват, че той не е представителен кодекс, а книга за индивидуално четене; споменаването на княз Светослав в приписката е основание за някои учени да смятат, че тя е била негово притежание и му е служила по време на походи. Според други изследователи книгата вероятно е изготвена за лична употреба на книжовника Йоан, писал част от нея.

Изборникът от 1076 г.

Украсата на И. 1076 е скромна — три киноварни заставки, три концовки, инициали във виз. стил. На л. 108б има рисунки на грифон и леопард.

Преписи от И. 1076 не са известни. Не е открит и грц. първообраз на сборника като цяло, затова в науката преобладава мнението, че той е съставен на слав. почва от текстове, събрани и редактирани от различни виз. извори.

И. 1076 съдържа 37 статии с нравствено-поучителен характер, посветени главно на етични и житейски теми. Те разясняват и затвърдяват основни положения в индивидуалното и социалното поведение на християните. Преобладават статии, които са извлечения от творби на църковни отци и виз. отшелници. В И. 1076 са поместени и части от Библията (Премъдрост на Исус, син Сирахов и пасажите от послания на ап. Павел). Чести са компилациите и извлеченията от поучения и тълкувания на Йоан Златоуст. В И. 1076 влиза и т.нар. Стословец, приписван на константинополския патриарх Генадий I

(458—471), съдържащ 100 сентенции върху християнското вероучение и християнската етика. Грц. оригинал на Стословеца не е открит. По мнението на М. Н. Сперански преводът му е бил извършен в Б-я. Сред по-значителните статии са частите от „главизните“ на Нил Синайски (Нил Пустинник), от Лествицата на Йоан Лествичник, поучения от Василий Велики, компилацията „Алум“ (от съчинения на Йоан Златоуст, Кирил Александрийски и Атанасий Александрийски) и др. Съставителят на сборника проявява интерес и към някои жития, по-точно към ония пасажки от тях, които имат подчертано дидактичен характер — включени са наставленията на Ксенофонт към синовете му (от житието на Ксенофонт), поучението на Теодора към приемния ѝ син (от житието на Теодора Александрийска), едно поучение за поста (отчасти от житието на преподобната Синклитикия), разказ за милостивия Созомен с разяснение на евангелските думи „който дава на бедния, ще получи стократно“ (от житието на Нифонт). Отделни места от И. 1076 имат паралели в Изборника от 1073, но няма данни, че именно той е послужил за източник на И. 1076. Според Т. Н. Копреева съставителят на И. 1076 е имал под ръка избрани текстове от протографа на Изборника от 1073.

Характерна особеност на И. 1076 са псевдосепиграфите. Те свидетелствуват за значителните му отклонения (временни и генеалогични) от грц. оригинали. Така напр. компилацията от съчиненията на Нил Синайски е приписана на Исхий презвитер Ерусалимски, извлечения от беседи на Йоан Златоуст и Василий Велики са съответно с имената на св. Георги и на пророк Йоил и т.н. В И. 1076 са включени и неидентифицирани текстове, някои от които вероятно са дело на слав. книжовници. Върху атрибуцията на отделни части от ръкописа са работили Н. П. Попов (1935), В. Ф. Дубровина (1963), И. Шевченко (1966), Д. Фрайданк (1967, 1976), Н. А. Меш-

ИЗБОРНИК

1076 года

ИЗДАНИЕ ПОДГОТОВИЛИ
В. С. ГОЛЫНИНОВ, В. Ф. ДУБРОВИНА,
В. Г. ДЕНИСОВ, Г. Ф. ШЕВЧЕНКО

ИЗДАТЕЛЬСТВО „НАУКА“
МОСКВА • 1985

черски (1972, 1975), У. Федер (1978), Т. Н. Копреева (1979, 1980), Е. Е. Гранстрем (1980) и др.

Първата статия от И. 1076 е слав. некоего калюгѣра о чѣтеніи кѣнигѣ. Вторбата вероятно принадлежи на слав. автор (Б. Ст. Ангелов напр. предполага, че тя е дело на презвитер Григорий). Просветителските идеи за ползата от четенето на книгите отговарят на интересите на неофитското общество, чийто пиетет към писменото слово е огромен както в Б-я, така и в Русия непосредствено след покръстването им. В Словото между четивата, особено подходящи и поучителни за грамотния човек, се препоръчва и житието на Константин-Кирил.

Научният интерес към И. 1076 е огромен и се дължи както на неговото значение като ранен датиран литературен и езиков паметник, така и на големия брой все още неразрешени проблеми, които поставя. Преди всичко

не е доказано дали в този вид, в който го познаваме, И. 1076 е препис от по-стар протограф; не е ясно къде е възникнал предполагаемият протограф и дали и той, както Изборника от 1073, не е копие на недостигнал до нас старобългар. текст. Наличието на двама преписвачи повдига въпроса за две правописни школи, засвидетелствувани в И. 1076. Вниманието към паметника намира отражение в неговите издания. В. Шимановски го издава два пъти (1889 и 1894 — поправено издание). В 1965 колектив от съветски изследователи подготвя ново прецизно издание с подробно палеографско описание, с проучване (включително и оптико-фотографско), с грц. паралели, с указател на думите и формите, със снимки. Върху И. 1076 са работили М. Н. Сперански, В. П. Адрианова-Перетц, И. У. Будовниц, Д. И. Абрамович. Обсъждат се и характерът на компилативната работа, и съотношенията между слав. текст и възможния грц. оригинал. Почти всички изследователи са единодушни, че поне част от текста на И. 1076 отразява преводи, направени в Б-я. Н. А. Мещерски пише: „Можно признать доказанным, что источниками для составителя этого бесспорно древнерусского в дошедшем до нас обличье памятника служили не только греческие первооригиналы, но и отдельные их древнеславянские переводы болгарского происхождения“ (1976, с. 34). За съществуването на българ. оригинал на И. 1076 категорично се обявява У. Федер (той нарича И. 1076 „апограф на готов антиграф“, 1985), като изтъква няколко обстоятелства, говорещи в полза на хипотезата му. В съветската наука преобладава мнението, че съставител на И. 1076 е „староруски книжовник, който е подложил включените в сборника текстове на стилистична и езикова обработка, лишавайки ги от подчертаната монашеска ригористичност, русифицирайки езика, въвеждайки в текста отделни думи и изрази, които отразяват староруския бит“ (Творогов, с. 197). При съвременното състояние на проуч-

ванията нито една от двете хипотези не може да бъде категорично приета или отхвърлена, но връзката на И. 1076 с книжовното наследство на Симеонова Б-я е несъмнена.

Изд.: Шимановский В. К истории древнерусских говоров. Исследование с приложением полного текста Сборника Святослава 1076 г. Варшава, 1887, 104 с. (изследване)+3+112 с. (текст) (2 изд. 1894); Изборник 1076 года. Издание подготовили В. С. Голышенко, В. Ф. Дубровина, В. Г. Демьянов, Г. Ф. Нефедов. М., 1965, 1091 с.

Лит.: Малинин В. Исследование Златоструя по рукописи XII века Императорской публичной библиотеки. Киев, 1878, с. 212—216; Бобров В. История изучения Святославского сборника 1076 г. Библиографический обзор. Казань, 1902, 47 с.; Popov N. P. L'Izbornik de 1076, dit de Sviatoslav, comme monument littéraire. — RES, 14, 1934, 1—2, p. 5—25; Popov N. P. Les auteurs de l'Izbornik de Sviatoslav de 1076. — RES, 15, 1935, 3—4, p. 210—228; Будовниц И. У. „Изборник“ Святослава 1076 года и „Поучение“ Владимира Мономаха и их место в истории русской общественной мысли. — ТОДРЛ, 10, 1954, с. 44—75; Георгиев Е. Развѣтътъ на българската литература в IX—X в. С., 1962, с. 289—298; Дубровина В. Ф. О привлечении греческих параллелей к Изборнику 1076 г. — ИАН СССР, 22, 1963, 2, с. 104—109; Ševčenko I. On some Sources of Prince Sviatoslav's „Izbornik“ of the Year 1076. — In: Orbis Scriptus Dmitrij Tschizewskij zum 70. Geburtstag. München, 1966, p. 723—738; Lépiessier J. Une source de l'„Izbornik“ de 1076. — RES, 45, 1966, p. 39—47; Freydank D. Interpretation einer griechisch-kirchenslawischen Übersetzung im Izbornik von 1076. — ZS, 12, 1967, p. 38—48; Whitman R. H. A Textological Note on the 1073 Izbornik. — WSL, 12, 1967, p. 67—73; Адрианова-Перетц В. П. Афоризмы Изборника Святослава 1076 и русские пословицы. — ТОДРЛ, 25, 1970, с. 3—17; Мещерский Н. А. К изучению лексики „Изборника 1076“. — В: Русская историческая лексикология и лексикография. Л., 1972, с. 3—12; Мещерский Н. А. К вопросу об источниках „Изборника 1076 года“. — ТОДРЛ, 27, 1972, с. 321—328; Lépiessier J. Quelques passages de l'Izbornik de 1076 avec leur sources grecque. — Bsl, 34, 1973, p. 28—32; Мещерский Н. А. О некоторых источниках „Изборника 1076 года“ в связи с вопросом о происхождении их переводов. — В: Культурное наследие древней Руси. Истоки. Становление. Традиции. М., 1976, с. 34—38; Сазонова Л. И. Ритмико-синтаксические элементы в „Изборнике 1076 года“. — В: Культурное наследие древней Руси. Истоки. Становление. Традиции. М., 1976, с. 38—42; Розов Н. Н. Как „сделана“ вступительная статья „Изборника 1076 года“. (К 900-летию памятника). — В: Культурное наследие древней Руси. Истоки. Становление. Традиции. М., 1976, с. 42—46; Freydank D. Der Izbornik von 1076 und die Apophthegmata patrum. — ZS, 21, 1976, p.

355—365; Копреева Т. Н. Рукописные сборники энциклопедического состава XV—XVI веков и славяно-русское Возрождение. Некоторые наблюдения над типологией жанра по сборнику 1032 из Погодинского собрания. — В: Книга. Исследования и материалы. 32. М., 1976, с. 78—92; Мещерский Н. А. Взаимоотношения Изборника 1073 г. с Изборником 1076 г. — В: Изборник Святослава 1073 г. Сборник статей. М., 1977, с. 90—98; Veder V. Welche Patetika lagen vor 1076 in slawischer Übersetzung vor? — Slovo, 28, 1978, p. 25—34; Ангелов Б. Ст. За три съчинения в Симеоновите сборници. — Старобългарска литература, 5, 1979, с. 10—37; Велчева Б. Изборникът от 1076 г. като източник на данни за историята на българския език. — Старобългарска литература, 5, 1979, с. 97—100; Жекова Л. За православна на двамата преписвачи в Изборника от 1076 г. — Старобългарска литература, 5, 1979, с. 107—109; Копреева Т. Н. Новые данные для изучения текста Изборника 1076 г. — В: Проблемы источниковедческого изучения рукописных и старопечатных фондов Государственной Публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Шчедрина. Л., 1979, с. 92—112; Моисеева Г. Н. Из истории „Изборника 1076 г.“ — ТОДРП, 33, 1979, с. 369—375; Копреева Т. Н. Из истории болгаро-русских книжных связей. К истории взаимосвязи текстов Изборников 1073 и 1076 гг. — Palaeobulgarica, 4, 1980, I, p. 39—47; Гранстрем Е. Э. Иоанн Златоуст в древней русской и южнославянской письменности. — ТОДРП, 35, 1980, с. 345—375; Моисеева Г. Н. Изборник из збирания М. М. Шербачова. — В: Литературна спадщина Київської Русі і українська література XVI—XVIII ст. Київ, 1981, с. 36—43; Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР (XI—XIII вв.). М., 1984, с. 41—43; Федер У. К изучению орфографии Изборника 1076 года и его антиграфа. — В: Славянская палеография и дипломатика. 2. (Balkanica, 3) С., 1985, с. 145—166; Творогов О. В. Изборник 1076 г. — В: Словарь книжников и книжности Древней Руси. 1. XI — первая половина XIV в. Л., 1987, с. 196—198; Кусков В. В. Поэтическая фразеология „Изборника“ 1976 г. — В: Герменевтика древнерусской литературы XI—XVI века. М., 1989, с. 52—75.

Петър Динев, Климентина Иванова

ИЗБОРНО ЕВАНГЕЛИЕ — вж. Евангелие.

ИЗВОД (старобълг. *изведъ*) — термин в приписки и бележки към средновековните слав. кирилски ръкописи. Думата е засвидетелствувана от XIII в. И. означава: 1) Ръкописът (като материал), от който книжовникът непосредствено преписва („извежда“) своя кодекс. Преписвачите се оплакват, че ще им вземат И. (ръкописа), че И. е из-

търкан, т.е. нечетлив, че не са могли да получат И. и т.н. (Срв.: *Отъ бръзо писанъ радн изведъ* — Банишко евангелие от края на XIII в., л. 185б; *Однъ потъръхъ мнъ изведъ* — Драганов миней от края на XIII в., л. 29б; *Пристите, прстите, не бѣхъ небуъженіе нѣхъ неположеніе изведъ* [с]нѣ не въ рѣ прѣлажѣшижжъ книгѣ слова съписанѣхъ — Маргарит от Хилендарския манастир, Хил. 404 от 1370—1380). Това значение на И. се запазва в бълг. книжнина до XVIII в. (Срв.: *Снъ изведъ въретоу по доверена* — Служба за Кирик и Юлита от 1704 (ЦИАМ 46); *До дѣдъ напнѣхъ и взехъ мнъ изведъ* — сборници от 1755 (НБКМ 687) и от 1756 (НБКМ 322). 2. Текстът, който предхожда непосредствено създаването на ръкописа. В този смисъл И. придобива по-широко значение, отколкото само като кодекс. (Срв.: *Малка върна не бѣ въ изведъ* — Служебен миней за месец август от втората четвърт или от средата на XIV в., съхраняван в Националната библиотека в Париж, Департамент за ръкописи (Слав. 23), л. 21а; *за нѣ не бѣ сѣннъ изведъ, та погърѣшихъ* — Триод от началото на XIV в. от сборката на М. П. Погодин, съхраняван в ГПБ, л. 239а; *Аще върѣшете что погърѣшенъ въ невѣнѣнъ нѣхъ изведомъ погърѣшено* — Четириевангелие от края на XV — началото на XVI в., съхранявано в НБКМ 483; *Знъ два изведъ глѣ разлѣчна масты а дѣрѣгы ароматы* — Миней за месец юли от 1549 (НБКМ 915, л. 167б). 3. От XIV в. И. започва да се употребява и в значението на редакция, на превод, дори на език: *Такоѣ върѣто въ Захѣевъ изведъ* — Постен триод от средата на XIV в. (Синайски 23, л. 385б), в който преписвачът Гавриил помества новия превод на Захей Философ Загорянин; този превод той нарича И. Срв. същото и в Цветния триод, писан от същия преписвач: *въ Захѣевъ изведъ*. В този смисъл се използва и глаголът „изведох“, срв.: *Снѣ гласѣзжъ изведъ въ книгѣ глѣмѣ дѣвѣтъ въ грѣска на българское* — Сборник слова, жития и патерични разкази от края на XIV в. (Москва, ГИМ, Хлудов 237, л. 190а); *Снъ гласѣвъникъ изведъ въ старинъ изведъ онъ е добръ* — Четириеванге-

ИЗВОРИ

лие от средата на XVI в. (НБКМ 489, л. 230б). В бележки и приписки се среща и определението „доброизводен“ за текст, отличаващ се с коректност и възходящ към добър и надежден превод. Срв.: Много бо изыскашехъ оубо добронзводноу книгоу сию въ старыхъ преводныхъ русскихъхъ — Апостол от XVII в. (ГПБ в С.-Петербург, F I 610); Впискѣ са нѣмъ извода бѣше несправденно оубо преводѣ въ сръбскѣмъ изводѣ на бѣлгскѣмъ — Псалтир с тълкувания от 1640 (Зограф II б 13).

В някои ръкописи вместо грц. език се употребява и грц. И.; въ гръцкѣмъ изводѣ напѣсахъ сѣмъ книгъ въ изводѣ дѣвника ер'мѣнаха Нѣмѣнѣ — Сборникъ слова и евангелски тълкувания от 1758 (НБКМ 760); Сѣмъ книжницъ напѣсахъ азъ попъ Фѣдоръ въ изводѣ гръцкѣмъ — Сборникъ от 1760 (Рилски манастир 4/9), и др.

Климентина Иванова

ИЗВОРИ за делото на Кирил и Методий — средновековни съчинения, в които се съдържат данни за жизнения път и дейността на създателите на слав. писменост. Те са твърде разнообразни както по съдържание, така и по форма; възникнали са в различни страни по различно време; написани са на различни езици от широк кръг автори, всеки от които представя Кирило-Методиевото дело в зависимост от целите и задачите на своето произведение и отразява равнището на знанията и позициите спрямо него в съответната страна през определената епоха и в определени обществени кръгове. Най-ранните И. са създадени от съвременници на Константин-Кирил и Методий, които имат непосредствени впечатления от делото им; сведения за отделни моменти от него съдържат и някои от собствените им оригинални съчинения. До наши дни не е запазен оригиналът на нито една от тези творби; с няколко изключения те не са засвидетелствувани документално и в ръкописната традиция от IX—X в., а са познати само в по-късни преписи, повечето от които са възникнали в периода от XII в. насам. Именно тези

произведения съставят най-важната част от корпуса на кирило-методиевските И. Но И. не могат да бъдат сведени само до съчиненията, възникнали през Кирило-Методиевата епоха. Редица по-късни творби обогатяват представата за жизнения път и творчеството на слав. апостоли, включително и защото съдържат сведения, извлечени от непознати по-стари източници. Те потвърждават данните от тях и често са засвидетелствувани документално в ръкописи, писани едновременно с известните преписи на най-старите И., поради което също представляват органичната част от цялостния корпус на кирило-методиевските И. Същевременно обаче дистанцията във времето довежда до заличаване на значителна част от познанията за живота и дейността на слав. просветители в паметта и книжовната традиция на различните народи и постепенно достоверните сведения обстрават с легендарни данни, които започват да преобладават в произведенията, създадени след края на XIV — началото на XV в. Ето защо с много малки изключения възникналите след тази хронологическа граница съчинения, в които има сведения за създателите на слав. писменост, не могат да се смятат за И., а представляват развитие на кирило-методиевските традиции в различни страни.

Кирило-методиевските И. произхождат от няколко европ. страни. Най-старите са създадени във *Велика Моравия*, но те са твърде малко на брой. Най-голямата група от стари и достоверни И. произхождат от бълг. и италианските земи. Важни И. са възникнали в Бавария. Географският обхват на И. като цяло обаче е много по-широк — той включва целия западнослав. регион (най-многобройни са произведенията, писани в средновековна Чехия, но има и съчинения от Южна Полша), някои южнослав. краища (освен в бълг. земи няколко И. възникват в хърватските и сръбските земи), а макар и в много ограничен размер — и пределите, населявани от староруската народност, както и днешната унгарска територия. За

DE SANCTIS EPISCOPIS SLAVORUM APOSTOLIS
CYRILLO ET METHODIO, OLOMUCHI IN MORAVIA,

Commentarius praevius.

§ I. Quia gentes a SS. Constantino Philosopho sive Cyrillo, et Methodio ejus fratre, sive Methodio, conversae.

Celebratur viis Martii anniversaria solennitas SS. Cyrilli et Methodii sive Methodii, qui fratres germani fuerunt sacerdotique initiatiambo, et Spiritu apostolico instincti, varios Slavorum populos fidei Christianae notitia imbuerunt. Ita tabula Martyrologii Romani eorum inscripta hoc die memoria est: In Moravia, sanctorum Episcoporum Cyrilli et Methodii, qui multas illarum regionum gentes cum eorum Regibus ad fidem Christi perduxerunt. MS. SS. Florarium illorum sic meminit ad eundem diem: In Moravia, civitate Welligrad SS. Cirilli et Motadii Episcoporum et Confess. Cord. Baronius in Observationibus ad Martyrol. ista adnotat: B. Habentur horum res gestae in Breviario religiosissimae Polonorum Ecclesiae, sex Lectionibus secundum ritum Ecclesiasticum distinctae. Terna nunc sunt Breviario ad Romani normam redacta: eademque extant inter Officia propria Sanctorum Cathedralis Ecclesiae et totius diocesis Olo-muchensis, consensu et

graphiam suam Theophrastus, saepe ad Leonis Armeni imperium, quod anno MCCXXXI, Indict. vi. invasit, Cedrenus ad annum Heraclii XVI memorat τὸς Θεοφάνους ῥή; eiusq; hoc καὶ Καλέριος ἐννοῦσιν. Turcae Orientales, quos et Chazaros appellant.

3. Altera gens, cui Sancti hi fratres Evangelicam doctrinam tradidere, Bulgarorum fuit. Horum quoque ex Sarmatia origo ducitur, ubi antiqua magna Bulgaria, circa amnem, qui Atalis dicitur Thephani, alius Atel, Edel Tartarici, ut notat Ortelius olim Rha Ptolemaeus; Rutenis Volga seu Wolga, unde gens ipsa Vulgares, sive Bulgari, ex Vulgares appellant. Eorum antiquum ditomen Dathias jam memoratus, Crebasi primogenitus retinuit: quatuor reliqui fratres contra quam testamentum illi pater mandavit, sese ab invicem, cum subjecto illi populo, segregaverunt. Et secundus quidem, cui Cotragus nomen, Tanai flumine, traiecit, ex adverso fratris primogeniti sedes posuit: ceteri alii B. praesertim Thracibus, decempe bella gesserunt. Quamquam longe etiam ante invasiones in Thraciam fecerant, uti in Chronico Marcellini Comitis, Indict. vii

utque Bulgaria, sive Thracibus, et Germanis oriunda.

INC. XL.
12. MARTII.
12. Cyrillus et
Methodius episcopi
et Martii.

Polonia.

Baronius.

Първото научно издание на кирило-методиевските извори — Acta Sanctorum, Martii II, Antverpiae, 1668 г.

редица И. не може да се каже със сигурност къде са възникнали, но досега не са открити данни за съчинения, съдържащи сведения за слав. първоучители извън така очертаната област на Европа.

Разнороден е съставът на авторите, чието дело са И. за живота и делото на слав. просветители. Най-авторитетни сред тях са Кирило-Методиевите ученици и последователи — Климент Охридски, Константин Преславски, Йоан Екзарх, Черноризец Храбър, както и някои, чиито имена днес не са известни. Значителен брой важни ранни И. са създадени в папската канцелария (по-спанията на папите) и от личности, принадлежащи към висшите кръгове на Римската църква (папския секретар Анастасий Библиотекар, велетрийския епископ Гаудерик). Обособен кръг от И., които предоставят най-пълните сведения за Кирило-Методиевите ученици, съставят творбите на охридските архиепископи през XI—XIII в. Теофилакт Охридски, Димитър Хоматиан, Констан-

тин Кавасила. Макар и много различни като книжовници, повечето автори на И. са обединени от принадлежността си към църковните среди и високото си обществено положение: освен споменатите такива са Дитмар, архиепископ на Залцбург (IX—X в.), монахът Кристиан, приближен на пражкия епископ Войтех (X в.), чанадският архиепископ Гелерт (X—XI в.), Козма Пражки, каноник и декан на Пражката епископска църква (XI—XII в.), сплитският архидякон Тома (XIII в.), чешкият крал Карл IV (1347—1378), епископите на Оломоуц Йоан Волк (XIV в.) и Станислав Павловски (XVI в.), венецианският дож Андрей Дандоло (XIV в.) и т.н. Може да се предположи, че и многобройните неизвестни днес автори са били духовни лица или са принадлежали към образованите висши кръгове на обществото.

При подобна пестрота от автори, които са носители на книжовните традиции на различни народи, може да се очаква, че И. са писани на голям брой езици. Всъщност използвани са само няколко, като в съответствие със средновековната европ. практика основните езици, които авторите употребяват, са

приетите за църковни и официални езици в Европа латински, гръцки и — благодарение на упоритата борба на слав. просветители и на далновидната политика на бълг. държава — старобългарски. Групата най-ранни И. е писана само на старобългарски и латински, докато грц. съчинения са не по-стари от края на XI — началото на XII в. Малък брой И., появили се през XII и следващите векове, са написани на среднобългар. вариант на старобългар. език, в отделни съчинения се използват франкското южнорейнско наречие (през IX в.), староруски (през XII в.), старочешки (през XIV в.), староанглийски (през XV в.) и италиански език (през XVI в.).

Широкият географски и хронологически обхват на корпуса от И. довежда до две негови характерни особености: голямо разнообразие от жанрови форми и пряко свързаната с него различна степен на достоверност. Жанровият състав на И. трудно се поддава на съвсем точна класификация. Не съществува нито един И., писан със специалната цел да фиксира пълно и достоверно всички факти от живота и делото на слав. първоучители. Основните дялове на средновековната книжнина, към които се отнасят по-голямата част от тези съчинения, са: документалистиката, агиографията, ораторската проза, химнографията и историографията. Документалните И. са написани на лат. език; те са представени главно от жанра на посланието и се нареждат сред най-ценните кирило-методиевски И., понеже в по-голямата си част са дело на съвременници на двамата братя, добре запознати с тяхната дейност, и отразяват действия и позиции по повод на конкретни факти. Най-много на брой са агиографските И.: пространни, кратки и проложни жития. Написани на старобългар., грц., лат. и старочешки език, те са изградени според нормите, присъщи на съответния жанр по времето, когато са създадени, и в зависимост от литературната традиция в съответната страна — това винаги трябва да се има

предвид. Именно в агиографските съчинения са отразени най-подробно и най-цялостно жизненият и творческият път на Кирил, Методий и техните ученици, поради което най-старите от тях заемат централно място при изясняване на всички кирило-методиевски проблеми. Ораторската проза и химнографията, представени най-широко в слав. И. с жанровете на полемическото съчинение, похвалното слово, службата и канона, макар и най-често ранни по произход, в повечето случаи поради жанровите особености на творбите не са носители на информация от първостепенна важност за осветляване на Кирило-Методиевото дело. Във всички случаи обаче те представляват интерес като потвърждение и коректив на данните от другите И. Освен това и сред тях има творби, изключително ценни като кирило-методиевски И. — напр. трактатът на Черноризец Храбър „За буквите“, който е уникален по съдържание и форма в цялата европ. средновековна литература. Най-слабо представена в корпуса от кирило-методиевски И. е историографията. Хрониките, летописи, приписки и истор. бележки — това е жанровият състав на историографските И. В хрониките и летописите, най-ранните от които са писани през XII в. на лат. и староруски език, обикновено Кирило-Методиевото дело заема периферно място, а сведенията за него са кратки и най-често вторични. Голяма е стойността на приписките и истор. бележки (към тях могат да се отнесат напр. лат. Заличбурски меморандум, старобългар. приписка на Тодор Доксов към превода на „Четири слова против арианите“ от Атанасий Александрийски, бележките за гроба на Кирил на лат., староанглийски и италиански език, които обхващат периода до XVIII в.), но те са твърде малко на брой и засягат само отделни частни кирило-методиевски проблеми. В корпуса от кирило-методиевски И. има и творби, уникални по жанр: напр. Поменникът от Райхенау, предговорът на Анастасий Библиотекар към лат. превод на постановленията на

ГЛАВНАЙШЕ

ИСТОЧНИКИ ДЛЯ ИСТОРИИ

СВВ. КИРИЛА И МЕТОДИЙ.

А. ВОРОНОВА.

Die Hoffnung alle seine Gegner zum Schrecken zu bringen, dass der Forscher bei solchen Untersuchungen ausgehen: was er zu erreichen hoffen darf, so im grossartigen Falle eine Ansicht, die sich in die Reihe der Thaten besser einfügen lässt, als die der Sagen.

Mölla-ich (Formal-lehre, Fietell, S. XXXI).

КИЕВЪ.

Тепл. фн В. Давидов, Монашеская убога, соборный двор.
1877.

Четвъртия константинополски събор (869–870, Осми вселенски събор според Западната църква), прологът на Йоан Екзарх към „Небеса“, богословският трактат на епископ Гелерт „Размишление върху химна за трите момчета“.

Жанровото разнообразие на кирило-методиевските И., оформило се в течение на няколко столетия в различни страни, е важна причина за възникването на големи различия между отделните И. по отношение на степента на тяхната достоверност. С най-висока степен на достоверност като цяло се отличават документалните И. Но висока степен на достоверност се наблюдава и в ранните агиографски И., а също така в редица И., принадлежащи към ораторската проза, химнографията и историографията. От друга страна, поради обстоятелството, че не са запазени авторските текстове, а само техни по-късни преписи, понякога се подлага на съмнение достоверността дори на някои от доку-

НАША КНИЖНИЦА И ЕЗИКЪ

СЕРИЯ ОТЪ ПРОИЗВОДИ НА СТАРОТО И НА НОВОТО ВРЕМЕ

1

КИРИЛЪ и МЕТОДИ

СВЕЗКА ВТОРА

НАБОЖЕНЪ ПОМЕНЪ
И
ИСТОРИЧНИ СВИДЕТЕЛСТВА
ЗА КИРИЛА И МЕТОДИЯ

ИЗДАНИЕ

А. ТЕОДОРОВЪ-БАЛАНЪ

КОМИТЕ ЗА ИЗДАВАНЕ ИСТОЧНИЦИ ЗА ЖИВОТА И
ДЕЯТЕЛНОСТТА НА КИРИЛА И МЕТОДИЯ

ПЕЧАТАНО КАТО РАБОТНИКЪ

И. ПОПРУЖЕВЪ И С. РОМАНСКИ

БИБЛИОГРАФСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СЛАВЯНСКИТЕ КИРИЛСКИ ИСТОЧНИЦИ ЗА ЖИВОТА И ДЕЯТЕЛНОСТТА

КИРИЛА И МЕТОДИЯ

ИЗДАВА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

СОФИЯ — ПРИЗОРНА ПЕЧАТНИЦА — 1938

менталните И. Ето защо въпросът за достоверността на кирило-методиевските И. е твърде сложен и той не се решава единствено въз основа на принадлежността им към определена жанрова форма. От значение са времето и мястото на създаването им, целите, принципите и творческите възможности на авторите, видът и стойността на познанията и сведенията за живота и делото на Кирил и Методий, с които те разполагат, особеностите на текстовата традиция. Съчетанието на тези многобройни фактори определя степента на достоверност на информацията във всеки конкретен И. Тя обаче рядко се поддава на напълно безспорно установяване и понякога не се отнася за всички сведения в съответния И.

В зависимост от езиковата общност, към която се отнасят отделните кирило-методиевски И., те се разделят на четири групи: три от тях, значителни по обем, обхващат славянските, латинските и гръцките И.; последната се състои от малко на брой романо-германски И.

В корпуса от кирило-методиевски И. централно място заемат славянските. Именно сред тях се намират единствените две творби, в които цялостно е очертан жизненият и творчески път на слав. просветители — старобълг. *Пространни жития на Кирил и Методий*. От 1843, когато руският учен А. В. Горски съобщава за тях, до днес тези две произведения неизменно присъствуват в кирило-методиевските проучвания и се смятат за надеждна основа при решаването на всички кирило-методиевски въпроси. Не бива да се забравя обаче, че това са агиографски произведения, написани в пълно съответствие с всички изисквания на средновековната условно-нормативна естетика и според установения облик на пространното житие като жанр, поради което не могат да се разглеждат като биографии от съвременен тип. В същото време *Пространните жития* се отличават с висока степен на достоверност, обусловена както от факта, че са изградени според принципите на донатафростовата жи-

тийна традиция, така и от обстоятелството, че са дело на непосредствени свидетели на дейността на двамата братя. Тъй като липсват преки документални указания, все още в науката няма единно мнение за конкретното авторство на творбите, за времето и мястото на написването им. Най-широко разпространено днес е становището, че двете жития са писани от различни автори, *ученици на Кирил и Методий*, при което ЖК сигурно е писано със съдействието на Методий, а за най-вероятен автор на произведенията се сочи *Климент Охридски*, особено що се отнася до ЖМ. По отношение на времето и мястото на написването на житията в последните десетилетия се утвърждава мнението, че ЖК е създадено във Велика Моравия между 869 и 882, а ЖМ — в Б-я след пристигането на Кирило-Методиевите ученици към края на IX в. Пространните жития на Кирил и Методий са високо ценени от средновековните книжовници: използват се като източници на данни за делото на слав. първоучители в редица по-късни И.; разпространяват се сравнително широко в книжнината на православните славяни (ЖК е познато в 58 пълни бълг., руски и сръбски преписа от началото на XV до XVIII в., а ЖМ — в 18 руски преписа от XII—XIII до началото на XVIII в.). Богатото съдържание на *Пространните жития* предизвиква голям интерес и у съвременния читател — те са единствените кирило-методиевски И., преведени на голям брой съвременни езици: български, руски, полски, чешки, словашки, сръбохърватски, словенски, гръцки, унгарски, английски, немски, италиански, датски, японски и др.

Близки по съдържание до *Пространните жития* на Кирил и Методий са няколко старобълг. слова и служби, които са написани през същата епоха в авторския кръг на Кирило-Методиевите ученици. Това са: *Похвално слово за Кирил* от Климент Охридски, познато по 26 бълг., сръбски и руски преписа от XIII до XVII в.; *Похвално слово за Кирил и Методий*, приемано от някои учени за

дело на Климент Охридски, но по-често считано за произведение на друг Кирило-Методиев ученик, известно в 30 бълг., руски и сръбски преписа от XII—XIII до XVII в.; Служба за Кирил, за която повечето специалисти предполагат, че е писана от Климент Охридски, запазена в 24 бълг., руски и сръбски преписа от XI—XII до XVII в.; Служба за Методий от Константин Преславски, от която са намерени само два бълг. преписа от XIII в., и един канон, посветен на двамата братя, познат в два руски преписа от XII и XIV в. Днес е невъзможно да се конкретизира с абсолютна сигурност времето, през което са написани тези творби, а оттам — мястото, където са възникнали. Може да се предполага, че поради тясната си връзка с богослужението те са се появили наскоро след създаването на Пространните жития на Кирил и Методий: Кириловата служба — във Велика Моравия преди 885; Методиевата служба — в Б-я между 885 и 893; похвалните слова — в Б-я към края на IX в. Жанровите особености на старобълг. похвални слова и служби за Кирил и Методий не дават възможност в тях да се разгърнат в повествователна форма сведенията за тях (в това отношение по-богато е само Похвалното слово за Кирил и Методий), но те потвърждават и с това правят по-сигурни данните за основните моменти от живота и делото на двамата братя и отразяват атмосферата на отношението към създателите на слав. писменост в средите на техните съмишленици.

Важни, макар и частични сведения за Кирило-Методиевото дело предоставят някои от собствените съчинения на слав. първоучители: Методиевият *Канон за Димитър Солунски*, познат в 8 руски, сръбски и бълг. преписа от 1096 до XIV в. (за поетическото творчество на автора си и за гоненията срещу него и привържениците му в последния период от дейността им във Велика Моравия); *Прогласът към Евангелието*, който носи в заглавието си името на Константин Философ и е известен в 4 сръбски и

руски преписа от XIII до XVI в. (за поезията на Кирил); *Написание за правата вяра*, съхранено в два ръкописа — бълг. и руски, от 1348 и от XVI в., в които също е засвидетелствувано името на Константин Философ (за философско-богословските възгледи на създателя на слав. писменост); *Херсонската легенда*, запазена в 7 руски ръкописа от XV—XVI в., за която се смята, че отразява преводите на две произведения, написани от Константин-Кирил на грц. език по повод намирането на мощите на св. Климент Римски (за част от дейността му по време на *Хазарската мисия*).

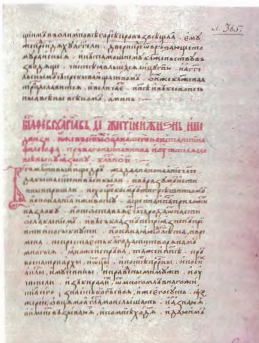
Първостепенни по значение слав. кирило-методиевски И. представляват голяма група съчинения, възникнали в Б-я през епохата на Златния век. Сред тях се откроява с изключителните си по стойност данни за възникването на слав. писменост съчинението на *Черноризец Храбър*, написано ок. 893 и познато в науката по 89 бълг., руски и сръбски преписа от 1348 до началото на XIX в. Вероятно от същата епоха произхожда *Проложното житие на Кирил и Методий*, дело на неизвестен автор. Известно днес в 6 бълг. и сръбски ръкописа от началото на XIV до XIX в., то фиксира всички основни биографични моменти от живота на двамата братя и единствено съдържа пряко указание за 6 април като ден, когато се празнува тяхната памет, както и точни данни за *гроба на Методий*. Повечето от тези съчинения са тясно свързани с живота и делото на Кирило-Методиевите ученици и последователи. Това са: първото житие на *Наум Охридски*, запазено в единствен препис от XV в., писан от поп Иван Милошев и брат му Никола в с. Пископие, Дебърско, в което се очертава съдбата на Кирило-Методиевите ученици след изгонването им от Велика Моравия и преминаването им в бълг. държава; прологът на *Иоан Екзарх* към „Небеса“, от който са издирени ок. 80 руски преписа от XIII до XIX в. — в него се откриват данни за Кирило-Методиевите библейски преводи; приписката на

ИЗВОРИ

Тодор Доксов към превода на „Четири слова против арианите“, написана в Преслав през 907 и засвидетелствувана в 5 руски преписа от XV и XVI в., която фиксира името на Методиевия ученик Константин, превел книгата по нареждане на княз Симеон; *Службата за Климент Охридски*, дело на Климентов ученик от Охрид, съхранена в един сръбски препис от 1435, която дава израз на възторженото отношение към слав. просветители и техния ученик; акростиховете с името на Климент Охридски (съхранени в 10 бълг. и сръбски ръкописа от XIII до XVI в.), на *Константин Преславски* (разчетени досега изцяло или частично в повече от 20 бълг., сръбски и руски ръкописа от края на XI до XV в.) и на Наум Охридски (издирен в един сръбски препис от XIII в.), благодарение на които науката разполага с богат материал за поетическото творчество на Кирило-Методиевите ученици; календарните бележки за Кирил, Методий и Климент Охридски, поместени в многобройни слав. средновековни ръкописи (най-старият от тях е старобългар. глаголическо *Асеманиево евангелие* — X—XI в.), известни в няколко варианта, най-ранните от които по всяка вероятност са се появили именно през тази епоха — от тях се черпят сведения за установяването на датите за тяхното чествуване (вж. *Вести за Кирил и Методий*).

От по-късните слав. кирило-методиевски И. заслужава да бъдат споменати няколко бълг., руски, чешки, хърватски и полски И.: *Проложното житие на Кирил*, *Проложното житие на Методий*, *Краткото житие на Кирил* (т. нар. *Успение Кирилово*), *Солунската легенда*, т. нар. *Сказание о предложении книг*, поместено в „*Повесть временных лет*“, *Хрониката на Далимил*, *Житието на св. Църха и Страхота*, хърватските глаголически служби за Кирил и Методий, календарът от Вишлица. Всички те са възникнали от XII в. насам и излагат предимно легендарни данни за слав. първоучители, поради което тяхното съдържание винаги се подлага на строг

критически анализ за установяване на неговата достоверност и на източниците, които авторите са използвали. Проложните жития на Кирил и Методий, в които накратко са представени основните моменти от жизнения път на слав. апостоли (тук особено внимание заслужават сведенията, че двамата братя са работили сред българите, и името на майка им — Мария), са дело на бълг. автори и са написани най-вероятно през XIII или XII в. във връзка с оформянето на Пролога, извършено според някои изследователи съвместно от бълг. и руски книжовници на п-в Атон или в Константинопол. Тези жития са едни от най-разпространените слав. кирило-методиевски И. — от Проложното житие на Кирил досега са издирени ок. 60 руски преписа от края на XIV до XVII в., а от Проложното житие на Методий — 143 руски преписа от края на XIV до XVIII в. Успение Кирилово, открито в 9 пълни бълг. и сръбски преписа и един фрагмент от началото на XV до XVII в., е написано в Б-я по всяка вероятност през XIII в. То е един от И., върху съдържанието на които се водят най-много спорове. Специален интерес тук предизвикват изразът за произхода на Кирил („редом сын българинъ“), името на майка му — Мария, съобщението, че преди *Сарацинската мисия* той е работил сред славяните на р. Брегалница, като ги е покръстил и е написал за тях книги на слав. език, и имената на учениците му — *Сава*, *Ангеларий*, *Горазд* и *Наум*. Солунската легенда, за която преобладава мнението, че е възникнала в Б-я през XII в., представлява легендарен разказ за възникването на силната привързаност на Константин-Кирил към българите; тук също присъствува сведението за работата му сред тях в области по течението на р. Брегалница и за създаването на азбуката за техните нужди. Това произведение е познато от 5 бълг. и сръбски ръкописа, 4 от които са от XV—XVII в., а един — по всяка вероятност най-ранният, пергаментен, е с неизвестно време на възникване. Староруското „Сказание о предложении

Пространото житие на Константин-Кирил, превес от средата на XV в.

книг^а, включено в състава на „Повест временных лет“, написана от монаха от Киево-Печерския манастир Нестор ок. 1113, е познато от втората редакция на летописа, дело на монаха от Видубицкия манастир Силвестр. Тази редакция е съхранена в Лаврентиевия летопис от 1377, а също в Радзивиловския и Московско-Академичния летопис от XV в. като летописен текст за годината 898. „Сказание о преложении книг“, в което се говори главно за дейността на солунските братя във Велика Моравия, но което, макар и като анахронизъм, съобщава за учителска дейност на Кирил сред българите, се счита от повечето изследователи за чехо-моравска по произход творба. Привеждат се обаче и аргументи за нейния старобългарски произход. Двата чешки паметника — Далимиловата хроника от ок. 1314 и Житието на св. Църха и Страхота от втората половина на XIV в., представяват интерес с данните за покръстването на чешкия княз Борживой (ок. 873/874 — ок. 891/894) от Методий, които се срещат и в двете

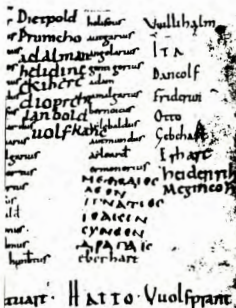
Проложното житие на Методий, превес от XVI в.

творби, а също — с чешките имена на слав. просветители — Църха и Страхота (възможно — превод от лат. Metudius от metus — „страх“, „боязнь“), които са засвидетелствувани само в житието. Далимиловата хроника е широко популярна; знае се за две нейни редакции, съхранени в 8 пълни преписа от средата на XIV до средата на XV в.; от Житието на св. Църха и Страхота не са намерени ръкописни преписи; то е познато от второто старопечатно издание на чешкия Пасионал от 1495. Трите хърватски глаголически служби за Кирил и Методий, считани понякога за три варианта на една служба, са известни в сравнително ранни преписи: в един фрагмент от XIV в., а освен това първата е позната в два преписа от 1396 и 1465, втората — в три преписа от 1379 до 1494, третата — в един ръкопис от 1460. Те свързват дейността на двамата братя главно с Чехия и Хърватско. Това е естествено, като се знае, че най-вероятно службите са възникнали именно там — според някои учени те са се появили в Емау-

кия манастир и после са пренесени и редактирани в Хърватско през 70-те г. на XIV в.; според други — авторът е работил в Хърватско преди средата на XIII в.; според трети — службите са възникнали пак там, но не преди средата на XIV в. От ок. 1360—1370 е един полски календар от Вишлица (Южна Полша), унищожен през Втората световна война (1939—1945), считан за препис от ръкопис от XII в., в който е отбелязана дата за празнуване паметта на Кирило-Методиевия ученик Горазд (17 юли).

От изключителна важност за проучването на Кирило-Методиевото дело са и латинските И., които първи, още през втората половина на XVII в., стават предмет на научен интерес. Засега за най-ранен сред тях се счита Поменникът от Райхенау. Тази книга, попълвана от 824 до средата на XV в., съдържа имената на слав. първоучители и на няколко техни ученици и е важно свидетелство за почитта към Константин-Кирил и за заточението на Методий в Бавария. Смята се, че името на Кирил, отбелязано в списъка на починалите монаси от манастира Райхенау наред с имената на почетните епископи, името на Методий, нанесено в самото начало на книгата наред с имената на двама от абатите на манастира, и имената на учениците му Хоранзанус, Игнатиус, Лео, Иоахим, Лазарус и Симон (всички написани с латиница) са внесени в поменника през 870 и представляват най-ранният кирило-методиевски И. Имената на Методий и неговите ученици се срещат тук още веднъж (вече написани на гръцки и с известни промени — Леон, Игнатиос, Иоаким, Симеон и Драгайс), извън основния текст на поменника. Предполага се, че в този случай те са били записани към края на Методиевото заточение ок. 873 и представляват автограф на някой от учениците или на самия Методий.

Огромно значение за осветляването на дейността на Методий във Велика Моравия след смъртта на Кирил и за съдбата на слав. богослужение през

Поменникът от Райхенау с имената на Методий и неговите ученици

този период има сравнително обширната кореспонденция на папа Йоан VIII (872—882) и на папа Стефан V (885—891). Тя е известна от няколко преписа от края на XI — началото на XII в. и от XII в., включени в сборници от църковни канони като примери, потвърждаващи примата на Римската църква (посланията на папа Йоан VIII до крал Лудвиг Немски (831/843—876), до сина му Карломан (876—880), до архиепископ Адалвин (859—873), до анконския епископ Павел, до епископ Херманрих (866—874), до епископ Анон (854—875), до княз Мутимир (860—890), всички писани между 14 дек. 872 и 14 май 873; посланието на папа Стефан V до княз Светополк (870—894) от края на 885 и инструкциите на папа Стефан V до папските легати епископ Доминик, Йоан и Стефан от края на 885) и от регистъра на папа Йоан VIII, запазен в копие от края на XI — началото на XII в. (посланията на папа Йоан VIII до княз Светополк от края на

юни — началото на юли 879 и от юни 880, до Методий от края на юни — началото на юли 879 и от 23 март 881). Тези послания дават възможност да се определят доста точно хронологичните рамки на някои периоди от биографията на Методий, както и много ясно представя за колебанията на папската политика по отношение на Кирило-Методиевото дело. В кореспонденцията се съдържат важни достоверни сведения за съденето на Методий от немските епископи, за безчовечното им отношение към него в годините, които той прекарва по тяхно решение в затвор (870—873), за усилията на Римската курия да го освободи през 873, за противодействието на немското духовенство и за промяната на папската политика спрямо него след 879. Открива се също пряката и категорична забрана на папа Стефан V от септ. 885 да се използва слав. език в богослужението: „Divina autem officia et sacra mysteria ac missarum sollemnia, quae idem Methodius sclavorum lingua celebrare praesumpsit, nullo modo deinceps a quolibet praesumatur“ („Божествените литургии, светите тайнства, които същият Методий се е осмелил да извършва на славянски, за в бъдеще никой и по никакъв начин да не се осмелява да ги извършва така“), както и нареждането му привържениците на Методий да бъдат отлъчвани от църквата и със сила прогонвани от страната в случай на неподчинение — едни от основните причини за разгрома на Кирило-Методиевото дело във Велика Моравия.

Важни кирило-методиевски И. представляват документите, свързани с висшия римски духовник Анастасий Библиотекар (началото на IX в. — 80-те — 90-те г. на IX в.). Най-обширни и съществени са сведенията, които се съдържат в неговото писмо до епископа на Велетри Гаудерик (867—880), написано след март 875 и известно в един препис от края на XII — началото на XIII в. Тук Анастасий привежда чутия лично от него разказ на Константин-Кирил за откриването на мощите на св.

chuleminus coram nris legatis. scilicet
impetratus ludicris dehioculicis
cum suis collegis diffiniam. . .
DA TA IIII NONIAS IUNIO XIIII
METHODIO ARCHIEPO. FIDE.
Apostolicis sollicitudinibus capere
quam instructis animabus de
hunc diuidentis scholae appo
barnat. Et ostendit p. scholae culao
tem strenuam p. scholae conatp. lonat.
nims. Inedemmo locundumur. Et
si inmensis laudibus dignis agere si
ctissimus. Quia magis maximo
Insuper mandamus secretum. Et adsc
sis. Ecce. p. scholae ab omni adu
amoy. clamat typhar. Uetorudat
p. scholae h. actus uetorudat uel t. scholae
ab. scholae. Quam conatp. lonat. scholae
condolentur. Et hoc ad. scholae po

Писмо на папа Йоан VIII до архиепископ Методий, препис от края на XI — началото на XII в.

Климент Римски в Херсон и данните за същото събитие на митрополит Митрофан Смирненски, който тогава е бил заточен в Херсон и е очевидец на дейността на Константин там. Тези данни са съобщени на Анастасий в отговор на специалната му молба към Митрофан при срещата им в Константинопол по време на Четвъртия константинополски събор (5 окт. 869 — 28 март 870). Римският духовник посочва три произведения, написани от Константин на грц. език в чест на св. Климент Римски — „кратък разказ“ („brevis historia“) и „похвално слово“ („sermo declamatorius“), които той превежда на лат. език и изпраща до Гаудерик (до нас не е достигнал нито грц., нито лат. текст; смята се, че старобългар. им превод е отразен в Херсонската леген-

да, и химн, който се пее в грц. училища, останал обаче непреведен поради трудността да се предаде на лат. език в хармония с мелодията (този химн не е запазен нито на грц., нито на лат., нито на старобълг. език). От писмото ясно също, че Гаудерик е пристъпвал на подагането на мощите на св. Климент Римски в Рим. Познато е и едно по-ранно писмо на Анастасий Библиотекар, свързано с Константин-Кирил, което е писано на 23 март 875 до западно-франкския крал Карл Плешиви (875—877) и е съхранено в 23 преписа от X—XI до XIV в. То свидетелства, че Константин-Кирил е познавал отлично и е ценял високо произведенията на Псевдо-Дионисий Ареопагит. Дело на Анастасий Библиотекар е също предговорът към направения от него през 873 лат. превод на решенията на събора (869—870), в който за Константин-Кирил се говори като за близък приятел на патриарх *Фотий* (858—867, 877—886) и се привеждат възраженията му срещу учението на Фотий за две души у човека — разумна и неразумна. Този предговор е един от малкото кирило-методиевски И., съхранени документално в епоха, много близка до времето на възникването им (най-ранният му препис е от края на IX — началото на X в.; познати са и още 9 преписа от XV до XVII в.).

В тясна зависимост от дейността на Анастасий Библиотекар е т. нар. *Италианска легенда*, възникнала според последните авторитетни проучвания между 876 и 880 и запазена до днес в два преписа: един от края на XII в. и един от XIV в. Смята се, че Италианската легенда е трета част от житието на Климент Римски, започнато от дякон *Йоан Химонид* по поръка на Гаудерик Велетрийски, завършено от самия Гаудерик след смъртта на дякона (879), разделено от него на три части и посветено на папа Йоан VIII, починал на 15 дек. 882. Предговорът на Гаудерик, първата част и непълният текст на втората част (без края) са съхранени в един ръкопис от първата половина на XI в. Целият текст на житието, включително и третата

[illegible]

Италианската легенда, препис от XIV в.

часть — Италианската легенда, придружена от специален предговор, чийто автор е епископът на Остия и Велетрий Лъв, починал на 22 май 1115, са запазени в ръкопис от XIV в. Всъщност този ръкопис съчинението на Йоан Химонид и Гаудерик Велетрийски е подложено на известна редакционна обработка от Лъв Остийски, който вероятно си е служил непосредствено с преписа от XI в., имал е представа кои са изворите на двамата съавтори и сам е познавал някои от тях. Лъв е работил върху житието на Климент Римски през последното десетилетие от живота си. От това време очевидно датира и написаният от него предговор към Италианската легенда. В него творбата е посветена на папа Паскал II (14 авг. 1099 — 21/22 ян. 1118), съобщено е, че Лъв я е написал по молба на кардинал Анастасий, титулар на Римската църква „Св. Климент“ (със сигурност между 1102 и 1125) и са посочени нейните източници, някои от които имат непосредствено отношение към кирило-методиевската

проблематика: славянско съчинение (sclavorum litterae) и лат. превод на творба на откривателя на мощите на св. Климент Римски (знае се, че този превод е направен от Анастасий Библиотекар). Смята се, че това са източниците на Йоан Химонид и Гаудерик, неизползвани пряко от Лъв. От особена важност тук са сведенията, единствени по рода си, за съществуването на слав. съчинение, използвано от автора, което днес повечето изследователи идентифицират с ЖК.

В познатите днес преписи на Италианската легенда е засвидетелствана именно редакцията на Лъв Остийски, за която се смята обаче, че съдържа минимални промени спрямо завършеното от Гаудерик съчинение. Тук се обръща внимание на знатия произход на Константин Философ, споменават се неговите дарби, проявили се в ранно детство, подробно се разказва за Хазарската мисия, като се отделя най-голямото място на откриването на мощите на Климент Римски, дават се сведения за началото на *Моравската мисия*, за дейността на слав. първоучители във Велика Моравия до заминаването им за Рим, за смъртта и погребението на Кирил. Богатото съдържание на Италианската легенда, ранният ѝ произход и авторитетните източници, въз основа на които е написана, придават на тази творба стойността на един от най-важните кирило-методиевски И.

Последният ранен лат. кирило-методиевски И., възникнал още приживе на Методий, е един обширен документ, в който се проследява църковната история на Бавария, Каринтия и Панония от края на VII до втората половина на IX в. — т. нар. *Покръстване на баварци и каринтийци*, известно и като *Залцбургски меморандум*. Възникнал в кръга на близките сподвижници на залцбургския архиепископ Адалвин ок. 870—871, този документ има за цел да докаже изконните права на Залцбург над църковното управление в Панония, да отрече законното право на Методий да упражнява духовната си власт в страната и да

разпространява слав. писменост и преводите на свещените книги, направени според този текст от лат. език и довели до пренебрегването на богослужението на латински от страна на населението. „Покръстването на баварци и каринтийци“ е един от малкото И., в които пряко се посочва народностната принадлежност на Методий: „quidam Graecus Methodius nomine“ („някой си грък на име Методий“); в една добавка към един от преписите от края на XII или началото на XIII в. обаче се чете: „quidam sclavus ab Hystrie et Dalmacie partibus nomine Methodius“ („някой си славянин от пределите на Истрия и Далмация...“). Макар произведението да е един от най-старите кирило-методиевски И., запазен при това в сравнително ранни ръкописи (днес са известни 9 преписа от XII до XIV в., като повечето от тях са от XII в.), преките свидетелства за Кирило-Методиевото дело в него не се отличават с голямо богатство, нито с особена точност.

Отрицателното отношение на Западната църква към Кирило-Методиевото дело и слав. писменост в края на XI в., както и наличието на отделни слаби следи от него и на опити да бъде продължено в Чехия, са отразени в писмото на папа Григорий VII (1073—1085) до чешкия княз Вратислав II (1061—1092) от 2 ян. 1080, запазено в папските регистри от XI в., в което се забранява използването на слав. език в богослужението.

Сред сравнително ранните кирило-методиевски И. интерес представляват още две творби с чешки и унгарски произход: т. нар. *Кристианова легенда* (края на X в.) и богословският трактат на марошварския епископ Гелерт (980—1046) върху първите три стиха от гл. 3 на библейската книга на пророк Даниил, известен с названието „Размишления върху химна за трите момчета“. Кристиановата легенда е най-старият чешки паметник, в който се съдържат данни за слав. просветители Константин-Кирил и Методий. Написана най-вероятно между 992 и 994 от монаха

uis aduictum sint relictis. equib. cunctis
 suis carnis suis latratu et abieci con-
 tra xpm abunda superiori usq. ad galliam
 oceanum migrare fuerunt. Ex quo huius
 et alii fuerunt ut uir pauci illos capti-
 ret inuenerunt. Tunc mundus talium
 multitudinum impulsimq. ore plenissimus
 quemadmodum introititq. demencia per
 phreni inundauit. qui cum aduersus dan-
 clem totum mendam agmine hierarchicu
 duxerit caeterum quem sollicitissimi uiri
 cuthus asarenfis ep. trib. nobilissimis
 uoluntatib. appelleratis unus grandissimi
 corpore libri. methodus uero separat qui
 demitatus mundi nimis commendat membra
 nis. Iste huius quoq. splendor docet hieronym.
 et lux inter rarissimas ac fidei clarus
 omib. laetit deum sic illam plebem et il-
 luminatib. quoniam membris suis dicit
 actibus hunc inuenerit prout huius
 ut utriusque contra eundem necessarii
 non esset. Arx duxerit. Predelet uero nunc
 multa pullulant insectis. immo cum actum
 occupant orbem. nunc est. quidam inep-
 tis contra dicit. Quoties sentio diaboli fi-
 les. quib. loqui non potest.

Трактатът на епископ Гелерт „Размисления
 върху химна за трите момчета“, препис от XI в.

Кристиан, близък на втория пражки
 епископ Войтех, тя е един от най-
 разпространените чешки кирило-мето-
 диевски И.: запазена е в 4 пълни
 преписа от 20-те — 30-те г. на XIV в. до
 края на XIV — началото на XV в. (един е
 точно датиран от 1366) и в 9 частични
 преписа от средата на XII до XVI в. В
 Кристиановата легенда се обръща вни-
 мание на народността на Кирил —
 „quirillus quidam, natione Graecus“ („ня-
 кой си Кирил, по народност грък“);
 подчертава се отличната му осведоме-
 ност както в грц., така и в лат.
 писменост; изтъква се, че във Велика
 Моравия той създава слав. азбука и
 прави първите преводи, извършва бо-
 гослужение на слав. език и убеждава в
 Рим папата в неговата необходимост;
 споменава се, че българите се свързват

с Кирил и се сочи, че те са покръстени
 преди моравците и че главно сред тях се
 използва Кириловата практика в бого-
 служението; съобщава се за посещава-
 нието на Методий в архиепископски сан
 от моравския княз и за покръстването
 на чешкия княз Борживой от Методий
 във Велика Моравия по времето на княз
 Светополк (най-вероятно между 882 и
 884). Въпреки наличието на неточности
 в изложението Кристиановата легенда е
 важна като най-ранен лат. И., в който
 категорично Кирило-Методиевото дело
 се свързва с Б-я и българите както
 приживе на слав. просветители (в пе-
 риода преди заминаването им за Велика
 Моравия), така и през целия период до
 момента на написването на произведе-
 нието. Освен това творбата на монаха
 Кристиан има огромно значение поради
 факта, че с нея са свързани всички по-
 късни чешки съчинения, които вклю-
 чват данни за двамата солунски братя. В
 творбата на епископ Гелерт, написана
 по всяка вероятност през 40-те г. на
 XI в. и запазена в един препис от същия
 век, се споменава за съществуването на
 Методиеви последователи („suffraganti-
 bus Methodianistis“ — ученици, сподвиж-
 ници), с чиято помощ еретиците желае-
 ли да отслабят църквата. Според по-
 следните изследвания в случая се има
 предвид продължаващата дейност на
 бълг. свещеници в междуречието на
 Тиса и Марош, започнала тук от края
 на IX в., когато тези територии са част
 от бълг. държава и са заселени със
 слав. население. Тази дейност предиз-
 виква недоволството на епископ Гелерт,
 бивш бенедиктински монах от Венеция,
 който организира предоставеното му от
 унгарския крал Ищван I (997—1038)
 епископство ок. 1030 според принципите
 на Западната църква, използваща само
 лат. език.

В лат. кирило-методиевски И.,
 възникнали след края на XI — началото
 на XII в., както и в слав. И. от този
 период, достоверните сведения за живо-
 та и делото на слав. просветители все
 по-често започват да отстъпват на заден
 план за сметка на легендарните данни.

Но освен че все още съдържат достоверни сведения, те са тясно свързани с най-ранните съчинения, посветени на Кирил и Методий, а в редица случаи са единствените свидетелства за съществуването на някои много ранни текстове, поради което имат голямо значение за кирилметодиевистиката.

Най-голямата група И. от този период имат чешки или чехо-моравски произход. Сред тях преобладават агиографските и историографските съчинения. Компактна група представляват пет житийни и химнографски творби, посветени специално на Кирил и Методий. Вероятно най-ранният от тези И. е *Beatus Cyrillus*, кратък легендарен разказ за живота и дейността на слав. просветители главно в моравските земи. Неизвестният автор съобщава народността на Кирил („*beatus Cirillus, natione graecus*“), изтъква еднакво задълбочените му познания върху лат. и грц. писменост от детство, разказва за първото пристигане и за радушия прием на двамата братя в Рим, след който според него те се отправят в земите на българите с християнизаторска цел, за последвалото християнизиране на моравските земи от Кирил, за пътуването до Рим, замонашването и смъртта на Кирил. Следва съобщението, че Кирил оставя за свой заместник Методий, който става моравски епископ, обръща се внимание на взаимоотношенията между Методий и княз Светополк, а според края на легендата Кириловият брат се завръща в Рим, откъдето е дошъл. Като се има предвид, че основният извор на творбата е житието на св. Ливин, написано в Гентския манастир „Св. Бавон“ през първата половина на XI в., обикновено се приема, че *Beatus Cyrillus* възниква към края на XI или през XII в. Макар че засега са известни много малко преписи на легендата (два цялостни текста от 1395 и от XV в. и един съкратен от първата половина на XV в.), сигурно тя е била по-широко разпространена, тъй като е използвана като източник при написването на едно по-късно произве-

дение с кирило-методиевска тематика — *Моравската легенда*. Тя представлява подробен разказ за дейността на Константин-Кирил и Методий преди всичко във Велика Моравия. Сочи се родното място на Константин и произвешето му Философ; обръща се внимание на Хазарската мисия и откриването на мощите на св. Климент Римски; споменава се за християнизаторската дейност на слав. апостол сред българите след молбата на моравския княз, но преди пристигането на двамата братя във Велика Моравия; Методий е посочен изрично като покръстител на чешкия княз Борживой. Моравската легенда е предмет на много спорове, свързани главно с времето на нейното възникване, с изворите и автора ѝ. Приема се, че в нея са използвани Италианската и Кристиановата легенда. Сходствата ѝ с другите два И. от този период — *Beatus Cyrillus* и *Quemadmodum* — се тълкуват различно. Според някои учени те са източници на Моравската легенда, според други — те са зависими от тази творба. Ето защо и времето, когато е била написана, се определя в много широки граници — между началото на XII и първата половина на XIV в. Запазените четири нейни пълни преписи, възникнали от втората половина на XIV до края на XV в., един фрагмент от XV в., както и единадесетте преписи на нейната полска преработка от XV в. не могат да подпомогнат решаването на този въпрос. Не е познат и авторът на творбата. Анонимно е и третото произведение от тази група — легендата *Quemadmodum*. Възникнала вероятно преди средата на XIV в., тя е широко разпространена (известни са 9 пълни преписи от 1366 до края на XV — началото на XVI в., 4 частични преписи от XIV в. и 12 откъса от XIV и XV в., поместени в Моравската служба *Adest dies gloriosa*). Съдържанието ѝ е свързано с Кристиановата легенда и наред с многобройните легендарни сведения (произходът на Кирил и Методий се свързва с Александрия, локализирана в Гърция; за моравски княз при пристигането на Кирил и Методий във Велика

Моравия се смята Светополк; откриването на мощите на св. Климент Римски в Херсон се отнася към времето след началото на Моравската мисия; съобщава се за първоначално пренасяне на тялото на Кирил във Велика Моравия, за връщането му след това и погребението му в Рим и т. н.) е изпълнено с данни, потвърждаващи други И., като напр. факта за извършването на литургията на слав. език от Кирил и Методий и недоволството на Римската курия, за покръстването на Римската княз Борживой от Методий, за Велеград като седалище на архиепископ Методий. Върху текста на *Quemadmodum* е основана т. нар. Моравска служба за Кирил и Методий *Adest dies gloriosa*. Тя е тясно свързана също с Кристиановата легенда и с *Beatus Cyrillus*. Части от тези творби или цялостният им текст в някои случаи са вмъкнати в службата и така 16-те познати днес нейни преписа от XIV и XV в. се намират в същите ръкописни книги, които съдържат *Beatus Cyrillus*, части от *Quemadmodum* и от Кристиановата легенда. Вероятно службата е възникнала след установяването на празника на Кирил и Методий през 1349 от оломоуцкия епископ Йоан Волк. Основната ѝ тема е християнизаторската дейност на солунските братя във Велика Моравия и Чехия (споменава се покръстването на чешкия княз Борживой и на целия чешки народ); особено се акцентува върху връзката на Методий с неговото епископско седалище Велеград; потвърждават се сведенията за откриването на мощите на св. Климент Римски в Херсон, за използването на слав. език в богослужението във Велика Моравия. Последната от петте творби, т. нар. *Чешка легенда* (*Diffundente sole*), е написана в Чехия през втората половина на XIII или в началото на XIV в. Тя е съхранена в 8 преписа от края на XIV — началото на XV до края на XV — началото на XVI в. и е свързана по съдържание с Кристиановата легенда. В нея легендарният елемент заема много широко място, тя дава представа и за развиващия се процес на

изместване на интереса от самостоятелното представяне на делото на Кирил и Методий към включването му в по-широките рамки на проблематиката на ранната чешка история. Сведенията за Кирил и Методий в Чешката легенда са представени на фона на важни данни за родоначалниците на династията на Пршемисловците и включват твърденията за начетеността на Кирил в грц. и лат. писменост, за християнизаторска дейност в Б-я преди Моравската мисия, за създаване на слав. азбука и превеждане на Свещеното писание във Велика Моравия, за съхраняването на слав. богослужение в Б-я до времето, когато се създава творбата, за обвиненията срещу слав. апостоли и защитата на слав. литургия в Рим, за смъртта на Кирил в Рим и установяването на Методий за архиепископ на Велика Моравия със седем суфрагани епископи, за покръстването на княз Борживой, съпругата му *Людмила* и много чехи от Методий. Тук достоверните данни са органически преплетени с напълно легендарни и разграничаването им е извършено трудно.

Петте разгледани чешки и чехо-моравски произведения са последните лат. И., посветени специално на Кирило-Методиевото дело. Всички останали лат. И. съдържат само отделни частични сведения за слав. апостоли, включени в съчинения с по-широка тематика. Най-многобройни сред тях са творбите с чешки и чехо-моравски произход. Най-старият от тези И. е състоящата се от три книги и написана между 1099 и 1125 хроника на каноника и декана на Пражката епископска църква Козма (ок. 1045—1125), която е позната в 15 гълъни преписа от края на XII — началото на XIII до XVII в. и 2 откъса от XIV и XV в. и представлява първата систематизирана чешка история от митични времена до епохата на автора. В първата книга, обхващаща времето до 1038, *Козма Пражки* споменава, вероятно повлиян от Кристиановата легенда, че Борживой е покръстен от Методий по времето на княз Светополк, като този акт е отнесен

мощите на св. Климент Римски от Кирил в Херсон, пренасянето им в Рим, смъртта и погребението на Кирил (прибележките за папа Климент в сведенията за 94—101 и за папа *Николай I* в сведенията за 858—866). Хрониката на Мартин от Опава е най-разпространеното истор. съчинение в Централна и Западна Европа през Късното средновековие — днес са известни 392 нейни ръкописа от XIII до края на XV — началото на XVI в., като най-старият от тях е написан веднага след 1268 и преди 1273.

Обособен цикъл представляват кирилото-методиевските И., свързани с епохата и непосредствено с личността на забележителния чешки крал Карл IV. Известно е, че в резултат на неговата молба, отправена още докато е моравски маркграф (1334—1346), на 9 май 1346 папа Климент VI (1342—1352) изпраща от Авиньон писмо до пражския архиепископ Арноц (1343—1364), с което се разрешава да бъде избрано място за основаване на манастир, където да се служи на слав. език. В учредителното Нюрнбергско писмо на Карл IV от 21 ноем. 1347 за основаването на такъв манастир — бенедиктинския Емаузки манастир в Прага, известно в оригинал и в два преписа от XIV и XVII в., изрично се посочват патроните на чешкото кралство св. Йероним, св. Кирил и св. Методий, св. Адалберт и св. Прокоп, при което обаче св. Йероним е означен като преводач на Священото писание на слав. език. Това е първото документално чешко свидетелство за причисляването на Кирил и Методий към лика на светците. То се потвърждава от един документ от 1349, с който 9 март се обявява за дата, когато духовенството и народът трябва да чувствуват с църковна служба „епископите Кирил и Методий, свети отци“ („episcopi Cirillus et Metudius et sancti patres“), и в който се подчертава изрично плодотворността на тяхната дейност. Този документ представлява постановление на оломоуцкия епископ Йоан Волк (1334—1351), извънбрачен син на чешкия крал Вацлав I

Cervicology

[illegible][illegible]

Хрониката на Мартин от Опава, препис от 1329 г.

Бюст на Карл IV от Петър Парлерж, втората половина на XIV в.

(1271—1305) и неистински чичо на Карл IV, канцлер на чешкото кралство от 1311 до 1334, което е запазено в пет преписа от края на XIV и XV в. Самият Карл IV е автор на Житие на св. Вацлав, чешки княз (ок. 921—929/936) и патрон на Чехия, в което се съобщава, че моравският княз Светополк е покръстен от „архиепископ“ Кирил, а неговият наследник архиепископ Методий е покръстил чешкия княз Борживой и съпругата му Людмила в митрополитското седалище на Моравия Велеград, в църквата „Св. Вит“. Не е известно точното време на написването на житието, но се предполага, че най-вероятно това е станало ок. 1358. Творбата е позната в два преписа от XIV и XV в., първият от които е автограф на Ян Штршедовски (ок. 1310—1380), канцлер на Карл IV през 1353—1374 и негов близък приятел, епископ на Литомишъл (1353—1364) и Оломоуц (1364—1380). Пряко свързана с дейността на Карл IV е и Хрониката на Пришиб Пулкава от Раденин, който ръководи училището при църквата „Св. Георги“ в Прага от 1373 до 1378, а от 1378 до смъртта си през 1380 е свещеник в Худенице. Започнал да пише произведението си през 1374 или наскоро след това благодарение на материалите, предоставени му от чешкия крал, а може би и по негова поръка, Пришиб използва Хрониката на Козма Пражки и нейното продължение, както и Далимиловата хроника, а що се отнася до историята на Велика Моравия — и неизвестни днес източници. В хрониката, която включва събития до 1330 и е запазена в един препис от XIV в., се съдържа подробен разказ за дейността на Кирил и Методий във Велика Моравия, Чехия и Рим. В него са преплетени достоверни данни с напълно фантастични подробности. Потвърждават се известия и от други И.: конфликтът на Методий с княз Светополк, покръстването на княз Борживой и съпругата му Людмила от Методий, свързано с 894; съобщава се, че Кирил е покръстил моравците и „много други славянски страни“ („multas

alias Slowanicas regiones“), че е пренесъл мощите на св. Климент първоначално във Вишеград, в храма „Св. Климент“ за 3 години, а след това — в Рим, където издействувал от папата разрешение за извършване на слав. богослужение, че е погребан заедно с Методий в църквата „Св. Климент“ в Рим.

Най-късният лат. кирило-методиевски И. с чешки произход е една кратка хроника на моравските епископи — компилация, възникнала може би в Оломоуц и запазена в един ръкопис от началото на XV в. В него се потвърждават сведения от по-ранните И. (напр. за пренасянето на мощите на св. Климент Римски от велеградския храм в Рим, за покръстването на Борживой и Людмила от Методий, за погребението на Кирил в Рим), но легендарните елементи вече така натезжават (изцяло е погрешна напр. хронологията, започваща с легендарното покръстване на княз Светополк от Кирил през 886 и завършваща със също легендарното сведение за погребението на Методий в Рим през 912; присъства твърдението, че Кирил е бил архиепископ), че поставят творбата почти извън границата на корпуса от кирило-методиевски И.

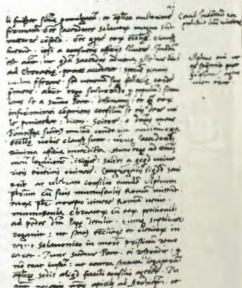
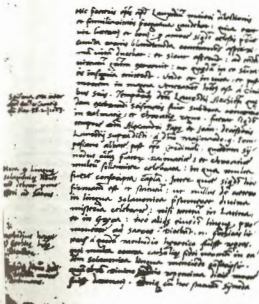
От периода след края на XI — началото на XII в. са запазени и някои лат. кирило-методиевски И. от сръбски, немски, хърватски и италиански произход. Най-старият от тях е т. нар. *Дуклянска хроника*, възникнала ок. средата или през втората половина на XII в. в Дуклянското княжество (центърът му, гр. Дукля, се е намирал недалече от гр. Подгорица, Черна гора), може би в църковния център гр. Бар. Това летописно съчинение, дело на неизвестен автор, вероятно духовно лице, е посветено на историята на Дуклянската държава и обхваща периода от V в. до 1148—1149. В гл. 8 и 9 на хрониката са включени редица достоверни сведения за Константин-Кирил (името на родния му град Солун и на баща му Лъв; той е представен като високообразована личност, съставител на слав. азбука и преводач на Евангелието и Псалтира;

отбелязани са Хазарската му мисия и пътуването му в Рим), но често те са тълкувани в легендарен дух и са съчетавани с напълно недостоверни данни (напр. свързването на името на легендарния владетел Светимир с дейността на Константин Философ, определянето му като покръстител на целия бълг. народ, посочването на поканата на папа Стефан V Константин да посети Рим като причина за създаването на слав. писмо, за превода на Священото писание и за просветителската дейност по времето на Светимировия син Светополк). Дуклянската хроника е запазена само в два преписа (единият от които е от XVII в.), но са съхранени преписи на нейната версия на хърватски език още от началото на XVI в.

С оглед на кирило-методиевската проблематика интерес представлява Хрониката на презвитер Магнус, каноник на манастира в Райхсберг (намирал се е в диоцеза на Пасау, но е бил подчинен на *Залцбургската архиепископия*), починал през 1195. Именно в тази хроника е запазено писмото на залцбургския архиепископ *Дитмар* (873—907) и другите баварски епископи до папа *Йоан IX* (898—900) от юли 900, с което те протестират срещу възстановяването на Моравската архиепископия от върховната църковна власт в Рим, нахвърляващо правата на архиепископията в Пасау. Това писмо, ярко свидетелство за отхвърлянето на слав. писменост от Западната църква през първите десетилетия след смъртта на Методий, се намира във втората редакция на хрониката, достигаща до 1195. Тя е известна засега само от едно печатно издание, появило се в Мюнхен през 1611, в което е публикувана по един изгорял през 1625 ръкопис от манастира в Райхсберг.

Значителна стойност като кирило-методиевски И. имат хърватските материали от този период: Историята на сплитските архиепископи от сплитския архидякон Тома, починал през 1268, и тясно свързаната с нея *Historia salonitana maior*, които са единствените свиде-

телства за съществуването на някакъв важен лат. кирило-методиевски И. Историята на архидякон Тома, запазена в четири преписа от XIII до XV в., в която изложението достига до 1266, съдържа непознати от други източници данни за решенията на Сплитския събор от 1059—1061 и приетата там забрана за богослужение на слав. език; веднага след това се съобщава, че „някой си еретик Методий изнамерил готските писмена“ и „лъжливо написал на славянски език против правата католическа вяра много неща“ („goticas litteras a quodam Methodio heretico fuisse repertas, qui multa contra catholicæ fidei normam in eadem sclauonica lingua mentiendo conscripsit“), поради което бил наказан с неочаквана смърт; излагат се данни за потвърждаването на приетата от събора забрана от папа Александър II (1061—1073). *Historia salonitana maior*, паметник, чието изложение до 1185 съвпада с творбата на архидякон Тома, но което включва и липсващи в неговата история документални данни, представя сред тях важни кирило-методиевски И. от X в. Това са на първо място две писма на папа *Йоан X* (914—928), писани вероятно през 924—925, които свидетелствуват, че в хърватските земи има привърженици на Методий и на слав. богослужение и изразяват неблагоприятното становище на църковния глава спрямо тях, като регламентират употребата на лат. език: едното е до сплитския архиепископ *Йоан* и подчинените му епископи, а другото — до хърватския крал *Тоμισлав* (910—928), захлумския княз *Михаил* (910—930), сплитския архиепископ *Йоан* и цялото население на Далмация. Освен това тук са представени решенията на поместния Сплитския събор от 925, в които е включена специална забрана да се извършва богослужение на слав. език. Макар че и досега взаимовръзките на *Historia salonitana maior* с творбата на архидякон Тома не са напълно ясни (според някои учени тя е част от хрониката на Тома, според други — самостоятелно произведение на неизвестен автор, допълнил и

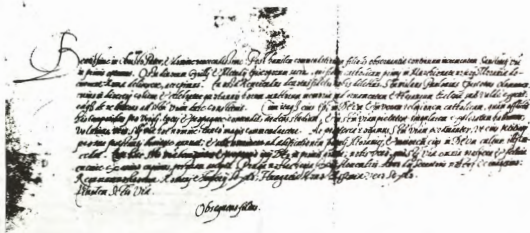
Historia salonitana maior, препис от XVI в.

разширил хрониката през XV или XVI в., според трети — съчинение, по-старо и по-достоверно в хронологично отношение от хрониката), днес повечето изследователи считат, че включените в текста и допълнителни материали, сред които са и посочените документи с кирило-методиевска тематика, са достоверни и почерпани вероятно директно от архива на Сплитската църква. Те се съдържат и в шестте познати досега преписа на Historia salonitana maior, възникнали от началото на XVI до XVIII в.

От XIV в. произхожда Хрониката на венецианския дож Андрей Дандоло (1309—1354), която обхваща събития от времето на ап. Марк до 1339. Тук в част 5 и 6 на гл. 5 се съобщава, че по времето на Урс, станал дож през 874, Константин, „по народност солунянин“ („pacione Thesalonicens“), наречен от папата Кирил, „покръстит царя на българите и неговия народ“ („regem Bulgarorum cum gente sua ad fidem conuertit“). Освен това тук Кирил се свързва с

покръстването на Светополк, „крал на Далмация“, и на неговия народ и се означава като апостол на всички славяни, които покръстил, и преводач на божията служба на слав. език („His beatus Cyrillus pene omnium Sclavorum ductus est apostolus, quia has ad fidem reduxit, et diuinum officium in lingua sclavonica iis transtulit“). Хрониката е известна в няколко десетки преписа от края на XIV до XVIII в., но не всички съдържат посочените сведения.

В последната голяма група от късни лат. кирило-методиевски И. се засяга съдбата на гроба на Константин-Кирил Философ и на неговите мощи. Най-старият неин представител е едно запазено в оригинал описание на законите, обичаите и църквите в Рим, съставено по молба на папа Мартин V (1416—1430) ок. 1420 от секретаря на градския съд в Рим Николо Синьорили, който отбелязва сред реликвите на църквата „Свети Климент Римски“ и мощите на св. Кирил. От останалите И. от този тип по-важни са: молбата на оломоуцкия архиепископ Станислав Павловски (починал през 1598) от 20 окт. 1578 до папа

Писмото на имп. Рудолф II до папа Григорий XIII за мощите на Кирил и Методий от 1580 г.

Григорий XIII (1572—1585) за мощите на св. Кирил и св. Методий, чийто оригинал се намира в томовите с писма на епископи и прелати до папата; писмото на Рудолф II, император на Свещената римска империя (1576—1612), германски и унгарски крал (1576—1608), до папата от 12 ноем. 1580, с което се подкрепя искането на Станислав Павловски мощите да бъдат пренесени в Моравия (оригиналът му се намира в томовите с писма на владетели до Апостолическия престол); писмото-отговор на папата от февр. 1581 с отказ да се направи това предвид на тревожната обстановка и на възможността те да бъдат изложени на оскверняване по пътя (трите документа са интересни и със сведенията, че мощите на св. Кирил се намират в църквата „Св. дванадесет апостоли“, а на св. Методий — в „Св. Климент“); бележката на знаменития ирландски доминикански историк Томас де Бурго в неговата книга „Supplementum Hiberniae Dominicanae“ (Kilkenny, 1772) за бялата

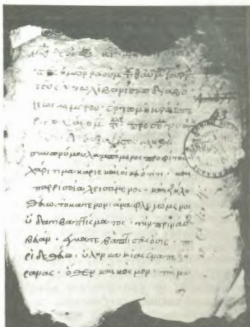
мраморна урна с мощите на двамата братя в църквата „Св. Климент Римски“.

В групата И., осветляващи съдбата на мощите на св. Кирил, се включват и почти всички романо-германски кирило-методиевски И. Тези съчинения са писани на италиански и староанглийски език. Най-старото от тях е пътеводител за 1450 от английския августинец Джон Капгрейв, който, описвайки реликвите в „Св. Климент Римски“, споменава за намирането на мощите на светеца от Кирил и съобщава, че и мощите на св. Кирил са в същата църква, където „правят много чудеса“ („doing many miracles“). Важно е също свидетелството на каноника на римската църква „Санта Мариа ин Космедин“ Франсиско дел Содо от 1575, което се намира в неговото описание на църквите в Рим („Compendio delle Chiese di Roma“), запазено в автограф, писан между 1575 и 1587. Тук за пръв път се локализира точно местонахождението на мощите на св. Кирил — в капелата, посветена нему, която се намира от дясната страна на входа.

Сред романо-германските И. е и едно от най-ранните сведения, считано за указание за създадената от Кирил и Методий слав. азбука. То е написано вероятно между 863 и 871 от монаха Отфрид (роден ок. 790) от манастира Вайсенбург в Елзас, който през 825 постъпва в манастира Фулда и там е ученик на Рабан Мавър, изтъкнат франкски книжовник и абат на манастира. Това е четиристишие от стихотворния преразказ на Четиревангелието (кн. 1, гл. 1, стих 31–36), направен от Отфрид на южнорейнско франкско наречие. В него се съобщава, че много хора правят усилия да пишат на свой език, и се изразява учудването на автора, че франките странят от възхваляването на Бога на „франкски език“. Обикновено това четиристишие се глуми от славистите като отглас от дейността на Кирил и Методий в немските земи. То е запазено в 4 ръкописа, от които 3 са от IX в. и един — от X в.

Гръцките кирило-методиевски И. са посветени главно на двама от изтъкнатите Кирило-Методиеви ученици, работили в Б-я — Климент и Наум, и принадлежат в по-голямата си част към агиографията и химнографията.

Най-важният от грц. кирило-методиевски И. е *Пространното житие на Климент Охридски*, познато и като Българска легенда. То е създадено от охридският архиепископ Теофилакт Охридски (80-те г. на XI в. — 1107) в края на XI — началото на XII в. Запазено в три пълни преписа от края на XIV до XVI в., житието е най-достоверният източник на сведения за живота и делото на най-видния Кирило-Методиев ученик. Именно върху основата на тази творба се изгражда познатата днес картина на жизнения път на Климент Охридски. Житието съдържа също данни за някои моменти от живота и дейността на Кирил и Методий — за създаването на слав. азбука, превода на Свещеното писание на бълг. език, първото пътуване до Рим и смъртта на Кирил, архиепископската дейност на Методий във Велика Моравия и отношенията му с

Пространното гръцко житие на Наум Охридски, претис от 1646 г.

княз Светополк, покръстването на княз Борис I (852–889) от Методий, смъртта на Методий и борбата на учениците му с привържениците на Вихинг, голенията срещу Кирило-Методиевите ученици и пътуването на Климент, Лаврентий, Наум и Ангеларий по Дунав до Б-я. Понякога тези данни са неточни и неверни, но в редица случаи — уникални (напр. за съдбата на Кирило-Методиевото дело във Велика Моравия след смъртта на Методий).

Съществуват още два грц. кирило-методиевски И., чиято тема са животът и делото на Климент Охридски: *Краткото житие на Климент* (наричано и Охридска легенда) от Димитър Хома-тиан (архиепископ между 1216 и 1234) и химнографският цикъл за Климент, съставян в течение на няколко столетия от охридските архиепископи Теофилакт, Димитър Хома-тиан, Константин Кава-сила (ок. 1255–1260), Григорий (XIV в.), както и от Козма (управляващ Охридската архиепископия от 1690 до 1693, а от 1694 драчки митрополит) и от Ама-

ИЗВОРИ

насий Пароски (1725—1813). Краткото житие на Климент, запазено в четири грц. преписа от XIII—XIV до XVIII—XIX в., както и в два преписа от края на XIV — началото на XV в. на неговия среднобългар. превод, е написано според някои учени към 1220, а според други — след 1230. В него се смесват достоверни известия с легендарни сведения, заети както от Пространното житие на Климент Охридски, така и от неизвестни източници и устни предания. Интерес представляват някои уникални съобщения: че Климент „бил по род от европейските мизи, които народът обикновено знае и като българи“ („τὸ μὲν γένος εἶκλεν τῶν Εὐρωπαϊῶν Μισσῶν, οὗς καὶ Βουλγάρους ὁ πολλὸς οἶδεν ἄνθρωπος“); че построеният от Климент в Охрид манастир е бил посветен на св. Пантелеймон; че съществуват каменни стълбове с надпис, съобщаващ за покръстването на българите; че „изобретил и други форми на буквите за по-голяма яснота от ония, които изнамерил мъдрият Кирил“ („ἑοφρίσματο δὲ καὶ χαράκτῆρας ἑτέρους γράμματων πρὸς τὸ σαφέστερον ἢ οὗς εἰβρεν ὁ σοφὸς Κύριλλος“), тълкувано от някои изследователи като указание за Климентовото авторство на кирилицата, а от други — като знак за участието на Климент в уствършенстването на слав. азбука. Химнографският цикъл, посветен на Климент Охридски, съхранен в два грц. преписа от края на XIV — началото на XV в. и от XVI в., както и в един препис от края на XIV — началото на XV в. на среднобългар. му превод, се състои от съставената от Теофилакт Охридски служба по Студийския устав с един канон, служба и четири канона от Димитър Хоматиан, един канон и литийни стихирни от Константин Кавасила, стихирни от архиепископ Григорий, който оформя Теофилактовата служба според изискванията на Ерусалимския устав, величания от Козма Драчки и стихирни от Атанасий Пароски. В него е подчертана връзката на Климентовата дейност с Кирило-Методиевото дело, споменати са учениците на Кирил и

Методий Горазд, Ангеларий, Наум и Сава във връзка с престоя на двамата братя в Рим, изтъква се просветителската дейност на Климент, като се наблюдава специално на връзката му с българ. народ (Хоматиан го нарича „всеблажени и великоправедни апостол на цяла България“ („πατριάρχιστε καὶ πάσης Βουλγαρίας μεγαλοκίρηυς ἀπόστολος“)).

Три от грц. И. са посветени на живота и делото на Наум Охридски: пространно житие, кратко житие и служба. Пространното житие, запазено в един препис от 1646, вероятно е дело на охридския архиепископ Константин Кавасила, който е използвал Пространното житие на Климент Охридски, но и някои неизвестни засега източници. Вещността произведението съдържа малко данни за самия Наум и те са свързани главно с дейността на Кирил, Методий и на Климент Охридски: за създаването на слав. азбука „изнамериха букви, подходящи за езика на българите“ („εὐδοκμήσαι ἰσχυσαν δι' ἀμφοῖν γράμματα τε γὰρ ἐφεύρον τῇ τῶν βουλγάρων διαλέκτῳ κατ' ἄλληλα“), за превода на Светото писание „от гръцки на български“ („εἰς τὸ βουλγαρικὸν ἑλληνικοῦ μεταγλωττίσιν“), за престоя на Кирил и Методий в Рим и смъртта на Кирил, за борбата на Методий и неговите ученици с немците по пътя към българ. земи (тук видно място е отредено на Наум), за посрещането им от българ. владетел Борис-Михаил и съвместната работа на Климент и Наум в Б-я. Службата за Наум Охридски е запазена в същия ръкопис от 1646, който съдържа неговото Пространно житие, а също в още един препис от края на XVII в. Тя е дело най-вероятно на Константин Кавасила и включва два негови канона, както и един канон панихида от архиепископ Григорий. Като кирило-методиевски И. службата представлява интерес главно с безусловното свързване на личността и делото на Наум Охридски с българ. народност. Краткото му житие е известно само от старопечатната традиция; най-ранният познат негов текст е публикуван в изданието на

Службата на св. Наум, отпечатана във Венеция през 1695. То представлява съкратен вариант на Пространното житие и е включено в службата за светеца след нейната шеста песен, поради което може да се предполага, че автор и на тази творба е Константин Кавасила.

С Кирило-Методиевите ученици е свързан и друг И., запазен само в едно венецианско издание, вероятно от края на XVII в., което е направено по неизвестни стари ръкописи — службата за св. Седмочисленици („Кирил, Методий, Климент, Наум, Горазд, Ангеларий и Сава“), написана в началото на XV в. от неизвестен книжовник. Тази служба е възникнала във връзка с пренасянето на мощите на Кирил и Ангеларий от Кефалония (дн. град Балши, Албания), от манастира „Св. Дева Мария“, в църквата „Св. Богородица“ във Велеград (дн. гр. Берат, Албания). Тя съдържа два канона, изградена е като възхвалява главно на Горазд и Ангеларий, опира се на химографските произведения, посветени на Климент и Наум от Теофилакт Охридски, Димитър Хоматиан и Константин Кавасила, и свързва дейността на Кирило-Методиевите ученици с Б-я, Далмация и Албания (Берат).

Последният грц. кирило-методиевски И. е т. нар. *Дюканжов списък* — каталог на бълг. архиепископи, съставен вероятно през средата на XII в. и познат от един препис от XIII в. В него са споменати Методий, означен като роден брат на Кирил Философ и архиепископ на Морава Панонска, както и Кирило-Методиевите ученици Горазд и Климент Охридски.

Значителният по обем и ценен по съдържание корпус от кирило-методиевски И. дава възможност да се очертае една доста пълна и, общо взето, отговаряща на истор. истина картина на жизнения път и дейността на слав. първоучители, в която обаче съществуват и немалък брой непълноти и неясни моменти, подлежащи в бъдеще на нови изследвания и тълкувания.

Лит.: De sanctis episcopis slavorum apostolis Cyrillo et Methodio in Moravia. — In: Acta Sanctorum, Martii. 2. Antverpiae, 1668, p. 12–25; Boczek A. Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Olomucii, 1836, p. VII–XXIV, 32–33, 47, 49–50, 69, 111–116, 124, 128–138, 166–168; [Горский А.] О св. Кирилле и Мефодии. — Москвитяни, 3, 1843, 6, с. 405–434 (съмто: Жития св. Кирилла и Мефодия. — В: Кирило-Методиевский сборник. М., 1865, 1865, с. 1–42); Гильефдинг А. Ф. Греческая служба св. первоучителям славянским и житие св. Наума Болгарского. — Русская беседа, 1859, 2, с. 127–147; Monumenta Germaniae historica. Scriptores. 17. Hannoverae, 1861, p. 439–523, 643–653 (фотог. изд. 1963); 22. Hannoverae, 1877, p. 377–482 (фотог. изд. Stuttgart, 1976); Epistolae. 7. Epistolae Karolini aevi. 5. Berolini. 1. 1912, 2. 1928 (2 изд. 1974), p. XIII–XXII, 160–161, 222–224, 243–244, 273, 280–286, 334, 352–358, 395, 415–418, 430–434, 435–438; Бодянский О. Кирил и Мефодий. Собрание памятников до деятельности св. первоучителей и просветителей славянских племен относящихся. 1. Пространное житие Константина Философа. I–XVI. — ЧОИДР, 1863, 2, с. 1–224; 1864, 2, с. 225–398; 1873, 1, с. 399–538; 2. Житие Мефодия архиепископа моравского. — I–VIII. — ЧОИДР, 1865, 1, с. 1–98; 3, с. 1–64; 1866, 2, с. 64–151; Горский А. В. О древних канонах святым Кириллу и Мефодию. — В: Кирило-Методиевский сборник. М., 1865, с. 271–284; Бильбасов В. А. 1. Кирил и Мефодий по документальным источникам. Критика документов. Римские папы и славянские первоучители. Monumenta Diplomatica, СПб., 1868, 179 с.; 2. Кирил и Мефодий по западным легендам. Критика легенд. Легендарный образ Кирилла и Мефодия. Codex Legendarius, СПб., 1871, 344 с.; Воронов А. Главнейшие источники для истории св. Кирилла и Мефодия. Кнез, 1877, 331 + 23 с.; Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. 4. Annorum 1333–1346. Opera Josephi Emler. 5. Praha, 1886, p. 684, № 1704; 5. 1346–1355. 1. 1346–1348. Materia a Blažena Rynešová relicta usus recensuit, Supplevit atque edidit Jiří Spěváček, Praha, 1958, p. 135–136, № 257, 258; Friedrich J. Ein Brief des Anastasius Bibliothecarius an den Bischof Gaudericus von Velletri über die Abfassung der „Vita cum translatione S. Clementis Papae“. — SBA, 3, 1892, p. 393–442; Thomas Archidiaconus. Historia Salonitana. Digressit F. Rački. Zagrabiae, 1894 (Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, 26), p. 36–41, 49; Балачев Г. Климент епископ словенски и службата му по стар словенски превод с една част гръцки паралелен текст и едно факсимиле. С., 1898, 77 + 46 с.; Pastriek F. Dějiny slovanských apolstů Cyrilla a Methoda. S rozbořením a otiskem hlavních pramenů. Praha, 1902, 15 + 300 p.; Ламавский Б. Славянское житие св. Кирилла как религиозно-эпическое произведение и как исторический источник. — ЖМНП, 346, 1903, с. 335–385; 347, 1903, с. 136–161, 350–388; 350, 1903, с. 370–405; 351, 1904, с. 137–173; 352, 1904, с. 215–239; 353, 1904, с. 131–168 (Петро-

- град. 1915). 262 с.; *Corpus diplomaticus regni Bohemiae*, Ed. J. Friedrich. 1. Praha, 1904, p. 87–89; Лавров П. А. Жития св. Наума Охридского и служба ему. — ИОРЯС. 12. 1907. 4, с. 1–51; Лавров П. К вопросу о времени изобретения писмен и перевода священного писания. — В: Jagić-Festschrift. Zbornik u slavu Vatroslava Jagića. Berlin, 1908, p. 354–358; Caspar E. Studien zum Register Johanns VIII. — Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. 36. 1910, p. 77–136; Туницкий Н. Monumenta ad SS. Cyrilli et Methodii successorum vitas resque gesta pertinentia. 1. Материалы для истории, жизни и деятельности учеников св. Кирилла и Мефодия. 1. Греческое пространное житие Климента Словенского. Сергиев Посад, 1918. 6 + 144 с. (фотот. изд. London, 1972); Теодоров-Балан А. Кирил и Методий. 1. С., 1920, 178 с.; 2. С., 1934, 264 с.; Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Unter Mitarbeit von W. Weinberger. Herausgegeben von Bertold Bretholz. Berlin, 1923 (Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum germanicarum. Nova series, 2), 98 + 296 p.; Златарски В. Словенское житие на св. Наума от XVI век. — СпБАН, 30, 1925, с. 1–28; Лавров П. Кирило та Методий у давньослов'янському письменстві. Київ, 1928, 3 + 421 с.; Ориенко І. Константин и Мефодий. Их життя та діяльність. 2. Варшава, 1928, с. 261–335; Шмигль Ф. Летописе попа Дуклянина. Београд, 1928 (Српска академија наука и уметности. Посебна издања, 67), с. 1–480; Laehr G. Das Schreiben Stephans V an Svatopulk von Mähren. JLI. 3407. — Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, 47, 1928, p. 159–173; Лавров П. Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности. Л., 1930, 50 + 200 с.; Иванов И. Български старини из Македония. С., 1931, с. 281–333, 338–344, 440–446, 564–569 (фотот. изд. 1970); Dvorník F. Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance. Prague, 1933, 453 p. (2 изд. Hattiesburg, 1969, 38 + 443 p.); Ильинский Г. А. Опыт систематической кирилло-мефодиевской библиографии. С., 1934, с. 8–33; Трифонов Ю. Две сличения на Константин Философ (св. Кирила) за моштите на св. Климента Римски. — СпБАН, 48, 1934, с. 159–240; Blaschka A. Die St. Wenzelslegende Kaisers Karel IV. Praha, 1934, p. 11–60, 64–80, 97–112; Попруженко М., Ст. Романски. Библиографски преглед на славянските кирилски източници за живота и дейността на Кирила и Мефодия. С., 1935, 68 с.; Kos M. Conversio Bagoatorum et Sarantaporum. Ljubljana, 1936, 157 p.; Kostić D. Български епископ Константин — писец служебне св. Методий. — Bsl, 7, 1937–1938, p. 189–211; Георгиев Ем. Две произведения на св. Кирила. С., 1938, 142 с.; Dujčev I. Un manuscrit grec inconnu avec l'accoloutie et la Vie de St. Nahum d'Ochrid. — Studia historico-philologica Serdicensia, 1, 1938, p. 121–124; Gečev St. A. La légende dite de Thessalonique. — Studia historico-philologica Serdicensia, 1, 1938, p. 135–164; Chaloupecký V. Prameny X. století legendy Kristiánovy o svätém Václavovi a sväté Ludmilě. Praha, 1939 (Svatováclavský sborník, 2, 2), 630 p.; Georgiev E. Die Italienische Legende. Sofia, 1939 (Studia historico-philologica Serdicensia, 4), 90 p.; Попруженко М., Ст. Романски. Кирилometодиевска библиография за 1934–1940. С., 1942, с. 21–33; Zathej J. O kilku przypadkach zabytkach rękopiśmiennych Biblioteki Narodowej w Warszawie. — In: Studia z dziejów kultury Polskiej. Książka zbiorowa. Warszawa, 1949, p. 73–86; Kozmova kronika česká. Prel. K. Hrdina. Praha, 1950, p. 5, 28, 37; Gunjača S. Historija salonitana maior. — RJAZU, 283, 1951, p. 175–244; Chaloupecký V., V. Ryba. Středověké legendy prokopské. Jejich historický rozbor a texty. Praha, 1953, p. 112–120, 129–161; Vaillant A. Discours contre les ariens de saint Athanasie. Sofia, 1954, p. 6–17; Meyvaert P., P. Devos. Trois énigmes cyrillo-méthodiennes de la «Légende Italique» résolus grâce à un document inédit. — AB, 73, 1955, p. 375–461; Tadin M. La légende intitulée Translatio corporis sancti Clementis. Paris, 1955, 16 p.; Devos P. La légende morale des S. S. Cyrille et Méthode et ses sources. — AB, 74, 1956, p. 441–469; Meyvaert P., P. Devos. Autour de Léon d'Ostie et sa «Translatio S. Clementis» (Légende italique des ss. Cyrille et Méthode). — AB, 74, 1956, p. 189–240; Μανουῦσκακας Μ. Ι. Προσθήκαι και συμπληρώσεις εις την ελληνικήν βιβλιογραφίαν του Ε. Legrand (συμβολή πρώτη). — Ἑτηρησίς του μεσαιωνικού ἀρχαίου, 7, 1957, p. 56–62; Wojciechowska M. Ze studiów nad rękopisami Kosmasa. — Sbornik historický, 5, 1957, p. 5–20; Ангелов Б. Ст. Из старата българска, руска и сръбска литература. 1. С., 1958, с. 22–35; 2. 1967, с. 4–66; 3. 1978, с. 3–16; Ангелов Б. Ст. Славянски извори за Кирил и Методий. — ИДБ „БК“ за 1956, 1958, с. 179–215; Králík O. Nové práce o Moravské legendě. — Slavica, 27, 1958, p. 475–483; Dějiny české literatury. 1. Starší česká literatura. Praha, 1959, p. 52–53, 59, 62, 73–82, 114; Lehr-Splawiński T. Zivoty Konstantina i Metodego (obszerne). Przekład polski ze wstepem i objaśnieniami oraz z dodatkami zrekonstruowanych tekstów staro-cerkiewno-słowiańskich. Poznań, 1959, 40 + 154 p. Извори за българската история. 7. Латински извори за българската история. 2. С., 1960, с. 132–144, 167–169, 173–178, 181–183, 195–196, 203–208, 289–302, 311, 361–362, 368–371; 3. С., 1965, с. 136, 170–179; Grivec F. Konstantin und Method. Lehrer der Slaven. Wiesbaden, 1960, p. 241–261; Grivec F., F. Tomšić. Constantinus et Methodius Thessalonicensis. Fontes. Zagreb, 1960 (RSIL, 4), 275 p.; Králík O. K počátkům literatury v přemyslovských Čechách. Praha, 1960 (RČAV, 70, řada společených věd, 6), p. 1–104; Králík O. Sázkavé písemnictví XI. století. Praha, 1961 (RČAV, 71, řada společených věd, 12), p. 1–93; Ludvíkovský J. Legenda Beatus Cyrillus. — SPFFBU, seria 8, 1961, p. 94–104; Devos P. Anastase le Bibliothécaire. Sa contribution à la correspondance pontificale; la date de sa mort. — Byzantin, 32, 1962, p. 97–115; Snegarov I. Les sources sur la vie et l'activité de Clément d'Ochrida. — Bbg. 1, 1962, p. 79–119; Кралик О. Крещение Боржяно и вопрос о непрерывности старославянской литературы в Чехии. — ТОДРЛ, 19, 1963, с. 148–168; Кралик О.

Повесть временных лет и легенда Кристиана о святых Вячеславе и Людмиле. — ТОДРЛ. 1963, с. 177–207; Devos P. Une mosaïque: La légende morale des Saints Cyrille et Méthode. — AB, 81, 1963, p. 229–250; Devos P. La «Legenda Christiani» est-elle tributaire de la Vie «Beatus Cyrillus». — AB, 81, 1963, p. 351–367; Salajka A. Prameny k životu a dějům Konstantina a Metoděje. — In: Soluští bratři. Praha, 1963, p. 192–237; Meyvaert P., Devos. La date de la première rédaction de la «Légende Italique». — In: Cyrillo-Methodiana, p. 57–71; Wojciechowska M. O największym kodeksie czeskim. — In: Studie o rukopisech. Praha, 1964, p. 1–45; Otfrieds Evangelienbuch. Herausgegeben von Oskar Erdmann. Fortgeführt von Edward Schröder. 5. Auflage, besorgt von Ludwig Wolf. Tübingen, 1965, p. 20–22, 332–336; Vašica J. Die Korsuner Legende von der Überführung der Reliquien des heiligen Clemens. München, 1965 (Slavische Propyläen, 8), 81 p.; Дуйчев Ив. Краткото Климентово житие от Димитрий Хоматин. — Кл. Охр., с. 161–171; Милев Ал. Гръдките жития на Климент Охридски. С., 1966, 189 с.; Снегаров Ив. Фотокопи от Охридския (Московския) пергмен на Пространното житие на Климент Охридски. — Кл. Охр., с. 173–219; Kuys V. Chrýstýkohlalské texty života Konstantinova. — Slavia, 35, 1966, p. 530–553; Magna Moraviae fontes historice, 1. Annales et chronicae. Praha-Brunae, 1966 (OUPB, 104), p. 190–203, 238–245, 252–253, 273–276, 307–311, 314–316; 2. Textus biographici, hagiographici, liturgici. Brno, 1967 (OUPB, 118), p. 57–179, 186–316, 321–357; 3. Diplomata, epistolae, textus historici varii. Brno, 1969 (OUPB, 134), p. 143–146, 149, 153–156, 158–182, 189–193, 197–208, 210–213, 215–229, 244–245, 251, 253, 259–260, 292–322; 363–378, 436–438, 440–441; 4. Leges, textus iuridici, supplementa. Brno, 1971 (OUPB, 156), p. 120–126, 129–136, 396–397, 409–411, 416–419, 421–422; 5. Indices. Brno, 1977 (OUPB, 206), 191 p.; Калаид Н. Historia Salonitana maior. Београд, 1967 (Српска академија наука и уметности. Посебна издања, 399. Оделене друштвах наука, 55), с. 1–69, 95–105; Куев К. Черноризец Храбър. С., 1967, 454 с.; Събев Т. Житията и службите на св. Климент Охридски като исторически извор. — ГДА, 16, 1967, с. 127–182; Leonard C. Anastasio Bibliotecario e Gottavo concilio ecumenico. — Studi medievali, ser. 3, 8, 1967, p. 59–192; Repertorium Fontium historiae mediae aevi primum ab Augusto Potthast digestum, nunc cura collegii historicorum e pluralis nationibus emendatum et autum. 2. Fontes A–B. Romae, 1967, p. 221–223, 287, 397; 3. Fontes C. Romae, 1970, p. 401, 594, 647, 656–658; 5. Fontes Gb–H. Romae, 1984, p. 230–231; Sadnik L. Des Johannes von Damascus «Εκθροισ ἀκριβῆς τῆς ἀποδόσεως» зиезие в der Übersetzung des Exarchen Johannes. Wiesbaden, 1967 (Monumenta linguae slavicae dialecti veteris, 5), p. 1–28; Hemmerdinger-Eliaud D. Imagination et réalité dans l'histoire de Cyrille et Méthode. — In: Κυρίλλος καὶ Μεθόδιος τοῦς ἁγίου ἐκτὶ τῆς 1100 ἐτῶν. 2. Θεολογία, 1968, p. 133–159; Iohannis Hymmonidis et Gauderici Veliterni, Leonis Ostiensis excerpta ex Clementinis

recognitionibus a Tyranno Rufino translatis. Edidit Ioannis Orlandi. Milano-Varese, 1968, 32 + 165 p.; Kadlec J. Svätý Prokop, český strážce odkazu cyrilometodějského. Rim, 1968, 255 p.; Třestík D. Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepiscetvi a politického mysleni. Praha, 1968, 253 p.; Wojciechowska M. Kosmas Kronika Czechów. Warszawa, 1968, p. 5–79, 83–414; Kuzelac M. Nepoznati rukopis «Ljetopisa Popa Dukljanina». — Historijski zbornik, 21–22, 1968–1969, p. 651–653; Мечев К. Кирил и Методий. Исторически извори и литературни паметници. С., 1969, 248 с.; Дуйчев Ив. Пространно гръдко житие и служба на Наум Охридски. — ККФ 1, с. 261–279; Милев Ал. Два латински извора за живота и делото на Кирил Философ. — ККФ 1, с. 181–201 (същото в: ККФ 4, с. 306–327); Райков Б. Два новооткрити пермеса от службата на Кирил Философ и няколко бележки върху нейния състав. — ККФ 1, с. 203–218; Králík O. Nejstarší legendy Premyslovských cich. Praha, 1969, p. 58–87, 200–214, 218–219; Salajka A. Die Quellen zum Leben und zur Geschichte von Konstantin-Kyrill und Method. — In: Konstantin-Kyrill aus Thessalonike. Würzburg, 1969, p. 1–60; Климент Охридски. Събрани съчинения. 1. Обработени Б. Ст. Ангелов, К. М. Куев, Хр. Кодов. С., 1970, с. 415–510; 3. Подготвили за печат Боно Ст. Ангелов и Христо Кодов. С., 1973, 261 с.; Ангелов Б. Ст. Кириловият химн в чест на Климент Римски. — ККФ 2, с. 264–268; Devos P. La passion de S. Liévin de Gand, source principale inattendue de «Beatus Cyrillus». — AB, 89, 1971, p. 371–385; Николова Св. Съвременни състояния на Кирило-Методиевите проучвания в чужбина. — СнБАН, 19, 1973, 2, с. 21–40; 3, с. 20–43 (същото в: ККФ 4, с. 334–394); Podhorný J. Dvě památky západobulharského původu. — LF, 96, 1973, p. 149–153; Георгиевски М. Р. Илжовски. Новооткрити ракописи от почетокот на XVIII век со Краткото житие на Климент Охридски. — Гласник на Институтот за национална историја, 18, 1974, 2, с. 237–249; Ludvíkovský J. Latinské legendy českého středověku. — SPFFBÚ, E 18–19, 1973–1974, p. 267–308; Trapp E. Die Viten des hl. Naum von Ochrid. — Bsl, 35, 1974, p. 161–185; Devos P. Textes dérivés de la «Légende Italique». — AB, 93, 1975, p. 261–268; Jilek H. Die Wenzels- und Ludmila-Legenden des 10. und 11. Jahrhunderts. Neuere Forschungsergebnisse. — Zeitschrift für Ostforschung, 24, 1975, 1, p. 79–148; Havlík L. Dukljanská kronika a Dalmatská legenda. Praha, 1976 (RCAV, 86, fada společenských věd, 2), 93 p.; Králík O. Kosmova kronika a předchozí tradice. Praha, 1976, p. 41–90, 114–127, 266–267; The Vita of Constantine and the Vita of Methodius. Translated with commentaries by Marvin Cantor and Richard S. White. Introduction by A. Dostal. Ann Arbor, 1976, 16 + 96 p.; Večeřka R. Slavistický příspěvek k latinské legendě Kristiánově. — Slavia, 45, 1976, p. 132–136; Wattenbach W. F. J. Schmale. Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. I. Darmstadt, 1976, p. 201–208; Милев Ал. Гръдките извори за живота и делото на Кирил и Методий. — Фодна реч, 21, 1977, 5–6, с. 6–13;

ИЗВОРИ

Devos P. "Légende Italique" et "Légende Dalmate" concernant S. Constantin-Cyrille. — AB, 95, 1977, p. 133–143; Kaeppli Th. *Scriptores ordines praedicatorum*. 3. Romae, 1977, p. 118–123; Mashev St. Zur Quellenfrage der Vita Klementis. — BZ, 70, 1977, p. 310–315; Tkadlík V. K datování blahoskynských služeb o sv. Cyrilu a Metoději. — Slovo, 27, 1977, p. 85–128; Георгиев Е. Возникновение оригинальной старобългарской агнографии. — *Palaeobulgarica*, 2, 1978, 4, p. 3–25; Кришто Д. И. Тот. Данные к филологическому и историческому изучению жития Наума. — *Palaeobulgarica*, 2, 1978, 4, p. 58–64; Нестор архим. Името на св. Кирил-Константин Философ в древноруските месецословия. По случай 1150 години от рождението му (827–1977). — ДК, 58, 1978, 1, с. 21–26; Памятники литературы древней Руси XI – начало XII века. М., 1978, с. 40–43, 418–420; Boyle L. E. The Fate of the Remains of St. Cyril. — In: *San Clemente Miscellany*, 2, Rome, 1978, p. 13–35; Křístanova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily. K vydání připravil, přeložil a poznámkami opatřil Jaroslav Ludvíkovský. Praha, 1978, 165 p.; Krogmann W. Zur Überlieferung von Otfrids "Evangelienbuch". — In: *Urfried von Weibenburg*. Hrg. von W. Kleiber. Darmstadt, 1978 (Wege der Forschung, 419), p. 239–250; Silagi G. Gerardi Moresnae Aeclesiae seu csanadensis episcopi Deliberatio supra Hymnum Trium Puerorum. Turnholti, 1978 (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 49), p. VII–XVII, 50; Klaić N. Način na koji je nastajalo djelo Historia Salonitana maior. — *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatsku*, 72–73, 1979, p. 171–198; Das Verbrüderungsbuch der Abtei Reichenau. Einleitung, Register, Faksimile. Herausgegeben von J. Autenrieth, D. Geuenich und Karl Schmidt. Hannover, 1979 (Monumenta Germaniae Historica. Libri memoriales et Necrologie, 1), p. V–CXIX, 9, 15, 17–18, 23, 67, 115–116, 122, 131, 149, 161, 208; 3–5, 20–21, 29, 53, 67–68, 95, 131; Wolfram H. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien. Wien – Köln – Graz, 1979, 167 p.; Акимова О. А., А. Е. Москвитин. Изучение хроники Фомы Спитского в югославской и русской историографии. — В: *Вопросы истории славян*. 6. Воронеж, 1980, с. 41–50; Ангелов Б. Кирил и Методий в старата руска литература (XI–XIV в.). — *Palaeobulgarica*, 4, 1980, 4, p. 8–18; Каймакова М. Старобългарската летописна традиция и "Повест временных лет". — В: *Българско средновековие*. Българо-славянски сборник в чест на 70-годишнината на проф. Иван Дуйчев. С., 1980, с. 212–224; Можеева И. Е. Библиография по кирилско-методиевской проблематике. 1945–1974. М., 1980, с. 46–59, 157–164; Черноризец Храбръ. О писменехъ. Критическое издание, изготвила Алда Джембелука-Коссова. Словом указатель, изготвила Екатерина Дограмаджиева. С., 1980, 189 с.; Kmietowicz F. *Klady Kraków był trzecim Rzymem*. Detroit, 1980, p. 30–34, 83–88; Sotirov G. Die Beatus Cyrillus-Legende und ihre Stelle unter den Geschichtsquellen über das Werk der Brüder Cyril und Methodius. — *Palaeobulgarica*, 4, 1980, 4,

p. 102–107; Spěváček J. Karel IV. Život a dílo (1316–1378). Praha, 1980, p. 190, 292, 344–348, 388–389, 406, 545; Třestík D. Deset téží o Kristiánově legendě. — In: *Folia historica Bohemica*. 2. Praha, 1980, p. 7–38; Иваницев Б. Историческая основа — извори за живота и дейността на Константин-Кирил Философ. — Наука и техника за младежта, 34, 1981, 8, с. 20–25; Куев К. Иван Александрович сборник от 1348 г. С., 1981, с. 141–182; Марти Р. Стилистические особенности апологии Храбра. — Старобългарска литература, 10, 1981, с. 59–70; Николова Св. Постигания и перспективи на Кирило-Методиевските изследвания. — *Palaeobulgarica*, 5, 1981, 4, p. 36–40; Сказания о начале славянской письменности. М., 1981, 197 с.; Lacko M. I concili di Spalato e la liturgia slava. — *Medioevo e Umanesimo*, 49, 1982, p. 195–204; Löwe N. Methodius im Reichenauer Verbrüderungsbuch. — *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 38, 1982, p. 341–362; Peyfuss M. D. Eine unbekannte Edition der "Legenda Achridensis". — *Die slawischen Sprachen*, 1, 1982, p. 60–71; Soldo A. J. Die Historiographie der Splitter Konzile im X. und XI. Jahrhundert. — *Medioevo e Umanesimo*, 49, 1982, p. 21–79; Vidmanová A. K dataci staročeského Passionálu. — *LF*, 105, 1982, 4, p. 203–204; Trapp E. Die Sieben Slavenapostel in der liturgischen Dichtung. — *AB*, 100, 1982, p. 469–483; Zimmermann H. Die ersten Konzilien von Split im Rahmen der Geschichte ihrer Zeit. — *Medioevo e Umanesimo*, 49, 1982, p. 3–20; Дуйчев Ив., А. Кирмагова, А. Паунова. Кириллометодиевска библиография 1940–1980. С., 1983, с. 32–57, 348–372; Кожухаров Ст. Пяти достойнъ архистратига (Новооткрытое произведение на Константин Преславски). — В: *Литературознание и фолклористика*. В чест на 70-годишнината на академик Петър Динев. С., 1983, с. 59–62; Коледаров П. Кога и защо Димитър Хоматин е написал Краткото житие на Климент Охридски. — *ЛМ*, 27, 1983, 3, с. 89–100; Куев К. Нов препис от Храбровото сказание. — В: *Литературознание и фолклористика*. В чест на 70-годишнината на академик Петър Динев. С., 1983, с. 77–81; Левочкин И. В. Древнейший список Пространного жития Константина Философа. — *СС*, 1983, 2, с. 75–79; Николова Св. За възникването на Проложното Методиево житие. — В: *Литературознание и фолклористика*. В чест на 70-годишнината на акад. Петър Динев. С., 1983, с. 89–92; Hadzjizanic M. Das Regnum Slavorum als historische Quelle und als territoriale Substrat. — *Südost-Forschungen*, 42, 1983, p. 11–60; Havlík L. The Roman Privilege "Industriae tuae" for Moravia (1100th Anniversary). — *Cyrrillomethodianum*, 7, 1983, p. 23–37; Zettler A. Cyril and Method in the Reichenauer Verbrüderungsbuch. — *Frühmittelalterliche Studien*, 17, 1983, p. 280–298; Ангелов Б. За два преписа на "Солунската легенда". — В: Кирило-Методиевски студии. 1. С., 1984, с. 9–20; Кожухаров Ст. Песенното творчество на старобългарския книжовник Наум Охридски. — *Литературна история*, 12, 1984, с. 3–19; Попконстантинов К. В. Константи-

нова. Към въпроса за черноризец Доке и неговата приписка. — Старобългарска литература, 15, 1984, с. 106–118; Devos P. Autour de „Christian“. Petit chronique tchèque. — AB, 102, 1984, p. 415–418; Jakub de Voragine, Legenda aurea. Vyšehrad, Praha, 1984, p. 21–64; Zimmermann H. Papsturkunden 896–1046. I. 896–996. Wien, 1984, p. 89–92; Нихоритис К. Службата на св. Кирил Философ (Светогорска ръкописна традиция). — Cyrillomethodianum, 8–9, 1984–1985, с. 183–198; Иванова В. Проблеми на авторството на Похвалното слово за Кирил и Методий. — Palaeobulgarica, 9, 1985, с. 103–111; Куев К. Проложите жития за Кирил и Методий в ленинградските хранилища. — Palaeobulgarica, 9, 1985, 1, p. 8–24; Пейчев Б. Имената на Методий, Кирил и учениците им в „Книгата на побратимените монаси от Райхенау“. — Старобългарска литература, 17, 1985, с. 136–140; Петканова Д. Извори за делото на Константин-Кирил и Методий. — В: Изследвания по кирилometодиевистика. С., 1985, с. 46–60; Попов Г. Триодни песнопения на Константин Преславски. С., 1985 (Кирило-Методиевски студии, 2), 722 с.; Станчев Кр. Хърватските глаголически служби за Кирил и Методий. — В: Изследвания по кирилometодиевистика. С., 1985, с. 254–258; Тржешич Д. Велика Моравия и възникновение государства Пржемысловичев. — В: Великая Моравия, ее историческое и культурное значение. М., 1985, с. 160–174; Флоря Б. Сказание о предложении кюнг на славянский язык. — Bsl, 46, 1985, p. 121–130; Veselýňová V. Text o pokřestění Velké Moravy domněle bulharského původu. — Slavia, 54, 1985, p. 177–194; Boba I. Constantine-Cyril, Moravia and Bulgaria in the Chronicle of the Priest of Dioclea. — Palaeobulgarica, 9, 1985, 1, p. 59–72; Brinken A.-D. v. den. Studien zur Überlieferung der Chronik Martins von Trier. — Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters, 41, 1985, p. 466–531; 46, 1990, p. 551–591; Sveta brata Cyril in Metod v zgodovinskih virih. Ob 1100 letnici Metodove smrti. Ljubljana, 1985 (Acta ecclesiastica Sloveniae, 7), 288 p.; Белагова Э. Кирило-методиевска тематика в памятниках письменности средневековой Чехии до XIV в. (Обзор итогов исследований последних десяти лет). — В: Кирило-Методиевски студии. 3. С., 1986, с. 55–62; Ботев В. Неизвестни преписи на някои кирило-методиевски извори. — В: Кирило-Методиевски студии. 3. С., 1986, с. 117–125; Драгова Н. Познаваме ли обвинителния акт срещу архиепископ Методий от съда в 870 година. — В: Кирило-Методиевски студии. 3. С., 1986, с. 35–47; Жижаров Кирил и Мефодий. М., 1986, 267 с.; Кожухаров Ст. Методиевият канон за Димитър Солунски (Нови данни за историята на текста). — В: Кирило-Методиевски студии. 3. С., 1986, с. 72–78; Николова Св. Проблемът за пълното издание на кирило-методиевските извори. — В: Кирило-Методиевски студии. 3. С., 1986, с. 9–17; Николова Св. Списък литературы о Кирилле и Мефодии. — В: Жития Кирилла и Мефодия. М., 1986, с. 265–267; Тот И. Малоизвестный латинский источник о деятельности учеников Мефодия

в Венгрии в начале XI в. — В: Кирило-Методиевски студии. 3. С., 1986, с. 48–54; Флоря Б. Н. Рукописная традиция памятников Кирило-Методиевского цикла (Итоги и задачи изучения). — В: Жития Кирилла и Мефодия. М., 1986, с. 25–40; Флоря Б. Н. К вопросу о датировке „Успения Кирилла“. — СС, 1986, 6, с. 63–69; Grabar B. Kult Cirila i Metodija u Hrvatu. — Slovo, 36, 1986, p. 141–145; Hauptová Z. Staroslověnské legendy o Naumovi. — Slovo, 36, p. 77–86; Katičić R. Methodi doctrina. — Slovo, 36, 1986, p. 11–44; Obolensky D. Theophilaktos of Ochrid and the authorship of the vita Clementis. — In: Byzance. Hommage à André Stratos. 2. Athènes, 1986, p. 601–618; Steindorf L. „Liber Methodius“. Überlegungen zur kyrillomethodianischen Tradition beim Priester von Dioclea. — Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich, 8, 1986, 1, p. 157–172; Vidmanová A. Zlatá legenda Jakuba de Voragine a legendy o českých světcích. — LF, 109, 1986, 1, p. 40–47; Бърлиева Св. Пространното гръко житие на Наум Охридски. Увод, превод и бележки. — Старобългарска литература, 20, 1987, с. 129–144; Иванова Ка. По следите на един недостигнал до нас текст на Методиево проложно житие. — В: Кирило-Методиевски студии. 4. С., 1987, с. 69–75; Кенанов Д. Белокринишки сборник от XVI в. с Житието и Похвалното слово за Константин-Кирил Философ. — В: Кирило-Методиевски студии. 4. С., 1987, с. 65–67; Мирчева Б., Св. Бърлиева. Предварителен списък на кирило-методиевските извори. — В: Кирило-Методиевски студии. 4. С., 1987, с. 486–515; Николова Св. Източници за живота и делото на Методий — проблеми и перспективи на изследванията. — В: Кирило-Методиевски студии. 4. С., 1987, с. 57–64; Хоргоши К. Упоминание о последователях (учениках) Мефодия в труде святого Геалерта, венгерского епископа-мученика XI в. — В: Кирило-Методиевски студии. 4. С., 1987, с. 383–388; Шаламанов Бл. Неизвестни химографски произведения на Климент Охридски. — СпБАН, 33, 1987, 1, с. 51–56; 2, с. 47–54; 3, с. 63–68; 4, с. 52–60; 5, с. 61–67; Юрченко А. И. К проблеме идентификации „Написания о правой вере“. — В: Балто-славянские исследования, 1985. М., 1987, с. 221–232; Schröder W. Otfried von Weissenburg. — In: Die Deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon. 7. Berlin–New York, 1987, p. 172–193; Куев К. Чернигорский предис на Храбровото сказание. — Palaeobulgarica, 12, 1988, 3, p. 103–112; Наумов Ал. Службата на св. Кирил Философ в един кирилски ръкопис от Люблин. — В: Studia slavico-byzantina et mediaevalia europensia. I. Исследования по славяно-византийскому и западноевропейскому средневековью. Sofia, 1988, с. 293–299; Николова Св. К истории текста проложного жития Мефодия. — In: Symposium Methodianum. Beiträge der Internationalen Tagung in Regensburg (17. bis 24. April 1985) zum Gedenken an den 1100. Todestag des hl. Methodi) Neuried, 1988, p. 473–484; Станчев Кр., Г. Попов. Климент Охридски. Живот и творчество. С., 1988, с. 11–51, 112–246; Флоря Б. Н. Кирило-методиевские традиции в развитии

средновековна българска култура. — В: История, култура, етнография и фольклор славянских народов. X международный съезд славистов. София, сентябрь 1988. Доклады советской делегации. М., 1988, с. 159—168; Юрченко А. К проблеме идентификации „Написания о правой вере“. — В: Тысячелетие крещения Руси. Международная церковно-историческая конференция. Киев, 21—28 июля 1986 года. Материалы. М., 1988, с. 326—330; Dimitrov I. Z. Über einige Fragen der griechischen Akoluthien der heiligen Kyrrill und Method. — In: Symposium Methodianum. Beiträge der Internationalen Tagung in Regensburg (17. bis 24. April 1985) zum Gedenken an den 1100. Todestag des hl. Method. Neuried, 1988, p. 415—420; Jembrich A. Das nationale Isotopikon in den Officien der hl. Kyrrill und Method. — In: Symposium Methodianum. Beitrag der Internationalen Tagung in Regensburg (17. bis 24. April 1985) zum Gedenken an den 1100. Todestag des hl. Method. Neuried, 1988, p. 141—149; Reichertová K., E. Bláhová, V. Dvořáková, V. Huňáček. Sázava. Praha, 1988, p. 70—137, 293, 296; Staročeská kronika tak řečeného Dalimila. Vydání textu a veškerého textového materiálu. K vydání připravili J. Daňhelka, K. Hádek, B. Havránek, N. Kvítová. 1. Praha, 1988, p. 7—77, f. 6b—7a, 308—315; Zettler A. Methodius in Reichenau. Bemerkungen zur Deutung und zum Quellenwert der Einträge im Verbrüderungsbuch. — In: Symposium Methodianum. Beiträge der Internationalen Tagung in Regensburg (17. bis 24. April 1985) zum Gedenken an den 1100. Todestag des hl. Method. Neuried, 1988, p. 367—379; Верещагин Е. М., А. И. Юрченко. Греческий источник „Написание о правой вере“ Константина Кирилла Философа. — СС, 1989, 3, с. 54—63; Каймакова М. Извори за културно-просветната дейност на св. Кирило-Методиевите ученици в България (886—927). — В: Международен симпозиум 1100 години от блажената кончина на св. Методий. 2. С., 1989, с. 64—69; Николова Св. Разпространение на Проложното житие на св. Методий в Русия. — В: Международен симпозиум 1100 години от блажената кончина на св. Методий. 2. С., 1989, с. 100—109; Спасова М. Scriptio continua и ролята на един предлог. — Palaeobulgarica, 13, 1989, 2, p. 55—70; Станчев Кр. Образите на св. Кирил и Методий във византийската и гръцката литература (XI—XIX в.). — В: Международен симпозиум 1100 години от блажената кончина на св. Методий. 2. С., 1989, с. 154—156; Трембовольский Я. Древнеболгарский памятник „О писменехъ чрьвоирица хабра“ на Руси. — Palaeobulgarica, 13, 1989, 4, p. 68—90; Трифонова А. Старобългарските ръкописи на Поморската школа и пространните жития на св. Кирил и Методий. — В: Международен симпозиум 1100 години от блажената кончина на св. Методий. 2. С., 1989, с. 246—249; Хаубелт И. „Bulgrī vel Bulgarī“ в Легенде Кристиана. — В: Втори международен конгрес по българистика. София, 23 май — 3 юни 1986 г. Доклади. 21. Кирилومتодиевистика. Симпозиум. С., 1989, с. 434—438; Япунджич М. Кирил и Методий в хърватските глаголически ръкописи. — В: Втори международен конгрес по

българистика. София 23 май — 3 юни 1986. Доклади. Т. 21. Кирилومتодиевистика. С., 1989, с. 418—425; Peyfuss M. D. Die Druckerei von Moschopolis, 1731—1769. Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida. Wien, 1989 (Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas, 50), 245 p.; Нихоритис К. Атонската книжовна традиция в разпространението на кирило-методиевските извори. С., 1990 (Кирило-Методиевски студии. 7), 276 с.; Темелски Хр. Заточение на св. Методий и неговите ученици в Швабско. — ИИП, 46, 1990, 5, с. 44—53; Бърляева Сл. Новооткрити претписи на латински агрографски творби за Кирил и Методий в полската Legenda augsa. — В: Кирило-Методиевски студии. 8. С., 1991, с. 264—273; Гергова Е. Агиографските произведения за Наум — литературни източници и текстови взаимоотношения. — В: Кирило-Методиевски студии. 8. С., 1991, с. 165—177; Дзифер Ж. Рукописна традиция пространного жития Константина. — СС, 1991, 3, с. 59—63; Podskalsky G. Bemerkungen zur Struktur und Verständnis der ersten griechischen Naum-Vita (BHG 1316z). — АВ, 109, 1991, p. 109—116; Кочев Н. Еретичните учения в ареала на византийската ортодоксия през VIII—IX век и повзата на защитни текстове на църковната вероизповед („Написание за правата вяра“ от Константин Философ — св. Кирил). — В: Хиляда и осемдесет години от смъртта на св. Наум Охридски. С., 1993, с. 78—87; Мирчева Б. За една възможна атрибуция на две ранни кирило-методиевски произведения. — В: Хиляда и осемдесет години от смъртта на св. Наум Охридски. С., 1993, с. 124—130; Николова Св. За един непознат претпис от Службата на св. Наум Охридски. — В: Хиляда и осемдесет години от смъртта на св. Наум Охридски. С., 1993, с. 31—57; Подскалеки Г. Бележки върху структурата и тълкуването на Първото гръцко житие на Наум (BHG 1316z). — В: Хиляда и осемдесет години от смъртта на св. Наум Охридски. С., 1993, с. 7—11.

Светлина Николова

ИЗТОЧНА МАРКА — вж. Панония.

ИЗТОЧНИ ПРАВОСЛАВНИ ЦЪРКВИ. Още по времето на най-ранното християнство на етническа и географска основа в Ерусалим, Александрия, Антиохия и Рим възникват обединения на християните — поместни църкви. До средата на V в. всички църкви във верско отношение са едно цяло независимо от появилите се дотогава ереси (главно арианство и македонянство). През V и VI в. някои народности църкви от периферията на Виз. империя (Източносирийска, Западносирийска, Арменска, Коптска и Етиопска) поради

национални, политически и религиозни причини прекъсват връзките си с Константинополската църква и заживяват самостоятелен живот. След схизмата между Изтока и Запада (1054) църквите в тези два района се развиват самостоятелно и без връзки помежду си. Двете унии — Лионската (1274) и Флорентийската (1440), не само не довеждат до сближение, но и задълбочават още повече отчуждението между тях.

Броят на източните църкви постепенно се увеличава главно поради това, че православие не само не елиминира етническият елемент, но дори го стимулира. Така И.п.ц. съдействуват за развитие и обогатяване на народностните култури. Ярък пример в това отношение е църквата в Б-я още по времето на княз Борис I и цар Симеон.

Понятието И.п.ц. съдържа три основни елемента: географски, верски и етнически. Определението източни има географски смисъл за хората от Европа. С него се означават църквите в източната половина на Европа. Близкия изток и Азия. Дн. православни групи има и в другите части на света, но те са запазили наименованието източни. Във верско отношение всички православни църкви са едно цяло, защото имат една и съща вероизповед, тъждествена с вероизповедта на Древната църква, отразена в решенията на *вселенските събори* (IV—VIII в.). Определението православен (грц. *ὁρθός* — 'правилен', 'истински', и *δοξέω* — 'вярвам', 'изповядвам') означава, че тези църкви изповядват правилната, истинската вяра. Етническият елемент се заключава в това, че И.п.ц. са народности: исторически са свързани с бита и културата на народите от източните географски райони и там имат повече членове в сравнение с членовете си, пръснати по другите части на света.

В зависимост от каноническия си статут православните църкви се делят на автокефални (грц. *αὐτός* — 'сам', и *κεφάλη* — 'глава') и автономни (грц. *αὐτός* и *νόμος* — 'закон'). В административно-юрисдикционно отношение авто-

кефалните църкви са напълно самостоятелни и независими една от друга. Автономните църкви също имат свое управление, свой вътрешен религиозен живот, но са под юрисдикцията на някоя от автокефалните църкви, която упражнява съответен върховен надзор. Те нямат право да приготвят мир; техните епископи и предстоятели се утвърждават от ръководния орган на автокефалната църква, на която са подчинени. Автокефална църква може да предостави автокефалия на автономна църква, която е под нейна юрисдикция. Автокефалната църква е църква майка, а автономната — нейна дъщеря. Начело на всяка поместна православна църква (автокефална или автономна) стои съответно патриарх, архиепископ или митрополит. Църковната власт се осъществява от синод, в състава на който в различните църкви влизат или само митрополити (напр. Синода на Бълг. православна църква), или и архиепископи и епископи (напр. Синода на Руската православна църква), или и други духовници с по-нисши санове. Синодът се председателствува от председателя (главата) на съответната църква.

Всяка православна църква може да извършва богослужението на свой език. За тази древна източна практика свидетелствуват и думите на Константин Кирил, отразени в гл. 16 на ЖК: „Ние пък знаем много народи, които имат книги и въздават слава на Бога всеки на своя език. Известно е, че такива са арменците, персите, абазгите, иверите, сугдите, готите, аварите, тирсите, хазарите, арабите, египтяните, сирийците и много други.“ Някои от слав. църкви използват за общ богослужбен език църковнославянския (руска редакция на старобълг. език).

Дн. съществуват 17 И.п.ц. — 14 автокефални и 3 автономни. Автокефални са: Ерусалимската (със седалище в израелската част на Ерусалим), Александрийската (със седалище в Александрия, Египет), Антиохийската (със седалище в Дамаск, Сирия; под юрисдикцията ѝ са Сирия, Ливан, Ирак,

Иран, Арабският п-в, някои области в Турция, говорещите арабски език православни християни в Северна и Южна Америка, Австралия и Нова Зеландия), Цариградската (със седалище в Цариград; в диоцеза ѝ влизат Цариград и околностите му, включително няколко близки острова; под юрисдикцията ѝ са православните гърци, някои народностни групи в Западна Европа, Северна и Южна Америка, Австралия, автономната православна църква във Финландия, полуавтономната архиепископия на о-в Крит, патриаршеската екзархия на о-в Патмос, 35 митрополии в Северна Гърция, манастирите на п-в Атон и др.), Кипърската (със седалище в Никозия), Грузинската (със седалище в Тбилиси), Българската (със седалище в София; извън пределите на Б-я има епархии в САЩ, Канада и Австралия и енории в различни европ. страни), Руската (със седалище в Москва; извън пределите на бившия СССР има три екзархата — Западноевропейски, Средноевропейски и Централно- и Южноамерикански, както и патриаршески енории в Северна Америка и Канада, представителства в Александрия, Дамаск, Женева, Ню Йорк, Токио, подвория в Бейрут, Белград, София, Карлови Вари, Руска духовна мисия в Ерусалим), Сръбската (със седалище в Белград; освен в пределите на бившата Югославия има диоцези в Унгария, Румъния, Западна Европа, Америка и Австралия), Румънската (със седалище в Букурещ; създадена през 1864, автокефална от 1875; извън пределите на Румъния има диоцези в Западна Европа и Америка), Еладската (със седалище в Атина; учредена през 1833, призната от Цариградската патриаршия през 1850), Полската (със седалище във Варшава; получава автокефалия от Цариградската патриаршия през 1925), Чехословашката (със седалище в Прага; получава автокефалия от Московската патриаршия през 1951), Православната църква в Америка (със седалище в Ню Йорк; получава автокефалия от Руската църква през 1970). Автономни И.п.ц. са: Синай-

ската (със седалище в Кайро; в състава ѝ влизат манастирът „Света Екатерина“ на планината Синай, 3 подвория в Египет и 11 в Гърция, Кипър, Ливан и Турция), Финландската (със седалище в Куопио; учредена е през 1892, получава автономия от Руската църква през 1921), Японската (със седалище в Токио; създадена през XIX в., получава автономия от Руската църква през 1970).

Във верско, богослужебно и каноническо отношение И.п.ц. съставляват една цялост. В основата на вероизповедта им е Свещеното писание и Свещеното предание. Придържат се към решенията на седемте вселенски събора и на някои поместни събори, одобрени от вселенски събор. Приемат, че невидим глава на църквата е Исус Христос; отхвърлят католическото учение за главенство на папата и спазват принципа на съборността; признават цариградския патриарх като *primus inter pares* (пръв между равните). Приемат седемте тайнства: кръщение, миропомазване, покаяние, евхаристия, свещенство, брак и елеосвещение. Признават иконопочитанието. Имат еднакво богослужение и са в пълно евхаристийно общение помежду си.

През IX—X в. значителна част от И.п.ц. са църковни организации с богата история и важна роля в обществено-политическия и културния живот на света.

Ерусалимската църква е най-старата християнска църква, майка на всички поместни православни църкви. Приема се, че е основана през 33, на деня, наречен Петдесетница. Има сложна истор. съдба. Ерусалим е многократно ограбван, разрушаван и завладяван от чужди нашественици, което се отразява неблагоприятно върху религиозния живот. Особено тежко става положението на църквата след завладяването на Ерусалим от арабите (637), по-късно от кръстоносците (1099), а в 1517 от турците.

Александрийската църква по предание се приема за най-ранната

християнска църква в Африка. Основана е в гр. Александрия (ок. 64) от ап. и евангелист Марк. Християнството в Египет се разпространява бързо. В края на II в. прониква в Либия, а по-късно — в Пентапол и Етиопия. За бързото и културно издигане на Александрийската църква и за ръководната ѝ дейност в епохата на догматическите спорове, особено през IV в., изключително значение има нейната катехизическа богословска школа, която при изяснение на Свещеното писание използва главно алегорическия метод. Видни представители на тази школа са Климент Александрийски, Ориген, Дионисий Александрийски и Петър Александрийски. От VII до XIX в. Александрийската патриаршия претърпява тежки изпитания, причинени от чужди нашествия. Дн. в нейния диоцез са включени всички православни християни в Африка. Синодът ѝ се състои от 13 митрополити под председателството на патриарха, чието седалище е в гр. Александрия.

Антиохийската църква води началото си от апостолско време. От гр. Антиохия, Сирия, голям културен и търговски център по онова време, християнството се разпространява в Месопотамия, Източна Мала Азия, Кавказ, Арабия и Персия. Още от началото на своето съществуване Антиохийската църква развива просветна и книжовна дейност. Заслуга в това отношение има главно богословската школа с пристъпаща си рационалистическа насоченост. За развитието на тази школа особено много допринасят изтъкнати мислители като Лукан, Диодор Тарсийски, *Иоан Златоуст*, Полихроний, Теодорит Кирски и др. Истор. път на Антиохийската патриаршия е наситен с много превратности: вътрешни религиозни спорове и разцепления, етнически противоречия, многократни заробвания и разрушения, преследване и масово избиване, компактно емигриране на членовете ѝ, икономическо изтощаване; в някои периоди църковно-книжовната ѝ дейност е недостатъчна.

Цариградската църква е

свързана най-непосредствено с дейността на Константин-Кирил и Методий, с развитието на тяхното дело в Б-я и със създаването на Бълг. църква. Няма точни сведения, кога е основана християнска община в гр. Византион (по-късно Константинопол, дн. Цариград). Съществува предание, че ап. Андрей проповядва във Византия и поставя Стахий за пръв епископ на града. Когато през 330 става столица на Римската империя, Константинопол се издига бързо и в църковно отношение. Вторият вселенски събор (381) поставя константинополския епископ на второ място по чест след епископа на Рим. Към края на V в. той има титлата патриарх, а от началото на VI в. се титулува вселенски патриарх. През VI—VIII в. Константинополската патриаршия развива усилена мисионерска дейност особено сред живеещите в империята славяни. През IX—X в. тази дейност се разширява и извън пределите на Византия и обхваща чехи, моравци, сърби, българи и руси. Някои от тези народи успяват сравнително рано да получат църковна независимост, без да прекъсват връзките си с Константинополската църква майка. Вж. *Миси* византийски през IX век.

Кипърската църква е една от най-древните православни църкви. На о-в Кипър християнството е проповядвано още от апостолите Павел и Варнава (средата на I в.). Твърде рано е образувана църква, която Третият вселенски събор (431) признава за автокефална с ранг архиепископия. Първият период на разцвет продължава до нашествието на арабите (VII в.), които в продължение на три столетия периодично нападат и ограбват острова. Монашеството допринася много за развитието на духовната и материалната култура на Кипър.

Синайската църква възниква през раннохристиянската епоха. През IV в. в гр. Фаран на Синайския п-в има епископ. Четвъртият вселенски събор (451) въздига тази църква в архиепископия, каквато е и днес. От средата на VII в. манастирът „Св. Екатерина“ е седалище на архиепископа. Манастирът

има богата библиотека, в която се съхраняват и ценни старобългар. и слав. ръкописи.

Грузинска църква. В Западна Грузия християнството прониква от Византия, а в Източна — от Армения и Сирия. Около 330 грузинският цар Мириан заедно с голяма част от народа приема християнството, което се разпространява бързо и към средата на IV в. става държ. религия. От втората половина на V в. главата на Грузинската църква се титулува католикос-архиепископ. Отначало седалището му е в гр. Мцхета, а по-късно — в гр. Тифлис (дн. Тбилиси). От началото на X в. той носи титлата католикос-патриарх, която е запазена до днес. Опустошителните войни между Византия и Персия (VI и първата половина на VII в.) се отразяват крайно неблагоприятно върху църковния живот. Такова е положението и при арабското нашествие през VII в. Освен вътре в страната грузинци основават манастири и извън нея, като Иверския манастир на п-в Атон (основан ок. 890) и Бачковския манастир в Б-я (основан през 1083 от грузинеца Григорий Бакурианни. През X—XII в. важни културно-просветни центрове в Грузия са Гелатската академия в манастира Гелати и Иквалтската академия в манастира Иквалто.

Българска църква. Християнството прониква на Балк. п-в през първите векове на н.е. Дошлите тук славяни (VI в.), а след тях и прабългари (VII в.) заварват отчасти християнизирано местно население. *Покръстването на българите* става при княз Борис I (852—889). През 870 е учредена автономна Българска архиепископия под юрисдикцията на Цариградската патриаршия. Ок. 919 на църковно-народен събор Българска църква е провъзгласена за автокефална и въздигната в ранг патриаршия, призната през 927 от Цариградската патриаршия. Вж. *Българската църква през IX—X век.*

Руска църква. Християнството прониква рано в земите, завладени по-късно от руските славяни. На п-в Крим

християни има още през I в. През IV в. Востор и Херсон са важни християнски средища и епископски центрове, въздигнати през VII в. в архиепископии под юрисдикцията на Цариградската патриаршия. В Киевска Русия християнството се утвърждава под влияние на Византия и Б-я. Преобладава мнението, че Киевският княз Владимир (980—1015) приема християнството ок. 988 от грц. духовници. С покръстването на руския народ възниква Руската църква като митрополия, подчинена на Цариградската патриаршия. Християнизацията на Русия става основа за развитието на богатата духовна култура. Важна роля в религиозния и в културния живот играят манастирите като центрове на книжовна и просветна дейност.

Сръбска църква. Макар че християнството прониква твърде рано в земите на дн. Сърбия, официалното покръстване на сърбите става към 880. Отначало сърбите са под юрисдикцията на Цариградската патриаршия, а по-късно — на *Охридската архиепископия*. През 1219 никейският (цариградският) патриарх Мануил I Харитопул ръкополага Сава (Растко) — брат на сръбския крал Стефан Неманич (1217—1227), за сръбски архиепископ. Така се поставя началото на независимата Сръбска църква. През 1346 тя е въздигната в ранг патриаршия.

В земите на дн. Румъния, населявани в древността от даки и гети, християнството прониква твърде рано. В резултат на романизирането на местното население и на постепенното асимилиране на славяни и други племена се формира румънската народност. През VII—X в. и XII—XIII в. част от дн. румънски земи са включени в Българска държава и в тях се утвърждава православието. До XVII в. за книжовен език се използва старобългар. и среднобългар., на които се извършва и богослужението.

В географския район на дн. Гърция християнството е проповядвано от ап. Павел. Сравнително бързо са създадени църковни центрове, които в края на II в. прерастват в митрополии, а през IV в. са

създадени екзархати, включващи по няколко митрополии. Най-важният екзархат е Източна Илирия, който до VI в. се намира под юрисдикцията на Рим. Положението на църквата се изменя съществено след падането на Цариград под турска власт в 1453. Гръцкото въстание от 1821 довежда до освобождението от турско робство и до създаването през 1830 на грц. държава в пределите на Южна Гърция. С правителствен декрет от 23 юли 1833 е учредена автокефална Еладска църква с ранг архиепископия, призната от Цариградската патриаршия с томос от 29 юни 1850.

В пределите на дн. Полша първите православни епархии са основани през Х в. След Брестката уния (1594) бързо се разпространяват католицизмът и униатството.

В земите на дн. Чехия и Словакия православието е проповядвано през IX в. от Константин-Кирил и Методий (вж. *Моравска мисия*). Те основават православна църква, която постепенно е унищожена от немското духовенство (вж. *Велика Моравия*).

В Близкия, Средния и Далечния изток има още една група народности църкви, които във верско отношение са твърде близко до И.п.ц. В църковно-истор. литература са известни като източни (ориенталски) народности църкви; те самите се наричат ортодоксални църкви. Въз основа на верски, етнически и истор. елементи те са обособени в две групи: първата се представя от Източносирийската (наричана още Персийска или Несторианска) църква; към втората се отнасят: Коптската, Етиопската, Западносирийската (Яковитската), Армено-григорианската и Сирийската (Малабарската) църква в Индия.

Източносирийската църква има раннохристиянски произход. Териториалните ѝ граници отначало са между реките Тигър и Евфрат и стигат до Персийския залив. По време на войните между Византия и Персия в началото на V в. персийските християни са преследва-

ни от властта на Сасанидите, които ги считат за изменници поради връзките им с християните в Антиохия (тогава в пределите на Византия). За да избегне тези обвинения, Персийската църква прекъсва връзките си с Антиохийската и се обявява за автокефална. Тези събития предшествуват приемането на несторианството от страна на Персийската църква. По политически причини тя не изпраща свои представители на Третия вселенски събор (431), който осъжда Несторий, не се запознава и с решенията на събора. Преследваните последователи на Несторий, пръснати по градовете на Персия, разпространяват неговото учение. Така Персия става люлка на несторианството. На събора в Селевкия-Ктезифон (486) Персийската църква официално приема несторианството и окончателно прекъсва връзките си с Православната църква. Дн. Източносирийската църква има диоцези в Сирия, Иран, Ирак, бившия СССР, Индия и Америка. Оглавява се от католикос-патриарх, чието седалище в последно време е в Сан Франциско, САЩ.

Коптската църква е монофизитска. Причините за отпадането на част от египетските християни от православието и обособяването им в самостоятелна църква са повече от църковно-политически и по-малко от религиозно-догматически характер. Александрийската епископска катедра си спечелва още в древността междуцърковно признание и авторитет. Египетските християни реагират остро на всеки опит от страна на виз. власт да преследва или ограничава техния духовен водач. Затова, когато Четвъртият вселенски събор в Халкидон (451) осъжда защитника на монофизитството — Диоскор Александрийски, те приемат това като осъждение на Александрийската църква и като преследване на православието. Това обстоятелство е благоприятно за разпространението на монофизитството в Египет; християните там се разделят на две групи: монофизити (главно копти — местни египтяни) и отричащи Халки-

донския събор, и православни (предимно елини), привърженици на Халкидонския събор. Чрез отношението си към събора коптите монофизити изразяват отношението си и към виз. гражданска власт. Те отказват да се подчиняват на православния патриарх в Александрия и продължават да ръкополагат свои епископи. През 567 с избирането на Петър IV за коптски патриарх те узаконяват своя самостоятелна йерархия, която съществува и до днес. Така се оформя окончателно независима Коптска църква, чийто глава оттогава се титулува патриарх александрийски. Диоцезът на Коптската църква включва Египет и цяла Африка. Седалището на патриарха е Кайро.

Етиопската църква е в близка връзка с Коптската църква, но заема по-особено място в групата на ориенталските църкви — православният елемент в нея е доста по-силно изразен в сравнение с останалите. В Етиопия християнството се разпространява през първата половина на IV в. Оттогава Етиопската църква поддържа тесни контакти с Александрийската. След арабското нашествие в Египет (VII в.) прекъсва връзките си с православните църкви. По необходимост приема митрополити от своите съседи — коптите, които отначало се ползват с благоволенieto на арабите. Макар да влиза формално в семейството на монофизитските църкви чрез зависимостта си от Коптската църква, тя запазва в основни линии православното учение. Диоцезът ѝ обхваща Етиопия; има и един архиепископ в Ерусалим. Предстоятелят на църквата се титулува патриарх и католикос; седалището му е в Адис Абеба.

Западносирийската (Яковитската) църква е свързана със стремежа на населението в западната сирийска област да отхвърли виз. господство и да утвърди националната и църковната си независимост. Преследваната от страна на Византия усилав верския и националния му фанатизъм. Организатор на Западносирийската църква е сирийският монах Яков Барадай (VI в.), с

чието съдействие през 543 е поставен първият сирийски монофизитски патриарх Сергий и се слага началото на самостоятелна монофизитска йерархия. Западносирийската църква обединява главно сирийци и отчасти араби (в Източна Месопотамия). Паството ѝ днес е пръснато в Сирия, Ирак, Ливан, Йордания, Турция и Северна Америка. Начело стои патриарх; седалището ѝ е в Дамаск.

Армено-григорианската църква има раннохристиянски произход. През 295 християнството в Армения е признато за официална религия. Арменията църква твърде рано се освобождава от зависимостта си от Кесарийската църква майка и изгражда своя автокефалия. По национални и религиозни подбуди арменците са принудени да започнат война с персите малко преди Четвъртия вселенски събор. Те не получават от Византия очакваната подкрепа и са разбити. Това поражда отрицателно отношение към политиката на виз. император Маркиан (450—457), а до голяма степен и към църквата във Виз. империя. Арменците не изпращат свои представители на събора, нито след това приемат неговите решения. Разпространението на монофизитството е своеобразна политическа реакция срещу Персия, където се разпространява несторианството. Официално монофизитството е прието в Армения на събора в Двин (506) или малко по-късно. Дн. членовете на Армено-григорианската църква са пръснати в различни страни. Най-голямата част от тях са в Армения, а останалите — в Ливан, Сирия, Ирак, Иран, Индия, Етиопия, Судан, Кипър, Гърция, Б-я, Румъния, Западна Европа и Северна Америка. Седалището на върховния патриарх и католикос е в Ечмиадзин, Армения.

Сирийската (Малабарската) църква е в най-тесна връзка със Западносирийската църква. По предание се приема, че е основана от ап. Тома, затова нейните членове се наричат Томови християни. Приблизително от началото на V в. малабарските хри-

ствияни имат тесни търговски и църковни връзки с Месопотамия и Сирия, поради което в Индия проникват и несторианството, и монофизитството. След многократни разделения под външно влияние една част от християните в Индия се обособяват в самостоятелна църква — Малабарската, която се включва в групата на ориенталските църкви. По-голямата част от членовете ѝ са в Южна Индия, има и в Цейлон и Малайзия. Предстоятелят на църквата се титулува католикос на Изтока и митрополит на Маланкара; седалището му е в гр. Котаяма, щат Керала, Южна Индия.

Източносирийската църква признава само първите два вселенски събора. Приема седемте тайнства с някои малки различия в сравнение с православните църкви. Останалите пет църкви са тясно свързани помежду си и са в евхаристийно общение една с друга. Признават само първите три вселенски събора. Имат почти еднаква вероизповед. Доколкото има различия в ритуално отношение, те се дължат на различните местни традиции.

В Близкия изток има още една християнска общност — Маронитската църква. Общото между нея и останалите е древният произход, териториалната близост и еднаквите религиозни причини (христологическите спорове) за отделение от Православната църква. Различията е в това, че от началото на XIII в. Маронитската църква е в уния с Римокатолическата църква и е единствената източна църква, изцяло приела и запазила и досега унията. Повечето от маронитите днес живеят в Ливан; срещат се също в Кипър, Египет и Америка.

Лит.: Голубинский Е. Е. История русской церкви. I. М., 1880, 966 с.; 2. М., 1900, 917 с. (2 изд. и доп. изд. М., 1901—1917); Болотов В. В. Лекции по истории древней церкви. 4. Петроград, 1918, 600 с.; Снегаров Ив. История на Охридската архиепископия. I. С., 1924, 349+17 с.; 2. С., 1931, 11+615 с.; Посенов М. История на християнската църква. 1—2. С., 1933, 2+7+551 с.; Цанков Ст. Българската православна църква от Освобождението до настояще време. С., 1939, 373 с.; Снегаров Ив. Кратка история на съвременните православни църкви. 1. Иерусалимска, Антиохий-

ска, Александрийска, Цариградска, Кипърска, Синайска и Грузинска. С., 1944, 686 с.; 2. Българска, Руска и Сръбска. С., 1946, 472 с.; Algermissen K. Konfessionskunde. 7 пераба. изд. Paderborn, 1957, p. 412—528; Beck H.-G. Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich. München, 1959, 851 p.; Карташев А. В. Очерки по истории Русской церкви. I. Париж, 1959, 686 с.; 2. Париж, 1959, 565 с.; Кирил патриарх Български. Принос към българския църковен въпрос. Документи от австрийското консулство в Солун. С., 1961, 224 с.; Карташев А. В. Вселенские соборы. Париж, 1963, 786 с.; Ostrogorsky G. Geschichte des Byzantinischen Staates. 3 пераба. изд. München, 1963, 31+514 p.; Spuler B. Gegenwartslage der Ostkirchen in ihrer nationalen und staatlichen Umwelt. 2. изд. Frankfurt am M., 1968, 427 p.; Heiler Fr. Die Ostkirchen. München—Basel, 1971, 640 p.; Handbuch der Ostkirchenkunde. Ed. E. Ivanka, J. Tyciak, P. Wiertz. Düsseldorf, 1971, 765 p.; Heyer Fr. Konfessionskunde. Berlin—New York, 1977, p. 79—278; Döpmann H.-D. Die Russische Orthodoxe Kirche in Geschichte und Gegenwart. Berlin, 1977, 375 p.; Beck H.-G. Geschichte der orthodoxen Kirche im Byzantinischen Reich. Göttingen, 1980, 264 p.; Събев Т. Самоотроята народностна църква в Средновековна България. Християнизаторски процес, основаване и възход, автокефалия и междуцърковно положение, църква и държава, роля и значение. С., 1987, 436 с.

Томо Косев

ИКОНОБОРСТВО — религиозно, социално и политическо движение във Византия, насочено против култа към иконите в християнската църква. Църковната история познава още в раннохристиянската епоха изолирани случаи на отрицателно отношение към иконите и към свързаната с тях почит, но като организирано движение И. възниква и се оформя през първите десетилетия на VIII в. През този период във виз. общество се очертават сериозни вътрешни противоречия — между селските маси, които постепенно губят земята и свободата си, и господстващите светски и църковни среди, както и между отделни слоеве на господстващата класа. Все по-силно се изявява стемежът на светската аристокрация да посегне върху движими и недвижими имуществата на църкви и манастири. Противоречия съществуват и сред църковните среди, където борбата се води между епископите и отделните богати манастири, които в стремежа си към самостоятелност не се подчиняват на епископската власт.

Императорите от Сирийската династия начело с Лъв III Исавър (717—741) си поставяат за цел да защитят интересите на светската аристокрация, като ограничат влиянието на духовенството и секуларизират имотите и голяма част от материалните ценности на манастирите. Те се стремят да наложат секуларистичен дух в цялостния духовен и културен живот на Византия. Борбата срещу засиления се култ към иконите се оказва удобна платформа за тях. Като се обявява против иконопочитанието, имп. Лъв III цели всъщност да ограничи икономическата мощ на монашеството. Със забогатяването на манастирите нараства много броят на монасите, което се отразява отрицателно върху числеността на армията и създава опасност за държ. власт, като я лишава не само от защитни сили, но и от данъкоплатци и чиновници. Това не е изгодно за империята, която в същото време е застрашена сериозно от араби и българи.

Наред със засилването на почитта към иконите се допускат и редица злоупотреби с тях — напр. при кръщаване на деца някои избират за възприемници икони вместо живи хора; духовници извършват литургията за причастието върху икони вместо върху престол, слагат в причастието боя, настъргана от икони; отдават на иконите божествени почести и др. В редица случаи иконопочитателите изпадат всъщност в иконопоклонство.

Неправилното разбиране на иконопочитанието и зачестилите злоупотреби с него усилват иконоборското настроение и сред някои епископи. В първите десетилетия на VIII в. главни противници на иконопочитанието сред църковните среди са епископите от Мала Азия Константин Наколйски, Тома Клавдиополски и Теодосий Ефески. Според повечето изследователи отрицателното им отношение към иконите е повлияно косвено от павликянството, юдейството и мохамеданството, които имат много последователи в Мала Азия.

Разгорялата се борба срещу иконите преминава от църковните среди в поли-

тическия сфера и продължава повече от един век. Тя протича в две фази. В първата фаза И. се очертава като широко обществено движение, което включва представители и на господстващата, и на експлоатираната класа. Повод за открита борба срещу култа към иконите е земетресението в Средиземно море през лятото на 726. В политическите среди се разпространява убеждението, че византийците са разгневили Бога със своето иконопочитание. През ян. 730 е издаден императорски едикт, с който се слага началото на организирана борба срещу иконопочитанието и неговите защитници. Текстът на едикта не е запазен, но нито един грц. или лат. извор до 754 не привежда законно църковно основание за иконоборската политика на Лъв III. Действително на императора срещат одобрение в определени среди, но и остра съпротива в други, особено в столицата и в европ. владения на Византия. Отявнен противник на И. в Константинопол е патриарх *Герман I* (715—730). На негова страна са мнозина аристократи, които имат връзки с монашеските среди. Отношенията се изострят и се стига до открит бунт в Елада и в егейските о-ви. Бунтът е потушен, а метежниците са наказани сурово. Кървави сблъсъци има и в столицата. Въпреки това императорът следва неотклонно иконоборската си политика. Герман I е принуден да се откаже от патриаршеския престол. За патриарх е поставен неговият синкел Анастасий (730—754) — привърженик на политиката на императора. Скоро след това Лъв III издава втори едикт, подписан и от новия константинополски патриарх. С него се забранява категорично почитането на иконите. Нарушението на тази забрана се санкционира с наказания и конфискация на църковни имоти. По този начин държавата увеличава значително материалните си средства. През следващите години конфронтацията между защитниците и противниците на иконите се засилва.

Освен във Византия иконоборската политика на имп. Лъв III среща остра

съпротива и на Запад, главно в лицето на римските папи Григорий II (715–731) и Григорий III (731–741). Григорий III свиква събор, който осъжда действията на императора. За да си отмъсти на папата, Лъв III отнема от римския диоцез южноиталианските области Сицилия и Калабрия, както и Източен Илirik и ги подчинява на константинополския патриарх. Този акт усложнява църковните отношения между Константинопол и Рим и задълбочава отчуждението между Изтока и Запада.

Най-сериозната и аргументирана защита на иконопочитанието се съдържа в трудовете на *Йоан Дамаскин*. Той е автор на три слова, в които обосновава теологически, философски и естетически същността на иконите; както и източните патриарси по това време, предава иконоборците на анатема.

Синът на Лъв III имп. Константин V Копроним (741–775) продължава политиката на своя баща. Той пише няколко съчинения против иконите. Според много изследователи те са създадени под влияние на монофизитите. През 754 Константин V свиква църковен събор против иконопочитанието в Хиерия (на азиатския бряг на Босфора). Присъствуват 338 епископи, но нито един от източните патриарси. Римският папа Стефан II (752–757) също отказва да изпрати свои представители. Съборът продължава от 10 февр. до 8 ноем. Последните заседания стават в Константинопол. Съборът отхвърля иконопочитанието като ерес и анатемосва главните му защитници — бившия патриарх Герман I, Георги Кипърски и Йоан Дамаскин, обосновава И., като провъзгласява, че „няма свята молитва, която би се освещавала от иконата“. Постановленията на събора бележат кулминацията на И. Следва масово унищожение на икони и фрески. На тяхно място се появяват украшения с животински и растителни мотиви; разпространяват се изображения на императора и картини, възхваляващи неговите военни и ловни подвизи. Унищожават се и съчинения в защита на иконите.

Изображение на иконоборци в Худовия псалтир, гръцки ръкопис от IX в.

Иконоборската политика на имп. Константин V предизвиква реакция сред значителна част от столичната аристокрация и главно в монашеските среди. Императорът нарежда да бъдат екзекутирани или ослепени някои висши служители и офицери. През 767 е убит и главният защитник на иконопочитанието игуменът Стефан Нови. Гоненията срещу иконопочитателите се насочват предимно към монашеството. Някои манастири в Константинопол са разрушени, други са превърнати в казарми и бани. Манастирските имоти се продават на богати светски земевладелци от кръга на темната аристокрация и на някои по-дребни собственици, а парите постъпват в императорската хазна. Мнозина монаси са избити, някои избягват в Сирия, Палестина и главно в Южна Италия, където основават нови манастири и школи и насаждат грц. култура.

По време на сравнително краткото управление на сина на Константин V имп. Лъв IV Хазарски (775–780) И. продължава да бъде официална политика, но

силата му отслабва. Под въздействието на съпругата си Ирина Лъв IV смекчава И. на своя баща. Влиянието на монашеството отново се засилва. Със смъртта на Лъв IV завършва първата фаза на И. При малолетния имп. Константин VI (780—797) по инициатива на майка му Ирина, с одобрението на римския папа и на източните патриарси и със съдействието на константинополския патриарх Тарасий (784—806) е свикан Седмият вселенски събор в Никея (786/787). Присъствуват представители на Римската и на източните църкви. Съборът възстановява иконопочитанието и му дава догматическа формулировка.

Втората фаза на спора за иконите започва при имп. Лъв V Арменец (813—820), който отново възбужда И. През 815 той свиква събор в Константинопол, който потвърждава решенията на събора от 754 и отхвърля постановленията на VII вселенски събор. Но преследването на иконопочитателите няма предишната острота и бруталност. През този период спорът за иконите има подчертано богословски характер. В търсенето на богословски аргументи за И. Лъв V се опира главно на бъдещия константинополски патриарх Йоан VII Граматик (837—843). В защита на иконопочитанието се обявява видният виз. книжовник и богослов монахът Теодор Студит.

Имп. Михаил II (820—829), макар и да поддържа партията на иконоборците, по-скоро е равнодушен към религиозните въпроси. Той забранява всякакви спорове за иконите, но връща от заточение мнозина иконопочитатели, между които са константинополският патриарх Никифор и Теодор Студит. Имп. Теофил (829—842) прави последен опит да възроди И., което е вече в своя залез. Иконопочитателите отново са подложени на преследвания. Императорската политика има енергични противници, между които е и императрица Теодора. Със смъртта на имп. Теофил завършва втората фаза на И. Като регентка на малолетния имп. Михаил III (842—867) Теодора свиква събор и възстановява

окончателно иконопочитанието (842). На празничната неделна служба в храма „Св. София“ в Константинопол официално е обявена и тържествено е отпразнувана победата на иконопочитанието над И.

През първата фаза на спора за иконите Западната църква е изцяло на страната на иконопочитателите. След укрепването и разширяването на Франкската империя при Карл Велики ситуацията на запад отчасти се изменя. Папа Адриан I (772—795) изпраща на Карл Велики актовете на събора от 786/787 в един немного получлив превод на лат. език — напр. вместо *veneratio* (почитане, уважение, почит, на грц. *προσκύνησις*) е употребена думата *aboratio*, която съответствува на грц. *λατρεία* (служение). При този неправилен превод се добива погрешното впечатление, че съборът в Никея утвърждава „служение“ на иконите, а не почит към тях. Ок. 790 придворните богослови на Карл Велики съставят съчинение от негово име, т. нар. „*Libri Carolini*“, в което е изразено отрицателното отношение както към иконоборците, така и към иконопочитателите. През 794 Карл Велики свиква църковен събор в гр. Франкфурт, на който присъствуват и двама папски легати. Под влияние на придворните богослови съборът отхвърля като неправилни решенията на иконоборския събор от 754 и на Никейския събор от 786/787. Мотивите са, че иконите не са идоли, следователно те не трябва да се унищожават, но на тях не трябва да се отдава служение, каквото (както на Запад погрешно са осведомени) им отдават отците на Никейския събор. В тези си разсъждения западните богослови се придържат към мнението на папа Григорий Велики (590—604), който забранява неправилното почитане на иконите, но същевременно порицава тези, които ги унищожават.

Домогванията на Карл Велики да убеди папата в правилността на решенията на Франкфуртския събор не дават очаквания резултат. Неуспешни се оказват и опитите на папата да покаже на

Иконоборческа фреска от църквата „Св. Кириаки“ в Апирантос на о-в Наксос, втората половина на VIII — първата половина на IX в.

Карл Велики, че решенията на Нийкейския събор са правилни. Карл Велики е зле настроен и към иконопочитателите, и към иконоборците, тъй като по това време отношенията между Франкската империя и Византия са влошени.

Много важен е въпросът за богословско-философската същност на И. и на иконопочитанието. Според И. истинската икона трябва да бъде идентична, единостънна (ὁμοῦλον) с изображено на нея лице. Но това е възможно само при сакралното претворяване на хляба и виното при Евхаристията. Затова единственият образ на Христос е Евхаристията. Всяко друго негово изображение води до ерес — монофизитство, т.е. до сливане на двете природи (божествена и човешка) на Христос, или несторианство, т.е. до разделяне на двете природи. В борбата срещу И. се изяснява диалектическият характер на отношението същност—изображение (образ). За иконопочитателите иконата не е и не може

да бъде единостънна със своя образ. В самото понятие икона се заключава отликата по същност между образа и неговия първообраз. Тя е подобие на първообраза, негово отражение, до голяма степен е свързана с него. Иконата е коренно различна от своя първообраз по същност (κατ' οὐσίαν), но тя е равна с него по лик, по външен вид (κατ' εἶδος) или по име (κατὰ τὸ ὄνομα). На нея се изобразява не природа, а личност, защото иконата е личен, ипостасен образ. Тя донякъде е съучастник на първообраза — открива възможност за встъпване в общение с него, спомага за неговото познаване. Иконата носи името на своя първообраз. С това се подчертава отношението, което съществува между предмета и неговата идея, развито още във философската система на Платон. Всеки, който отъждествява иконата с изображеното на нея лице, я отъждествява с идол, а иконопочитанието — с идолопоклонство. И обратно, за всекиго, който знае, че между иконата и нейния първообраз има отлика по същина, въпрос за идолопоклонство не възниква. За него иконата е само средство, което му дава възможност с помощта на сетивното възприятие да се въздигне към трансцендентната реалност; тя е само символ, който означава определена трансцендентна реалност и разкрива нейните черти. Това разбиране на иконата изключва уклона както в монотелитство, така и в несторианство.

Победата на иконопочитанието във Византия отбелязва тържеството на новата система за разбиране на света, която повлиява твърде много върху спецификата на виз. култура. Живописите възплащават в своите произведения трансцендентните истини във вид на „зрителни образи“. Несъмнено победата на иконопочитанието стимулира развитието на виз. изобразително изкуство — едно от големите постижения на европ. цивилизация. Естетическият аспект, който определя жизнеността и силата на произведенията на византийското изкуство, по време на иконоборските спорове отстъпва място на догматическия

аспект. Така на христологическа основа се изграждат и уточняват доказателствата за възможността и необходимостта от антропоморфни изображения.

Слав. просветители Кирил и Методий са съвременници на И. на Изток в завършителната му фаза, когато причините от социално-икономически и политически характер вече са отпаднали, а религиозно-философските спорове до голяма степен са притъпени, защитниците на иконите вече са разкрили богословско-философската същност на иконопочитанието и е отхвърлено разбирането му като идолослужение. Още като ученик в *Магнаурската школа* Константин-Кирил Философ вероятно изгражда и оформя на богословска основа своето отрицателно отношение към И. Според ЖК той борва в диспут патриарх Йоан VII Граматик; по време на *Хазарската мисия* води спор с юдеите и по въпроса за иконите, по време на който юдеите обвиняват християните в идолопоклонство. Позовавайки се на Стария завет, Константин Философ доказва, че иконопочитателите правят разлика между икона и идол и че на иконата те отдават само подobaваща почит, но не и служение.

Възгледите на двамата братя относно мястото и значението на иконите в системата на християнския мироглед са разкрити по-пълно във вероизповедната формула, известна като *Написание за правата вяра*, която Константин Философ оставя на своите ученици и последователи. Както при всяка вероизповед, в нея са засегнати в схематична форма важни моменти, отразяващи православното учение за иконите. В основата ѝ лежат определенията на VII вселенски събор и мисли на изтъкнати източни църковни писатели — защитници на иконопочитанието, главно на константинополския патриарх Никифор I Изповедник (806—815). И тук, като при диспута с юдеите, се прави строго разграничение между почитта, отдавана на образите, и служението, отдавано само на Бога. Почитта към иконите е насочена към първообраза, който е изобразен на тях;

отдава се дължимата почит най-напред към иконите, изобразяващи Исус Христос, след това — към иконите на Богородица, на ангелите, апостолите, мъчениците и на останалите светци.

Лит.: Болотов В. В. Лекции по истории Древней Церкви. 4., 3. Петроград, 1918, с. 506—586; Elliger W. Zur Entstehung und frühen Entwicklung der altchristlichen Bildkunst. Leipzig, 1934, 284+12 p.; Ostrogorsky G. Geschichte des Byzantinischen Staates. München, 1940, p. 138—146; Dvornik Fr. The Patriarch Photius and Iconoclasm. — *Dumbarton Oaks Papers*, 7, 1953, p. 67—97; Anastos M. V. The Argument for Iconoclasm as Presented by the Iconoclastic Council of 754. — In: *Late Classical and Mediaeval Studies in Honor of A. M. Friend jr.* Princeton, 1955, p. 177—188; Grabar A. L'iconoclasm byzantin. Dossier archéologique. Paris, 1957, 277 p.+27 ill.; Beck H.-G. Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich. München, 1959, p. 296—298; Карташев А. В. Веленские соборы. Париж, 1963, с. 679—801; Ангелов Д. История на Византия. I. С., 1965, с. 265—314; История Византия. 2. М., 1967, с. 49—102; Климент Охридски. Събрани съчинения. 3. Пространни жития на Кирил и Методий. Подготвили за печат Б. Ст. Ангелов и Хр. Кодов. С., 1973, с. 145—146; Gero S. Byzantine Iconoclasm. During the Reign of Leo III. Louvain, 1973, 18+220 p.; Schreiner P. Legende und Wirklichkeit in der Darstellung des byzantinischen Bilderstreits. — *Saeculum*, 27, 1976, p. 165—179; Бычков В. В. Византийская эстетика. М., 1977, с. 136—141 (на бълг. език: С., 1984, с. 126—129); Gero S. Byzantine Iconoclasm during the Reign of Constantine V. Louvain, 1977, 14+191 p.; Iconoclasm. Ed. by A. Bryer and J. Herrin. Birmingham, 1977, 11+195 p.; Speck P. Kaiser Konstantin VI. München, 1978. 1—2, 857 p.; Der Byzantinische Bilderstreit. Ed. J. Irmscher. Leipzig, 1980, 198 p.; Voordeckers E. Constantin-Cyrille et Methode, temoins de la fin de l'iconoclasm byzantin. — In: *Szlavok-protobolgarok-Bizance*. Szeged, 1986 (Hungaro-Bulgarica, 2), p. 19—27.

Тотю Коев

ИКОС (грц. *ὀίκος*; старобълг. *икъсь домъ*) — название на особен вид строфа със сложна метрична структура. Възниква в ранновиз. химнография като съставна част на полистрофичните жанрови форми *кондак* и *акатист*. Всички И. в кондака имат еднакъв метричен строеж и рефрен, различен от първата строфа (кондак, кукулий). В акатиста И. са дванадесет и се отличават от кондаците в него както по обема си, така и по рефрена и метриката. Характерна стили-

стична особеност на И., създавани по аналогия на И. в Акатиста за Богородица, е прославата на светеца или празника чрез фразови единици, въвеждани с анафората „радоуи са“ (χαίρε).

Лит.: Wellesz E. The Akathistos Hymn. Introduced and translated. Copenhagen, 1957, 200 p.; Beck H.-G. Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich. München, 1959 p. 427–428; Wellesz E. History of byzantine music and hymnography. Oxford, 1961, p. 179–197; Мирковић Л. Православна литургија или наука о богослужењу православне источне цркве. 1. 2 изд. Београд, 1965, с. 235 (3 изд. 1982, с. 235); Трифуновић Б. Азбучник српских средњовековних књижевних појмова. Београд, 1974, с. 102–103; Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы. М., 1977, с. 221–237; Gove A. F. The Evidence for Metrical Adaption in Early Slavic Translated Hymns. — In: Fundamental Problems of Early Slavic Music and Poetry. Ed. Ch. Hannick. Copenhagen, 1978 (Monumenta musicae byzantinae. Subsidia, 6), p. 211–246; Χαρίτοφ Π. К. Θεολογικά μελετήματα. 4. Ύμνογραφία. Θεσσαλονίκη, 1981, p. 154–157; Gove A. F. The Slavic Akathistos Hymn. Poetic Elements of the Byzantine Text and Its Old Church Slavonic Translation. München, 1988, 290 p.

Стефан Кожухаров

ИЛИНСКИ, Григорий Андреевич (Ильинский, Г. А.) (11/23.III.1876—1937) — руски филолог-славист, историк, археограф и педагог. Роден в Петербург. Следва в Историко-филологическия фак. на Петербургския унив. (1894–1898). Формира научните си интереси под ръководството на С. К. Булич, А. И. Соболевски, В. И. Ламански. Студентската му работа „Орбелская триодъ“ (1898) е удостоена със златен медал. След завършването си е оставен във факултета (1898–1903) за подготовка на професорско знание; избран е за секретар на Неофилологическото научно дружество (1898–1906). През 1901–1903 е командирован в Германия, Австро-Унгария, Сърбия и Б-я, където усилено работи в книгохранилищата и архивите, слуша лекции, изучава слав. езици и диалекти. Командировката изиграва значителна роля във формирането на лингвистичните възгледи на И. В задграничните библиотеки (в Прага, Берлин, Виена, Люблина, Белград, София и Пловдив) основно изучава ценни

Григорий Илински

старобългар. паметници, някои от които започва да подготвя за издаване. От 1904 е частен доц. в Катедрата по славистика в Петербургския унив. Зачитава магистърска дисертация „Сложные местоимения и окончание родительного падежа единственного числа мужского и среднего рода неличных местоимений в славянских языках. Этимологические исследования“ (1905). От 1907 преподава в Харьковския унив. По същото време е командирован заедно с П. А. Лавров на п-в Атон за проучване и подготовка за издаване на старобългар. грамоти. Докторската му дисертация „Грамоты болгарских царей“, защитена през 1911 в Киев, е удостоена с Ломоносовската премия на Руската АН. И. е професор в Нежинския Историко-филологически инст. (от 1909); в Юрьевския унив. (1918–1920), евакуиран във Воронеж; в Саратовския унив. (от 1920); в Източния педагогически инст. в Казан (1927); в Първия Московския унив. (от 1927). Член-кор. на АН на СССР (1921), действ. член на Научноизследователския инст. за език и литература РАНИОН (1925), член на Западнослав. инст. в Познан (1929), член-кор. на БАН (1929) и на Полската АН (1930). Взема активно участие в

ИЛИНСКИ, Г.

работата на Комисията за научно издаване на стари слав. текстове, Комисията по диалектология и др.

И. публикува над 500 труда (монографии, статии, рецензии, бележки, обзори, отзиви, доклади и др.), посветени на различни проблеми на слав. филология: сравнително-истор. проучвания на фонетиката и морфологията на съвременните слав. езици; звуков и граматичен строеж на праслав., старобългар., староруски, старосръбски и църковнослав. език; средновековна история и етнография на слав. народи; археография, текстология и палеография на средновековните слав. книжовни паметници; истор. география и археология на земите, населени със славяни. И. е автор и на много изследвания по общославистични проблеми, на многобройни отзиви за трудове на слависти и др.

В многобройните публикации на И. видно място заемат кирило-методиевските въпроси. В уводната си лекция, прочетена в Петербургския унив., той нарича кирило-методиевската проблематика „свързващо звено между много дисциплини на славяноведението“ (ЖМНП, 1906, нова серия, I, № 1, отд. 2, с. 50). И. внимателно следи литературата в тази област и от 1899 почти всяка година публикува рецензии, анотации, обзори и бележки за различни трудове, свързани с произхода и историята на слав. писменост. В продължение на повече от десетилетие води рубриката по виз.-слав. книжовни отношения във „Византийский временник“, в която централно място заемат отзивите за книги и студии по кирилометодиевистика. В няколко статии И. изказва своето мнение за важни моменти от живота и дейността на слав. първоучители: създаването на слав. азбуки; автентичността, съдържанието и значението на писмото на папа Адрин II до владетелите на западните слав. племена Ростислав, Светополк и Коцел според текста на *Похвалното слово за Кирил и Методий*; въпроса за „рушките“ писмена, намерени от Константин-Кирил в Херсон, и др. И. пръв проучва и издава текста на Кириловото

произведение *Написание за правата вяра* по най-ранния известен препис в Лаврентиевия (Иван Александровия) сборник от 1348; при лингвистичния анализ на паметника подчертава приноса на Константин-Кирил в създаването на слав. догматическа терминология. Той посвещава специални изследвания на личността на Климент Охридски, Черноризец Храбър и др. Интересува се от съдбата на първоначалните преводи, историята на възникването на най-ранните писмени паметници, на древните скрипториуми и школи в литературен и езиков аспект. На И. принадлежи една от хипотезите за произхода на *кирилицата* (1931). Според него тя е съставена след Преславския събор през 893 по поръчка на цар Симеон (893—927) от Константин Преславски, за да замени официално *глаголицата*. В трудовете си И. разглежда и кирило-методиевските традиции сред другите слав. народи. В изследванията му, посветени на историята на слав. писменост и на старобългар. писатели, значително място заемат етимологичните студии (напр. в статията за епископската титла на Климент Охридски е анализирана етимологията на топонима *дъбръца*, в статията за легендата на чешкия княз Вацлав има етимологични бележки за думата *жъня* и др.). В публикациите си по кирило-методиевска проблематика И. се проявява като вещ познавач на истор. обстоятелства, при които се създават и утвърждават слав. писменост и култура. „Опыт систематической кирилло-мефодьевской библиографии“ (С., 1934) е резултат от събирането на библиографски материали в продължение на няколко десетилетия. Още в рецензията си за книгата на И. Огиенко „Константин I Мефодий, ix життя та діяльність“ (Bsl, 1, 1929, с. 231—236) И. отбелязва: „Выросла грандиозная пирамида книг, статей и брошюр, которую представляет уже теперь едва обозримая кирилло-мефодьевская литература.“ Неведнъж в личната си кореспонденция той споделя идеята да бъде подреден и систематизиран събраният материал, която се осъществява

едва през 1932—1933. В книгата са събрани 3385 библиографски посочвания, към много отделни заглавия на книги са добавени и указания за съответните рецензии. Въпреки известни пропуски и недостатъци на изданието, то представя и до днес най-ценният справочник относно литературата върху кирило-методиевската проблематика от зараждането ѝ до 1933. (Вж. и *Библиографии кирило-методиевски*.) За фундаменталния труд на И. излизат повече от 30 рецензии; положителна оценка дават едни от най-видните европ. учени-слависти: И. Вайс, Й. Курц, С. М. Кулбакин, И. Пата, А. Мазон, Б. Хавранек, М. Вайнгарт и др.

Едновременно с работата си по библиографията И. подготвя друг голям труд, който остава незаключен: каталог-библиография на известните му бълг. ръкописи от XII до XVIII в. Необходимостта от такова издание е обоснована през 1906 в реценцията му за класификацията на бълг. паметници, направена от Б. Цонев (ВВр, 13, 1906, 3—4, отд. 4, с. 641—642), както и в писма до Б. М. Ляпунов. В бъдещата си работа И. има намерение да предложи друга, по-точна класификация на старобългар. и среднобългар. паметници, като я обогати със статистически сведения, с подробна библиография на техните издания и на изследванията върху тях.

И. подготвя редица издания на старобългар. и среднобългар. паметници: *Листовете на Ундолски* от XII—XIII в., фрагмент от среднобългар. служебен минея от XII—XIII в., *Софийския октоих* от XIII в., *Григоровичевия минея* от XII в., *Бан-Кулиновата грамота*, грамотите на Иван Асен II, *Македонския кирилски лист* от XI—XII в., *Копитаровия триод* от XIII в., *Свърлжките евангелски фрагменти* от 1279, *Мануиловия изборен апостол* от XIII в., *Македонския глаголически лист* от XI в., *Слепченския апостол* от XII в., *Охридските листове* от XI в., *Златоструя* на А. Ф. Бичков от XI в., *Погодинските кирилско-глаголически листове* и др. „Грамоты болгарских царей“ (1911) е най-крупното и най-

изчерпателното от всички издания, подготвени от И. Някои от тях (напр. продължително подготвяното издание на *Остромировото евангелие*) не му се удава да осъществи. Издателската дейност на И. се характеризира с голяма точност при предаването на текстовете, постигната след предварително всестранно проучване от палеографско, археографско, текстологична и лингвистична гледна точка. Друга отличителна черта в работата му е събирането на отделни фрагменти от различни книгохранилища и определянето на принадлежността им към един ръкопис. Така изданието на *Слепченския апостол* е събрано от шест части, съхранявани на шест различни места. При сравнителния анализ на текстовете проличава високата професионална подготовка на И., отличното познаване на голямо количество палеографски и правописни особености на различни ръкописи.

Въз основа на проучванията си в книгохранилищата И. публикува няколко описания на слав. ръкописи, които съдържат ценни данни за неописани дотогава ръкописни сбирки: колекцията на Ст. Веркович в Загреб (1904), на Б. Копитар в Люблина (1904), на П. А. Сирку в Петербург (1908), на *Зографския манастир* (1908). Особено важен е последният опис-каталог — пръв опит да се обгърне по-цялостно ръкописното богатство на манастира „Зограф“. Включени са 184 ръкописа, придружени с кратка характеристика за всеки един от тях. Въпреки краткостта на описанието и някои неточности при датировката, каталогът на И. в продължение на десетилетия остава единственият пълен археографски обзор на сбирката.

Основената насоченост на заниманията на И. — история на праслав. език, на диалектите и проявленията им в слав. средновековна книжнина, най-добре проличава в неговите етимологични изследвания, които наброяват над 200 статии, бележки и съобщения. Научният му метод е комплексен и се състои в съпоставителен анализ главно на следните равнища: фонетични изменения в

лексемите и морфологично редуване в сходните морфемии, т.е. лексемно и морфологично обяснение на отделни фонетични явления. „Морфологичността“ в подхода на И. му дава основания за критика на младограматическата школа в езикознанието. Възгледите му най-ярко се проявяват в проучванията му в областта на праслав. език и в най-представителния му труд — „Православянская грамматика“ (1916). Книгата представя първият компендиум по праслав. граматика, в който тази научна дисциплина е отделена от историята на сравнителната граматика на старите езици. Въпреки че много от изводите на И. днес са коригирани в съответствие със съвременните постижения в езикознанието, трудът му запазва голямото си научно-теоретично значение.

Лингвистичните възгледи на И. се отразяват и в неговите изследвания по истор. граматика на слав. езици. Той отделя специално внимание на развоя на старобългар. език (наричан от него старославянски), който е в основата на средновековната слав. писмена култура. Понякога е склонен да преувеличава ролята на морфологичните фактори при езиковите изменения, което се проявява главно при опита за реконструкция на диалектните различия в слав. езици. Много съвременни диалектни особености И. извежда от праслав. епоха. Скептицизъм му по отношение на истор. фонетика не се потвърждава от съвременните изследвания. Това се отнася и до многобройните му статии и бележки, посветени на историята и на съвременното състояние на източнослав. и западнослав. езици. И в тези свои трудове И. се проявява преди всичко като етимолог с извънредно широки научни познания. Завършек на неговото дело в областта на езикознанието е „Этимологический словарь“, върху който работи в последните години от живота си, но изданието като цяло не се осъществява.

Посвещавайки целия си живот на слав. филология, И. е един от ярките

пропагандатори на тази наука. Дълбоко убеден в необходимостта от нейното всестранно развитие и популяризиране, той неведнъж подчертава нейното значение и широките перспективи за бъдещи постижения.

Съч.: Из истории старославянского аориста. — ИОРЯС, 5, 1900, 1, с. 191–203; Об одном старославянском обороте с точки зрения славянских наречий. Лингвистические заметки. — Живая старина, 9, 1900, 3, с. 387–392; Страницка из истории праславянского языка. — Научно-литературный сборник Галицко-русской Матицы, 1, 1901, 4, с. 275–279; Родительный ли падеж местоимения *чьшо*? — ИОРЯС, 6, 1901, 2, с. 220–235; К вопросу об образовании славянских наречий. — Научно-литературный сборник Галицко-русской Матицы, 1, 1901, 1, с. 26–32; Дибирский отрывок сербской летописи. — Научно-литературный сборник Галицко-русской Матицы, 1, 1901, 2, с. 130–139; Грамоты царя Иоана Асеня II. — ИРАИК, 7, 1901, 1, с. 25–39; Происхождение частицы *-и* в болгарском и сербском языках. — РФВ, 45, 1901, 1–2, с. 71–81; О некоторых именных формах славянского местоимения. — В: Памяти Л. Н. Майкова. СПб., 1902, с. 73–87; К истории склонений имен прилагательных. 3. — Научно-литературный сборник Галицко-русской Матицы, 2, 1902, 2–3, с. 75–79; Как возникло сербское *кѡ* (кто)? — РФВ, 48, 1902, 1–2, с. 424–428; О некоторых архаизмах и новообразованиях праславянского языка. Морфологические этюды. Прага, 1902, 3, 127 с.; Zur slavischen Wortbildung. — ASPH, 24, 1902, p. 224–228; Сложные местоимения и окончания родительного падежа единственного числа мужского и среднего рода неличных местоимений в славянских языках. Этимологические исследования. Варшава, 1903, 187 с. (2 изд. 1905, 176 с.); Рукописи Копитар в Люблинской лицейской библиотеке. — ИОРЯС, 9, 1904, 1, с. 247–272; Рукописи Верковича в Загребской Академической библиотеке. — РФВ, 51, 1904, 1–2, с. 154–161; К истории славянских азбук. — ВВр, 2, 1904, 1–2, с. 45–48; Об одном афонском Служебнике в Погодинском древнехранилище Имп. публичной библиотеки. — РФВ, 52, 1904, 3–4, с. 207–224; Среднеболгарские листки Уидольского XII–XIII вв. — ИОРЯС, 10, 1905, 3, с. 284–294; Zur Geschichte der serbischen Deklination. — ASPH, 27, 1905, p. 73–77; Софийский Октоих XIII в. — ИОРЯС, 10, 1905, 1, с. 204–228; Окончание родительного падежа единственного числа женского рода основ на *-а* в праславянском языке. — В: Изборник Киевский, посвященный Т. Д. Флоринскому. Киев, 1905, с. 162–166; Один случай грамматической аналогии в сербском языке. — В: Новый сборник по славяноведению чинев В. И. Ламанского. СПб., 1905, с. 307–317; Ein Grigori-vichsches Menaeum-Blatt aus dem XII Jahrhundert. — ASPH, 27, 1905, p. 424–431; Отрывок среднеболгарской Служебной книги XII–XIII вв. — РФВ, 53, 1905, 1, с. 62–71; Македонский листок. Отрывок

неизвестного памятника кириллической письменности XI—XII вв. СПб., 1906 (Памятники старославянского языка, 1, 5), 28 с.; Значение и место науки о древнеславянском языке в ряду других дисциплин славяноведения. — ЖМНП, и.с., 1, 1906, 1, с. 41—51; Грамота бана Кулина. Опыт критического издания текста с приложением фототипического снимка. СПб., 1906 (Памятники древней письменности, 165), 35 с.; Копитарова Триода XIII в. — РФВ, 55, 1906, 1—2, с. 199—215; Апокриф «Acta Pilati» в списке Орбелской Триоди XIII в. — РФВ, 56, 1906, 3—4, с. 209—217; Свердловские отрывки. — В: Статьи по славяноведению. 2. СПб., 1906, с. 91—128 (отдельно издание СПб., 1906, 32 с.); История славян. Курс, читанный в Харьковском ун-те. Осеннее полугодие 1908 г. Харьков, 1908, 289 с.; Der Spirant *v vor o aus idg. ae im Urslavischen*. — ASPH, 29, 1908, p. 161—169; Значение Афона в истории славянской письменности. — ЖМНП, и.с., 18, 1908, 1, с. 1—41; Der Reflex des indogermanischen Diphthongs *eu im Urslavischen*. — ASPH, 29, 1908, p. 481—497; Пергаменные рукописи П. А. Сырки. — РФВ, 59, 1908, 1—2, с. 350—361; С. М. Куликин. Охридская рукопись Апостола конца XII в. (Издание Археологической комиссии при Министерстве Народного просвещения в София. С., 1907). [реф.] — РФВ, 60, 1908, 3—4, с. 217—221; Лекции по истории южнославянских литератур, читанные в Харьковском ун-те 1907/08 учеб. г. Харьков, 1908, 133 с.; Краткий курс истории южных славян, читанный в 1907/08 учеб. г. в Харьковском ун-те. Харьков, 1908, 52 с.; Мавуиловский апостол XIII в. — ИОРЯС, 12, 1908, 1, с. 366—379; Рукописи Зографского монастыря на Афоне. — ИРАИК, 13, 1908, с. 253—276; Несколько конъектур к легенде о св. Вячеславе. — Записки Императорского Русского географического общества, 34, 1909 (Сборник в честь 70-летия Г. Н. Потанина), с. 13—18; Македонский глаголический листок. Отрывок глаголического текста Ефрема Сирина, XI в. СПб., 1909 (Памятники старославянского языка. 1, 6), 32 с.; Значение и место Гора за историей на славянската книжнина. — Славянски глас, 7, 1909, 3, с. 100—112; Altkirchenslavisch *vipiti*. — Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, 43, 1909, p. 177—184; Краткий курс истории южных славян, читанный в 1908/09 учеб. г. в Харьковском ун-те. Харьков, 1909, 211 с.; Urslavisch *jasur* 'Eidechse'. — ASPH, 32, 1910, p. 337—343; Суффикс *oz- (ez-)* в славянских языках. — ИОРЯС, 16, 1911, 4, с. 1—29; Грамоты болгарских царей. М., 1911 (Древности. Труды Славянской комиссии, 5), 160 с. (фототипно изд. Gramoty Bolgarskij carey. Intr. I. Duichev. London, 1970, 104+164 p.); Православное *byrnja* 'панцырь'. — Сборник Историко-филологического общества при Институте им. Безбородко в Нежине, 7, 1911, 2, с. 1—18; Die Reduktionsstufe in den Wurzeln ohne Sonanten in den slavischen Sprachen. — ASPH, 34, 1912, p. 1—17; Сленческий апостол XII в. М., 1912, 92+135 с.; Еще раз об образовании родительного падежа множественного числа имен существительных в сербохорватском языке. — ИОРЯС, 19, 1914, 2, с. 108—119; Охридские глаголические листки.

Отрывок древне-церковно-славянского евангелия XI в. Петроград, 1915 (Памятники старославянского языка, 3, 2), 33 с.; Звук *ch* в славянских языках. — ИОРЯС, 20, 1915, 3, с. 53—118; Православная грамматика. Нежин, 1916, 536 с.; Минимая ассимиляция редуцированных гласных в православном языке. — ИОРЯС, 22, 1917, 1, с. 188—204; Кто был черноризец Храбр? — Византийское обозрение, 3, 1917, с. 151—156; Проблема православной грамматики в научном освещении А. А. Шахматова. — ИОРЯС, 25, 1920, 1, с. 419—438; О грамоте папы Адриана II в Покховальном слове Кириллу и Мефодию. — В: Обзор преподавания на Ист.-филол. фак-те Саратовского ун-та 1920—21 г. Приложение. Саратов, 1921, с. 1—21; К вопросу о чередовании гласных ряда *o - e* в начале слова в славянских языках. — Slavia, 2, 1923, p. 232—276; Что такое славянская филология. — Ученые записки Саратовского университета, 1, 1923, 3, с. 1—13; Один эпизод из Корсуевского периода жизни Константина Философа. — Slavia, 3, 1924, p. 45—64; «Написание о правой вере» Константина Философа. — В: Сборник в честь на В. Н. Златарский. С., 1925, с. 63—89; Еще раз о православных дублетах *jelen, olen*. — Slavia, 4, 1926, p. 387—394; До критики канону Володимиров богів. — Записки Украинского научного товариства в Києві. Науковий збірник, 20, 1926, с. 11—15; О значении языкознания для истории первобытной культуры. — В: Научно-педагогический сборник Восточного педагогического института в Казани. 2. Казань, 1927, с. 9—26; К истории носовых основ православного глагола. — В: Сборник статей в честь акад. А. Н. Соболевского. Л., 1928, с. 250—252; Златоструй XI в. А. Ф. Бычкова. С., 1929 (Български старини, 10), 63 с.; Към въпроса за българското влияние върху староруското църковно право. — БПР, 1, 1929, 2, с. 243—248; Одна балтославянская морфологическая изоглосса. — RF, 14, 1929, p. 591—598; Погодинские кирилловско-глаголические листки. — Bsl, 1, 1929, p. 86—118; К истории инфинитива в православном языке. — Доклады АН СССР, серия В, 1930, 6, с. 100—104; Где, когда, кем и с какой целью глаголица была заменена «кириллицей»? — Bsl, 3, 1931, p. 79—88; Об епископом титуле Климента Словенского. — МкП, 7, 1932, 4, с. 11—24; Urslavische *nevodъ*. — Indogermanische Forschungen, 50, 1932, p. 59—62; Юла. (Странички из славянской мифологии). — В: Сборник в честь на проф. Л. Милетич за семедесетгодишнината му. С., 1933, с. 467—474; Опыт систематической кирилло-мефодиевской библиографии. Под ред. и дополнениями М. Г. Попурженки и Ст. М. Романского. С., 1934, 303 с.

Лит.: Романский Ст., Ст. Младенов. Г. А. Ильинский (по случаю выборов в члены-корреспонденты БАН). — ЛБАН, 12, 1931, с. 31—33, 51—55; Кульбакин С. С. — ФФ, 13, 1933/34, с. 227—229; Василев Ст. Кирилло-Методиевская библиография. — Родна реч, 8, 1934—1935, 3—4, с. 170—172; Бобчев Ст. — Славянски глас, 29, 1935, с. 101—105; Vajs J. — Slavia, 13, 1935, p. 586—587; Mazon A. — RES, 14, 1934, p. 236—237; Pata J.

ИЛИРИК

— Slavia, 14, 1936/37, p. 306—307; Kurz J. — LF, 64, 1937, p. 344—347; Mazon A. Ijinski G. — RES, 22, 1946, p. 294—295; Трубачев О. Н. Этимологический словарь славянских языков Г. А. Ильинского. — ВЯ, 1957, 6, с. 91—96; Журавлев В. К. Григорий Андреевич Ильинский. (1876—1937). М., 1962, 78 с.; Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды. I. Минск, 1976, с. 229—236; Колесов В. В. Ильинский Григорий Андреевич. — В: Славяноведение в дореволюционной России. Библиографический словарь. М., 1979, с. 167—168.

Анисава Миленова

ИЛИРЬК, Илирия (грц. Ἰλλυρίς, лат. Illūgia, Illiricum) — истор. област, която обхваща западната част на Балк. п-в. Първоначално под И. се е разбирала територията, населена със сродни на траките индоевроп. племена — илири, от които получава името си. По-късно в Римската и Виз. империя с името И. се обозначават военноадминистративни единици с различен обхват. У по-късните виз. автори (от XIII — XV в.) И. се замества с Δύσις (Dysis); с това съдържание прониква като географско понятие и в старобълг. книжнина.

След завладяването на северозападните земи на Балканите и на Среднодунавската низина през 27 пр.н.е. Рим образува провинцията И., която се състои от Долен И. (Далмация) и Горен или Източен И. (Панония). Главен град е Сирмиум (дн. Сремска Митровица, Сърбия). През I в. се обособяват две провинции — Панония и Далмация. При административната реформа по времето на императорите Диоклециан (284—305) и Константин I Велики (306—337) се сформира префектура, обхващаща освен тези две провинции и Реция, Норик, Горна Мизия, Пакия, Македония и

Нови Епир, Първа и Втора Македония, Тесалия, Ахая или Елада и Крит. Главен град на Източен И. е Солун.

След опустошаването на северозападните части на Балк. п-в от вестготите (в началото на V в.) и от остготите, хуните и други „варвари“ (в края на V в.) по време на управлението на имп. Юстиниан I (527—565) Византия отвоюва през 536 Далмация от Остготското кралство. При административното преустройство през 536 Далмация се обособява като отделна провинция с главен град Салона (развалини до дн. гр. Сплит, Хърватско).

Поради коренните преобразувания, настъпили с походите на аварите, прабългарите и южните славяни и завършили с окончателното заселване на последните на Балк. п-в през VI—VII в., виз. власт в почти всички владения в Европа (с изключение на някои крайбрежни ивици и Елада) е унищожена. През 582 гр. Сирмиум е опразнен от византийците и попада заедно с цяла Панония в пределите на Аварското хаганство. От средата на VII в. префектура И. съществува само номинално и

Граници на Илирик като:

▨ римска провинция (27 г. пр. н.е. — I в. от н.е.)

●●● римска префектура след реформата на имп. Диоклециан (284—305) и Константин I Велики (306—337)

— префектура Източен Илирик (Praefectura praetotio per Illyricum Orientalis) след разделянето на Римската империя на Западна и Източна (Византия)